

32228

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK HALK EDEBİYATI BÖLÜMÜ

EŞREFOĞLU RÜMİ DİVANI
(İnceleme)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Adile YILMAZ

Danışman
Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL

Prof. Dr. Abdurrahman Güzel
Gazi Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitim Bölümü Başkanı

ANKARA - 1993

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Çalışmamızın konusu, "Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı"'nın tahlîlidir.

Dinî-Tassavuffî Türk Edebiyatı'nın temelini oluşturan fikrî ve zühdfî oluşumun yanında, tarîkatler, mutasavvıflar ve eserleri üzerinde yapılan ilmî çalışmalar, bugün için sayılı denebilecek kadar azdır. Bu çalışmalarla birçok mutasavvıfşâir, ilim ve edebiyat âlemine kazandırılmıştır.

Biz de bu amaçla XV. yüzyıl Dinî-Tasavvuffî Türk Edebiyatı'nın önemli isimlerinden biri olan Eşrefoğlu Rûmî'nin Dîvân'ındaki "dinî ve tasavvuffî motifler"'i incelemeye çalıştık. Çalışmamıza ilk önce Dîvân'ın üç yazma (Süleymâniye, Lâleli Kütüp: No: 1732; Tahir Ağa Kütüp: No: 632; H. Hayrullah Efendi Kütüphanesi No: 55/5) nüshasını görüp, edisyon kritiğini yaparak başladık. Çalışmamızın metin tahlilinde kullanılan beyitlerin sırasını vermede kolaylık ve düzeni sağlamak amacıyla esas metin olarak Tercüman 1001 Temel Eser: No: 4 baskısını kullandık. Çünkü bu basım 8 yazma ve birçok basma nüshanın karşılaştırılmasıyla vücuda getirilmiştir. Bu sebeple çalışmamızda kullandığımız beyitleri bu eserden almayı uygun gördük.

Giriş'te Eşrefoğlu Rûmî'nin yaşadığı devir olan XV. yy. Anadolu'sunun içtimâî, siyâsî ve kültürel durumu hakkında bilgi verdik.

I. Bölümde Eşrefoğlu Rûmî'nin menkabevî ve tarihî hayatı, mensup olduğu tarîkat ve tarîkat silsilesi ve eserleri hakkında mevcut kaynakların kritiğini yaptık.

II. Bölümde ise, Eşrefoğlu Rûmî'nin Divânı'nı dînî ve tasavvufî motifler yönünden inceledik. İncelemede zaman zaman mutasavvıfın Müzekkin Nüfûs adlı eserinden faydalandık. Madde başlıkları hakkında, kısa bilgiler verdikten sonra ilgili beyitleri verdik. Verilen beyitlerin kolaylıkla bulunması için önce şiir sonra beyit numarasını yazmayı uygun gördük.

Gerek Divân'ın tahlilinde gerekse araştırmalarımız sırasında kullandığımız ilgili kaynakları çalışmanın sonunda yer alan genel bibliyografya bölümünde verdik.

Bu çalışmamız sırasında her zaman yardımcı olan hocalarım Ayşe Yücel, Hamiye Duran ve Ali Torun'a çok teşekkür ederim.

Çalışmamızın tespitinde ve çalışmalarım sırasında bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen mümtaz Hocam Prof.Dr. Abdurrahman Güzel'e en içten teşekkürlerimi arz ederim.

A. YILMAZ

ÖZET

Çalışmamız, XV. yy tasavvuf şâirlerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı, eserleri ve Dîvânı'ndaki dinî-tasavvufî unsurların tahlîli üzerinedir.

Çalışma, girişten başka iki ana bölüm ve bu ana bölümlere bağlı alt başlıklardan meydana gelmiştir. Girişte kısaca XIII.-XV. yy Anadolu'sunun siyâsî, sosyal ve kültürel durumu verilmiştir. I. Bölümde Eşrefoğlu'nun menkabevî ve tarihî hayatı ile eserleri incelenmiştir. II. Bölümde ise Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı'nda bulunan dinî-tasavvufî motiflerin tahlîli yapılmıştır.

Çalışmanın esasını II. Bölümde yer alan tahlil oluşturmaktadır. Tahlilde ele alınan unsurlar din ve tasavvuf olmak üzere iki ana başlık etrafında toplanmıştır.

"Din" başlığı altında;

- a) İtikât
- b) İbâdet
- c) Diğer Dinî Unsurlar
- d) Ahlâkî Unsurlar işlenmiştir.

Bu unsurlar da kendi içlerinde, itikât esasları, ibâdet esasları, diğer dinî unsurlar ve ahlâkî unsurlar olarak incelenmiştir.

"Tasavvuf" bahsinde ise;

a) Tasavvufî İlgili Unsurlar

b) Bazı Mutasavvıflar başlıkları altında tasavvufî unsurlar ve Dîvân'da geçen mutasavvıflar verilmiştir.

"Tasavvufî İlgili Unsurlar" bölümünde; vahdet-i vücûd, tecellî, merâtib-i erbaa, kendini bilmek vb. incelenmiştir. Bazı Mutasavvıflar başlığı altında ise Dîvânda geçen dört mutasavvıf (İ. Ethem, H. Mansûr, A. Geylânî, Şeyh San'an) kısaca anlatılmıştır.

Çalışmanın sonunda, sonuç ve bibliyografya yer almaktadır. Şiirlerinde nefsin terbiyesini esas alan Eşrefoğlu Rûmî, dinî akîdelerden çok tasavvufî akîdelere yer vermiştir. Ve bunu da samimi bir üslûpla bizlere kadar ulaştırmıştır.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
XIII-XV. YÜZYILLARDA ANADOLU'NUN SİYÂSÎ İÇTİMÂÎ VE KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ	1
I. BÖLÜM	
EŞREFOĞLU RÖMÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	9
A- EŞREFOĞLU RÖMÎ'NİN MENKABEVÎ HAYATI	9
B- EŞREFOĞLU RÖMÎ'NİN TARİHÎ HAYATI	15
1. Doğum Tarihi, Yaşadığı Devir ve Çevresi	15
2. Adı ve Mahlâsı	17
3. Nesli	19
4. Mensup Olduğu Tarîkat ve Tarîkat Silsi- lesi	23
5. Vefat ve Mezarı	29
C- EŞREFOĞLU RÖMÎ'NİN ESERLERİ	32
II- BÖLÜM	
EŞREFOĞLU RÖMÎ'NİN DİVANINDA DİN VE TASAVVUF .	39
I- DİN	39
A- İTİKAT	39
1. Allah	39

2. Melekler ve Şeytan	46
a) Cebrâ'il	48
b) İsrâfil	49
c) Azrâil	50
d) Kirâmen-Kâtibîn	51
e) Hârut-Mârut	52
f) Şeytan	52
3. Kitaplar	54
4. Peygamberler	56
a) Âdem Peygamber	57
b) İbrahim Peygamber	57
c) Ya'kub ve Yûsuf Peygamber	57
d) Eyyûb Peygamber	58
e) Mûsâ Peygamber	59
f) Hz. Süleyman	60
g) İsâ Peygamber	62
ğ) Lokmân Peygamber	62
h) Cercîs Peygamber	62
ı) Hz. Muhammed	63
5. Âhiret ve Âhiretle İlgili Unsurlar ..	67
a) Âhiret	67
b) Kıyâmet, Sûr	70
c) Haşr, Mahşer Günü, Yarınki Gün ...	71
d) Cennet ve Cennetle İlgili	
Mefhumlar	72
da. Cennet (Uçmak)	72
db. Kevser, tûti, kumru	74

dc. Hûri	74
dd. Kasr, Köşk	75
de. Rıdvân	76
df. Gılmân	76
dg. Hil'at	77
e) Cehennem ve Cehennemle İlgili	
Unsurlar	77
ea. Cehennem (Tamu)	77
eb. Zebânî	80
B- İBÂDET	81
1- Kelfme-i Şehâdet	82
2- Namaz ve Namazla İlgili Unsurlar	83
3- Hac	85
C- DİĞER DİNİ UNSURLAR	86
1- Âyetler	86
2- Hadisler	90
3- Mi'râc ve İlgili Unsurlar	93
a) Mi'râc	93
b) Arş u ferş	94
c) Burak	95
4- Ölüm-Ölümsüzlük	95
5- Cin, Peri, Dev	98
6- Şirk	99
7- Günah, Yazuk, Yüzü Kara	100
8- Nûr	101
9- Âb-ı Hayât	102
10- Mubarek Gece, Bayram	105

11- Kurban	105
12- Bazı Dinî Kavramlar	107
a) Din	107
b) Küfr, İmân	109
c) Mü'min, Müslüman	111
d) Âsî	113
e) Fâsık	113
f) Zünnâr	113
g) Put	114
h) Kâfir, İnkâr	114
ı) Münkîr	115
D- AHLÂKÎ UNSURLAR	116
1- Kibir, Kin ve Tevâzu	116
2- Kanâ'at	119
3- Sabır	120
II- TASAVVUF	122
A- TASAVVUFLA İLGİLİ UNSURLAR	125
1- Vahdet-i Vücûd	125
2- Tecellî	130
3- Merâtib-i Erbaa.....	135
4- Kendini Bilmek	141
5- İrfan-Ârif	142
6- İlim, Âlim	146
7- Aşk, Âşık	148
8- Gönül	154
9- Nefs.....	160
10- Tevbe	167

11- Zâhid	169
12- Mürşîd.....	171
13- Dervîş	175
14- Tâlib, Mürîd, Vâsıl (Visâl) Kavram- ları	179
B- BAZI MUTASAVVIFLAR	181
1- İbrâhim Edhem	181
2- Hallâc-Mansûr	181
3- Abdülkâdir-i Geylânî	183
4- Şeyh San'an	184
SONUÇ	185
KAYNAKLAR	189

GİRİŞ

XIII-XV. YÜZYILLARDA ANADOLU'NUN SİYÂSÎ-İÇTİMÂÎ
VE KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

GİRİŞ

XIII-XV. YÜZYILLARDA ANADOLU'NUN SİYÂSÎ- İÇTİMÂÎ VE KÜLTÜREL DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

Küçük Asya da denen Anadolu; XI. asırdan itibaren, siyâsî açıdan önemli değişikliklere uğramıştır. Anadolu 1040'taki Dandanakan zaferi, ardından Alpaslan'ın 1071 yılındaki Malazgirt galibiyeti ile Müslüman Türk hakimiyetine girmiştir (1).

Türk hakîmiyetiyle birlikte 1071'den itibaren Anadoluya devamlı ve yoğun Türk göç dalgaları gelmeye başlamıştır.

Anadolu içlerine hızla giren bu Türk gücü, Bizans'ı mağlûp ederek, bir daha genişlememek üzere Batı Anadolu'nun Kuzey mıntıkalarına hapsedilmiştir (2). Bizans sınırına yerleştirilen Türk Beylikleri zamanla, bu bölgelerde emniyet ve âsâyişi sağlamaya başlamışlardır.

(1) A. Zeki Velidî Togan: Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1946, s. 182.

(2) Yerasimas Stefanos: Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye (Çev. Babur Kuzucu) İstanbul, 1977, s. 141.

XII. yy'ın son yarısına doğru; Danişmend, Saltuklu ve Artuklu yönetimleri tamamen, ya da kısmen Selçuklular tarafından ortadan kaldırılmıştır (3).

XIII. yüzyılda Anadolu, Selçuklu sultanlarının haki-miyeti altındadır.

Selçukluların en parlak dönemi XIII. yy başlarıdır. Bu dönemde I. Alaâddin Keykûbad zamanı (1220-1237) özellikle maddî ve manevî kuvvet bakımından anılmaya değer bir devir olarak görülmektedir.

Fakat, Anadolu'daki bu yeni huzur ortamı fazla sürmez. 1239 yılında Babaîler isyânı patlak verir. Selçuklu yönetimi, bu isyânı büyük bir zorlukla bastırır. Babaî isyânıyla güç ve otorite kaybına uğrayan Selçuklular Moğol yönetimine girerler (4).

Moğol yönetimi, 1335'de Ebu Sait'in ölümüne kadar Anadolu'nun Orta, Kuzey ve Doğu bölgelerine etkili biçimde hakim olmuştur. Bu tarihten itibaren Moğol yönetimi, iç iktidar çekişmeleri sebebiyle iyice zayıflar. Bir Uygur Türkü olan Alaâddin Eretna Bey'in Karanbük Savaşı'ndaki

(3) Osman Turan: Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 112.

(4) Fuat Köprülü: Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara, 1972, s. 69.

(1343) kesin zaferiyle Anadolu topraklarında Moğol varlığı sona ermiş olur (5). Anadolu Selçuklu Devletinin bu tarihten otuz beş sene önce, 1308 yılında son sultan II. Gıyaseddin Mes'ud'un vefatıyla tarihe karıştığı ve Anadolu'da beylikler döneminin başladığını görülür (6). Altı yüzyıl sürecek Osmanlı Devleti'nin kuruluşu da, bir anlamda Selçuklu hakimiyetinin sona ermesiyle başlamıştır diyebiliriz.

Anadolu artık on bir beyliğin elindedir. Bunların en güçlüleri de Karasioğulları ile Osmanlılardır.

Osmanlı Devletini kuracak olan Osmanogullarının ataları en kuvvetli ihtimale göre 1071 Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra Doğu Anadolu'ya gelip yerleşen Kayıların reisleri idiler (7).

Selçuklu Sultanı I. Alaâddin Keykûbad (1220-1237) Ertuğrul Gaziyi uc beyi olarak Ankara'nın batısındaki Karacadağ bölgesine yerleştirir (8). Böylece Yeniçağın en büyük Devletinin temeli atılmıştır diyebiliriz.

(5) Faruk Sümer: "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi? Belleten, C: XXIV Ankara, 1960, s. 575, 576.

(6) İ. Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı Tarihi, C: I, s. 10.

(7) Türk Ansiklopedisi, Osmanlı İmparatorluğu mad., C. 26, s. 89.

(8) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, s. 5-10.

Bir uc beyi olan Ertuğrul Gazi 1285'li yıllarda, elli bin savaşı ile Moğol İstilâsında Selçuklulara yardım ederek Söğüt, Domaniç bölgeleriyle ödüllendirilir. Böylece sınırları genişleyen Osmanlının bölgedeki hakimiyeti de artar. İşte bu tarihten başlayarak, Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığına kadar olan yüzelli yıllık devreye "kuruluş dönemi" adı verilir (9).

Mutasavvıfımız Eşrefoğlu Rûmî Osmanlı'nın kuruluş devrinin son yıllarında yetişmiştir. Devrin sosyal, siyâsal ve kültürel hayatını yakînen takip etme imkânı bulmuştur. XV. yüzyılsa Osmanlıların tam hakimiyeti sağladıkları asır olmuştur.

Sosyal ve Kültürel Durum

Orta Asya gibi bir coğrafyadan Anadolu'ya gelen Türkler, geleneksel göçebe kültüründen yerleşik hayata geçmişlerdir. Anadolu'yu yeni yurt edinen Türklerin siyasal yapılarında olduğu gibi, sosyal ve kültürel yapılarında da büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

XI. yüzyılda Selçuklu hakimiyeti ile Anadolu'nun önemli bir kısmına yerleşen Türkler bu yeni toprakları işlemeye başlamış, muhtemelen eski Hristiyan kültüründen de etkilenerek yeni fakat Orta Asya'daki aslî karakterini

(9) Yaşar Yücel: Osmanlı Devletinin Kuruluşu, s. 619.

kuvvetle korumuş bir kültürün teşekkülünü, şehir, kasaba gibi yerleşik hayata dayalı meskun bölgelerde tezâhür ettirip yaşatmaya yönelmiştir. Ama Orta Asya'dan gelen Türklerin tarihi göçlerinin arkası kesilmemiştir. Yeni gelenler eski geleneksel göçebe hayatlarını sürdürebilecekleri yerlere yerleşip yaylak-kışlak geleneğini sürdürmüşlerdir. Eski göçmenler ise yerleşik düzene geçip şehir hayatını ve şehir kültürünü benimsemişlerdir (10).

"XIII. ve XV. asırlar arasında Anadolu Türkleri; yaşayış, şekil ve şartları itibariyle üç ayrı grup halinde tedkik edilebilir". a) Göçebeler b) Köylüler c) Şehirli-ler (11).

Türkler Anadolu'da bu yerleşim düzeni üzerinde siyasî, sosyal ve kültürel yapılarını kurmuş, geliştirmişlerdir.

XIII. yüzyıl Anadolu'su, sosyal iktisâdî, dînî ve kültürel yönden ileri bir seviyededir. Bu gelişimin en önemli sebeplerinden biri Moğol istilâsiyle birlikte Orta Asya'nın Maverâünnehir, Harezm ve Horasan gibi çeşitli kültür merkezlerinden gelen değişik tasavvufî görüşe sahip mutasavvıf, âlim ve sanatkarlardır. Aynı zamanda bunlar Anadolu'daki fikrî faaliyetleride geliştirmişlerdir.

(10) Fuat Köprülü; Osmanlı İmp. Kuruluşu, s. 99, 100.

(11) Abdurrahman Güzel: Kaygusuz Abdal, Doğumunun 100.

Yılında Atatürk Yayınları: 29 Ank. 1981, s. 10.

Yine bu yüzyılda, Anadolu Şehirleri iyice mamurlaşmış; Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi ticarî, sanayî sosyal ve siyâsî öneme sahip olan büyük yerleşim birimlerinde halk büyük refah içindedir. Halk iktisâdî ve sosyal yönden çok rahattır. Deniz ticareti artmış, Akdenizde, Antalya ve Batı Anadolu; Karadenizde ise; Sinop limanları gelişmiştir (12).

Mimâri alanda Selçuklu mimârisinin kendine has özellikleriyle câmîf, medrese, saray, han, hamam gibi yapılar oluşturulmuştur. Konya'daki Kılıçaslan Sarayı, Alaâddin Câmîf, Karatay Medresesi, Kayseri'deki Gıyâsiyye ve Şifahıyye medreseleri, Malatya'daki Ulu Câmîf bunlardandır.

XIII. yüzyılın ilk yarısında her yönden mükemmelen ilerleyen çark, yüzyılın ikinci yarısında Moğol istilasıyla büyük sarsıntıya uğramıştır. Ama göçler, Babai isyanı, Moğol istilâsı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışı, Beylikler Dönemi'nin başlangıcı gibi bütün olumsuzluklara rağmen sosyal ve kültürel hayat durmamış, hatta ilerlemiştir.

Moğol yönetiminin baskılarıyla maddî-manevî buhrana giren Anadolu insanı -özellikle-, insana mâna âleminin

(12) İ. Hakkı Uzunçarşılı: Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Devletleri, Ank. 1984, s. 247, 248.

sesini duyuran, insanları kardeş gören, Allah'ın seçkin kulu olmayı öğütleyen tasavvuf cereyanına sımsıkı sarılmışlardır. Tarîkatın manevî havasında huzur bulmaya çalışmışlardır. Tasavvuf, fikir, sanat ve edebiyat alanında kıymetli şahsiyetler yetiştirmiş her alanda kıymetli eserler vermişlerdir.

Tasavvûf ve edebiyat sahasında yetişen şahsiyetler devrin hassasiyetiyle daha çok yalın ve samimi bir Türkçe ile eserler vermişlerdir. Devrin başlıca önemli şahsiyetleri; Mevlâna, Yûnus Emre, Sultan Veled, Sadreddin-î Konevî, Gülşehrî, Hoca Dehhânî, Ahmed Fakih, Şeyyâd Hamza ve diğerleridir.

XIV. yy. göçebe Türklerin bir daha geri dönmek üzere geldikleri Anadolu topraklarına sağlam adımlarla bastıkları, Türkçe'nin de özellikle sanat eserlerinde artık belli bir şuurla kullanılmaya başlandığı dönemdir. XIV. yüzyılda da kültür merkezi henüz Orta Anadolu'dur. Önceki yüzyılda olduğu gibi bu yüzyılda da yaşamış olan Türk şair ve yazarlarının büyük bir kısmının eserlerini

iki dille yazmaları henüz bu dönemin de geniş devri olduğunu gösterir (13).

İstanbul'un fetih hazırlıklarının büyük bir hızla ilerlediği bu asrın seçkin edebî şahsiyet ve eserlerinden bazıları şunlardır; Kadı Burhaneddin (Divân), Ahmed-i Dâî (Cinânî'l-Cenân), Şeyhoğlu Mustafa (Hurşidname), Ankaralı Mustafa (Yâsin ve Tebâreke Tefsiri), Aydınî Murîdî (Pend-i Rical), Eflâkî Dede (Menâkıbü'l-Arifîn) Aşık Paşa (Garibname) vb.

XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Eşrefoğlu Rûmî, yukarıda da görüldüğü gibi her yönden büyük gelişmeler gösteren bir devirde yaşamıştır. O, çağları kapatıp çağları açan büyük Türk devleti Osmanlı'nın müslüman Türk gücünü dünya kanıtladığı devirde yetişmiştir. Dinî, tasavvûfî ve ahlâkî eserleriyle bu devrin mânevî kültürüne katkıda bulunmuştur.

(13) Büyük Türk Klasikleri, 2. Cilt, İst. 1985, s. 14.

I. BÖLÜM

HAYATI VE ESERLERİ

I. BÖLÜM

HAYATI VE ESERLERİ

A. EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN MENKABEVÎ HAYATI

Halkın muhayyilesinde güçlü izler bırakan her şahsiyet gibi Eşrefoğlu'nun da hayatı ile ilgili bir menkabe oluşmuştur. Şâirin hayatıyla ilgili gerçekler olağanüstülüklerle süslenmiştir. Ama birçok tarihî şahsiyet gibi tamamen de rivâyetler içersinde kaybolup gitmemiştir. Bu menkabeler arasında hakikî realitesine dair birtakım ipuçlarını yakalamak mümkündür.

Eşrefoğlu'nun menkabevî hayatı, Menâkıb-ı Eşrefzâde (14) de kayıtlıdır. Ayrıca, Eşrefiye Tarîkatı'nın bugünkü mensupları da onun menkabevî hayatını şifahî olarak anlatmaktadır.

Menâkıbnâme'nin yazarı Bursalı Veliyyüddîn Efendi "... Sultânü'l-ârifîn ve Kutb'ül-muhakkikîn eş Şeyh es Seyyîd Abdullah İbn Eşref İbn Muhammed'ül- Mısırî el-Kadirî el-İznîkî Kuddîse Sırrihü hazretlerinin ve hulefâsının

(14) Bursalı Mehmed Veliyyüddîn (Menâkıb-ı Eşrefzâde (Haz: Abdullah Uçman, Ö. Akıncı) Ebru Matbaası, İst. 1976. s. 31-95.

ve evlâd ü emcâdının hadd-i şöhrete yetmiş kerâmet-ı zahirelerinde ve menâkıb-ı aliyyelerinden, sikattan mesmû olduğu vech üzere neşretmeği kendime farz-ı ayn bilip ...” (15) diyerek menkabelerin inanılır kimselerden dinlendiğini belirtir. Bu teyit de bizim menkâbe'ye güvenilir bir vesîka olarak yaklaşmamızı sağlar.

Menkâbe'ye göre, Eşrefoğlu Rûmî, nesebi Hz. Ali'ye kadar uzanan bir velîdir (*). Gençliğinde kırk yıl zahirî ilim tahsil ettiğini "Eşrefzâde Sultan Hazretleri âlem-i şebâbta ulûm-i zâhireyle meşgûl olup, hatta kırk sene tahsilî ilm-i zâhir de olmuştur" (16) cümlesinden anlıyoruz.

İlmi artıp fikirleri olgunlaşan şâirimiz kendisine bâtinî ilimlerin kapısını açacak bir mürşîd arar ve nihâyetinde Abdal Mehmed'e mürîd olur (17).

Bir süre sonra, Emir Sultan hazretlerine varıp "Bizi bendeliğe kabûl edip seyr-i ilallah etmeğe bizi irşâd edin" diyerek niyâz eder. Emir Sultan Hazretleri ise:

(15) Bursalı Mehmed Veliyyüddîn; Menâkıb-ı Eşrefzâde Haz:

A. Uçman-Ö. Akıncı, Ebru Mat., İst. 1976, s. 32.

(16) a.g.e., s. 32.

(17) a.g.e., s. 33.

(*) a.g.e., s. 32.

"Kuzu, biz yaşı ve intikâlimiz dahi yakındır, varın Ankara Şehri'ne azîmet edip Hacı Bayrâm-ı Velî birâderimize." diyerek Eşrefoğlu'nu Ankara'ya Hacı Bayrâm-ı Velî'ye gönderir. Böylece Ankara'ya varan Eşrefoğlu Hacı Bayrâm'a intisâb eder (18). Menakıbnâme'de bu olay şöyle anlatılır: ... Hacı Bayrâm-ı Velî'nin âsitâne-i saadetlerine vardıkta tathir-î beytû'l - halâ ile emir buyururlar.

Eşrefzâde Efendi dahi sem'an ve taaten deyip ellerine ibrik ve kürek ve süpürge alıp tathir-i beyt'ül-halâya mukayyed oldular" (19).

Böylece tuvalet temizliğiyle şeyhinin hizmetine giren Eşrefoğlu, burada on bir yıl hizmet eder. Bu sürenin sonunda Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu'nu kızı Hayrünnîsa ile evlendirerek kendine damat edinir. Hizmetini tamamladığında izin ve icâzet verip alem ve seccâde ile İznik'e gönderir. Burada kızları Züleyha dünyaya gelir.

Bir zaman sonra Eşrefzâde Hazretleri hanımıyla birlikte Hacı Bayrâm-ı Velî Hazretlerini ziyaret maksadıyla Ankara'ya giderler. Sohbet esnasında Eşrefoğlu sorar:

(18) a.g.e., s. 34.

(19) a.g.e., s. 35.

"Kuzu, biz pîr ve intikâlimiz dahi karîbdir, varın şehir-i Ankâra'ya azîmet edip Hacı Bayrâm-ı Velî birâderimize." diyerek Eşrefoğlu'nu Ankara'ya Hacı Bayrâm-ı Velî'ye gönderir. Böylece Ankara'ya varan Eşrefoğlu Hacı Bayrâm'a intisâb eder (18). Menakıbnâme'de bu olay şöyle anlatılır: ... Hacı Bayrâm-ı Velî'nin âsitâne-i saadetlerine vardıkta tathir-î beytû'l - halâ ile emir buyururlar.

Eşrefzâde Efendi dahi sem'an ve taaten deyip ellerine ibrik ve kürek ve süpürge alıp tathir-i beyt'ül-halâya mukayyed oldular" (19).

Böylece tuvalet temizliğiyle şeyhinin hizmetine giren Eşrefoğlu, burada on bir yıl hizmet eder. Bu sürenin sonunda Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu'nu kızı Hayrünnîsa ile evlendirerek kendine damat edinir. Hizmetini tamamladığında izin ve icâzet verip, alem ve seccâde ile İznik'e gönderir. Burada kızları Züleyha dünyaya gelir.

Bir zaman sonra Eşrefzâde Hazretleri hanımıyla birlikte Hacı Bayrâm-ı Velî Hazretlerini ziyaret maksadıyla Ankara'ya giderler. Sohbet esnasında Eşrefoğlu sorar:

(18) a.g.e., s. 34.

(19) a.g.e., s. 35.

"Sultânım, seyr ü sülûk tamamı şimdiki makamımız mıdır, yoksa dahı var mıdır?

Hacı Bayrâm-ı Velî buyurur ki:

"Bir velî'nin bin sene ömrü olsa, türlü mücahedeler ve riyâzât eylese, henüz enbiyâdan bir nebînin kademi vardığı yere velî'nin başı varmak muhaldır.

Eşrefzâde Efendi Hazretleri eyitir ki "Sultânım, bu bendenize kanaat gelmedi daha seyr-i ilâllâhta tâyârân arzusu vardır" deyicek buyurmuşlar ki:

"İmdi senin bu makamdan fethin şehr-i Hama'da yerleşmiş olan İmâm-ı âlem, ârif-i Rabbanî Hazreti Şeyh Muhyiddîn Abdülkâdir-el Geylânî Kuddîse Sırrûhü'l -âlf Hazretlerinin dördüncü oğlu Şeyh Hüseyin Hamevî Hazretlerinin elindedir. Evvel bir erbain çıkar, cümle vâkıalarını tahrîr eyle andan onların hizmetine var" (20) diye buyururlar.

Bu emir üzerine önce İznik'e gelip erbaine giren Eşrefoğlu, erbain tamamlanınca vâkî olan vâkıatları bir kağıda yazıp hanımı ve kızıyla birlikte kalkıp Hama'ya gider.

Hama'ya varıp Şeyh Hüseyin Hamavî'ye intisâp eden Eşrefoğlu erbainde gördüklerini yazdığı kağıdı Şeyhe verir. Kağıda bakan Şeyh, yine erbain emreder. Bunun üzerine "Onlar dahi başüstüne deyip hemen ayaklarının tozuyla halvethâneye dahil olurlar" (21).

Burada da erbaini tamamlayan Eşrefoğlu'na Şeyh Hüseyin hazretleri icâzetnâme yazıp alem, çerağ seccade ve âsâ verir.

Böylece kırk günde seyri sülûk'u tamamlayan Eşrefoğlu'na Şeyh'i "iki padişah bir ülkeye sığmaz" kuralınca şöyle buyurur.

"Rûmî, bir vilâyette iki padişah sığmaz. Var imdi seni vatanına istihlâf ettim" der (22).

Bu emir üzerine hemen yola koyulan Eşrefoğlu'nun makâmını kıskanan müridler "Ne acep, biz bu kadar zamandır Şeyh'in hizmetindeyiz; bize himmet yok, Rûmî'ye kırk gün içinde himmet edip izin ve icâzet verdi." diye ettikleri dedikodu Şeyh'e mâlûm olur. Dervişlere Eşrefoğlu'nun halini bildirmek için arkasından adam göndererek geri çevirir. Ve ondan verecekleri ziyâfet için bir gün daha misafir

(21) a.g.e., s. 36

(22) a.g.e., s. 38

olmasını ister. Bu istek üzerine Eşrefoğlu birçok kerametler gösterir. Bunlardan biri şöyledir:

"Ol zaman nevbahâr imiş. Şeyh Hüseyin Hazretleri buyurur ki:

"Dervişler bize bir miktar menekşe toplayın.

Dervişler menekşe toplamaya gider, her biri bir tarafa giderler. Bir süre sonra bütün dervişler gelip deste deste menekşe getirirler. Ondan sonra Eşrefzâde dahı elinde bir tane menekşeyle gelir; Azîz Hazretlerine verir. Azîz Hazretleri buyurur ki:

"Rûmî, misafir olmakla menekşenin yerini bulmamışsın gibi"

Sultan Eşrefzâde eydür:

Sultânım, herhangi menekşeyi koparmağa kasteyledim. "-Bihakkı Hüdâ beni koparma, tesbihimden ayırma-." diye seslenirler. Sonunda hemen bu zikri tükenmiş menekşeyi buldum ve onu alıp huzurunuzda geldüm" der.

Bunun üzerine dervişler, hatalarını anlayıp mahcup olurlar. Eşrefoğlu daha sonra tekrar şeyhine vedâ edip ayrılır. Şeyhi ise onun ardından bakıp hayrân olur. Dervişler sorarlar:

"Sultânım ne acep nazar buyurdunuz"

Şeyh hazretleri buyururlar ki

"Bir deniz imiş, her nem varsa çekip kendüye aldı. Dilerim ki bir nazar eyleye, tâ ki siz dahi müntefî olaydınız" (23) diyerek onun mânevî gücünü belirtir.

İznik'e gelen Eşrefoğlu, Şeyhinin nasihat ettiği gibi yedi sene perhiz ve sâlik'in irşâdıyla uğraşıp eserlerini yazar. Riyâzet ve mücâhede ile uğraşırken 874 tarihinde vefât eder.

B- EŞREFOĞLU'NUN TARİHİ HAYATI

1. Doğum Tarihi, Yaşadığı Devir ve Çevresi

Eşrefoğlu'nun tarihî hayatı ve şahsiyeti ile ilgili bilgiler henüz yeterli değildir. Ama hakikî hayatıyla menâkıbnâme'deki hayat çizgisinin genel olarak birleştiğini; ancak, bazı menkabevî unsurlarla süslendiğini gördük. Fakat bu konuyu aydınlatmak için önce onun yaşadığı tarihi belirlememiz gerekir. Konuyla ilgili olarak baktığımız, Eşrefoğluyla ilgili kaynaklar, onun ölüm doğum tarihinde aşağı yukarı birleşirler. Ancak bazıları doksan, bazıları da 120 yıl yaşadığını söylerler. Yaşadığı yıllar tespit edilirse bu çelişkilere yer kalmayacaktır. Bunun içinde öncelikle onun doğduğu tarihi bilmek gerekir.

M. Halid Boyrî'nın Dergâh Mecmuası'nda kaynağını bildirmeden belirttiği tarihle Selçuk Eraydın'ın Hâirizâde'den aldığı tarih aynıdır. Her ikisinin de aynı kaynaktan olması muhtemel olan bilgilere göre, Eşrefoğlu İznik'te (H. 754, m. 1353) tarihinde dünyaya gelmiştir.

Kâsım Kufralı da İslâm Ansiklopedisi'nin Eşrefiye maddesinde yine aynı (H. 754/1353) tarihi verir (24).

Şeyhi, Hacı Bayrâm-ı Velif (doğ. 1352)'den bir yaş küçük olduğu belirtilen Eşrefoğlu'nun bu bilgilerin ışığında 1353 tarihinde doğmuş olması ihtimâli kuvvetlidir.

1353 ve 1469-1470 tarihini mutasavvıffımızın yaşadığı tarih olarak kabul edersek, Eşrefoğlu; Osmanlı'nın kuruluş devrinin sonları ile yükseliş devri arasında yaşamıştır. Yine bu bilgiler bizi menakıbnâmedeki hayat çizgisine götürür. Çünkü; Menakıbnâme'de geçen Eşrefoğlu'nun Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a davetiyle ilgi bölüm 1469-1470 vefat tarihini ve yaşadığı devri doğrular mahiyettedir (25).

(24) a.g.e., s. 44-46.

(25) İslâm Ansiklopedisi, C. IV, Eşrefiye Mad, İst., 1945, s. 396, 397.

İznik'te dünyaya gelen şâirimiz, ilim, irşâd ve çeşitli vesîflerle yaptığı geziler sebebiyle; İznik, Bursa, Ankara, Hama gibi birçok şehirlerde bulunmuş sonunda doğum ve ölüm yeri olan, iznik'e dönmüştür.

Eşrefoğlu'nun çeşitli vesîlelerle bulunduğu bu merkezlere bakarak, onun, devrinde sosyal ve kültürel yönden gelişmiş bir çevrede yaşadığını söyleyebiliriz.

2. Adı ve Mahlâsı

Babasına istinâden Eşrefoğlu (Eşrefzâde) Abdullah olarak anılan mutasavvıfımızın adı Abdullahtır.

Künyesi ise, M. Hâlit Bayrı'nın kaynağını bildirmeden verdiği ve başka kaynaklarda rastlamadığımız, "Abdullah bin Seyyîd Ahmed Eşref bin Seyyîd Muhammed Süyûfi" dir (26). Buradaki seyyidlik kelimesi bugün kesinlik kazanmamıştır. A. Halet Çelebi'nin Eşrefoğlu'nun seyyidliği ile ilgili "... hemen bütün tarîkat pîrlerinin ve büyük mutasavvıfların islâm dünyasında peygamber sülâlesine nispet edilmeleri düşüncesinin sonucu olarak seyyîd ve şerif addedilmek istenmiştir." (27) sözlerine katılmamak imkânsızdır. Bize göre de bu bağ maddî değil manevî bir bağ olsa gerektir.

(26) Menâkıbı Eşrefzâde, s. 54-60.

(27) M. Hâlid Bayrı, Dergah Mecmuası, C. 1, Yıl, 1337, s. 9, 26.

Babasının Mısırlı olduğunu işaret eden Menâkıbnâme-deki künyesi ise şöyledir: "Sultanü'l-ârifin ve Kutbü'l muhakkikîn eş Şeyh es Seyyîd Abdullah İbn Eşref bin Muhammedü'l Mısri el Kâdirî el-İznîkî" (28).

Eşrefzâde, İbnü'l-Eşref-i Rûmî, Eşrefoğlu ve Pîr-i Sâni" olarak çeşitli mahlaslarla anılan mutasavvıfımızın Rûmî mahlâsını alışıyla ilgili olarak bir Menakıbnâme'de anlatılan bir bölüm vardır. Buna göre, Hacı Bayram-ı Velî'nin işaretiyle Hama'ya varan mutasavvıfı gören Şeyh Hüseyin Hamavî, onu görür görmez -o devirde Anadolu'lu olanlara verilen isimle- "Rûmî" diye hitap eder. Ve bu olaydan sonra onu dâima böyle çağırır.

Kimin taktığı kesin olarak bilinmeyen bu mahlâsını Şeyh Hüseyin Hamavî tarafından verilmiş olması bizce de mümkündür. Zaten bu Rûmî adı o devirde Anadolu'ya yerleşmesi sebebiyle Mevlâna Celâledin-i Rûmî'ye ve yine Anadolulu oluşu sebebiyle Merzifonlu Abdurrahîm (Abdurrahim-i Rûmî)'e (öl- 1460) de verilmiştir.

Şiirlerinde sıkça rastladığımız bu mahlâs Rûmî ya da daha çok Eşrefoğlu Rûmî olarak geçer. Şiirlerinde 123 kere Eşrefoğlu Rûmî mahlasını; 8 yerde de sadece Rûmî mahlâsını kullanır.

(28) Bursalı Veliyyüddîn Menâkıb-ı Eşrefzâde (Haz: A. Uçman, Ö. Akıncı), Ebru Mat. 1976, s. 32.

Virme Eşrefoğlu Rûmî gönlünü dünyaya sen.

Nice malı çoğu gördün, gördün giydi gitti bir kefen

Benem bu Eşrefoğlu Rûmî mücrîm.

Ki âşıklarına ihsâne geldum.

Eşrefoğlu'nun hem damadı hem de postnişini olan Abdurrahîm-i Tîrsî (öl: 1519) de, onun vefâtıyla ilgili olarak yazdığı bir mersiye'nin dörtlüğünde onu Eşrefoğlu Rûmî mahlasıyla anar.

"Evliyalar ölmez imiş
Can acısın görmez imiş
Âşıkların kanmaz imiş
Eşrefoğlu Rûmî Sultan" (29)

Eşrefoğlu'na Kâdîrîyye tarîkatını Anadolu'ya getirip yaymasından dolayı Kâdîrîler arasında Pîr-i Sâni mahlasıyla anıldığını da Tomar-ı Turuk-u 'Aliyye'den (*) öğreniyoruz.

3. Nesli

Türk mutasavvıf şairlerinin en büyüklerinden olan Eşrefoğlu'nun soyu menakıbnâmelere göre Hz. Ali'ye kadar uzanır.

(29) Bursalı Veliyyuddîn: Menâkıb-ı Eşrefzâde s. 64.

(*) Sadık Vicdanî, Tomar-ı Turuk-u Aliyye, Evkaf Mat. İst., 1340, s. 48- 49.

Dedesinin Mısır'lı (30) büyük bir mutasavvıf olduğu sanılan Eşrefoğlu'nun babası, gençliğinde Mısır'dan Anadolu'ya göç etmiş, sonra da İznik'e yerleşmiş bir zâttır. Babasının adı "Seyyîd Ahmet ül Mısırî" veya "Seyyîd Ahmet Eşref bin Seyyîd Muhammed Süyûfî"dir (31).

Bazı kaynakların verdikleri silsilelerde bu seyyid kelimesine; bazılarında menâkıbnâmeye dayanarak soyunun Hz. Muhammed'in (S.A.V.) sülâlesine kadar vardırıdıkları mutasavvıfımız seyyid değildir. bunu Âsaf Hâlet kabul etmez. Ona göre; bunun sebebi, bütün tarikat pîrlerinin ve büyük mutasavvıfların İslâm dünyasında peygamber sülâlesine nisbet edilmeleri düşüncesidir. Çünkü ne menkıbeler ne dergâh ve zaviyeler bununla ilgili olarak sözlü veya yazılı hiç bir şecere göstermezler.

"Zaten çok mütevâzi bir şahsiyet olan Eşrefoğlu'da hiçbir zaman böyle şecereden bahsetmemiştir. Eşrefoğlu'nun menkabelerinin toplandığı Menâkıb-ı Eşrefzâde de ise; "Eşrefoğlu'nun soyu Peygamberimizin damadı Hz. Ali'ye kadar uzandığı ama Eşrefoğlu'nun şöhretten sakındığı için bunu açıklamadığı ölümünden sonra mübârek elbiselerinin içinde bulunan sidayetden anlaşılmıştır.

(30) Eşrefoğlu Divânı, Haz: Â. Hâlet Çelebi, Suhûlet Mat. İst. 1944, s. 6.

(31) M. Hâlit Bayrı, Dergâh Mecmuâsı, C. 1. Sene: 1337, s. 9-26.

Eşrefoğlu Abdullah'ın babası ile büyük babasının adları mazbuttur ve büyük babasının yalnız Mısırlı ve Muhammad adında bir zat olduğu yazılıdır. Bu zat bazılarına göre Hüseyinî, bazılarına göre de Süyûfî lakabı ile anılmaktadır. Onun oğlu ve Abdullah'ın babası olan Eşref veya Ahmed Eşref ihtimal bir göçmendi; esasen diğer oğulları yani Abdullah'ın kardeşleri bulunan iki Muhammedden birisinin Hama'da, diğerinin de Manisa'da medfun bulunmaları bu zannı kuvvetlendirmektedir (32).

Hangi sebeple Mısırdan çıktığını bilemediğimiz Eşref-oğlu'nun babası Eşref, bir süre Hama'da oturmuş ordan Manisa'ya ve nihâyet İznik'e yerleşmiştir.

"O zaman İslâmiyetin yayıldığı yerler her müslüman için aynı vatanın hudûdu dahilinde idi. İslâm âleminin her noktası bir dinin verdiği cezbe ile coşan gönüllerle dolu idi. Bunun için o vakitler Anadolu'dan tahsil için Mısır'a, Acemistan'a, Orta Asya şehirlerine seferler yapanlar mevcûd olduğu gibi buralardan da Anadolu'ya kendilerini irşâd edecek kâmil murşîdler aramak için gelenler vardı. Eşrefoğlu'nun babası işte herhalde bunlardan biri olsa gerektir. Seyyid Ahmed Eşref'in Anadolu'ya hicreti tarihi hakkında hiçbir kayda tesadûf edememekle beraber bunun hicrî sekizinci asrın başlarında olduğunu

(32) Â. Hâlet Çelebi: Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı s. 6.

tahmin edebiliriz. Çünkü İslâm âlemindeki dâimî iniş ve çıkışlar bilhassa bu asrın başlangıcında azâmi derecesini bulmuştur (33).

Eşrefoğlu'nun babasıyla ilgili ufak tefek de olsa bir kayda rastlanmasına rağmen annesiyle ilgili hiç bir malumat yoktur.

Asaf Hâlet bu konuda kesin birşeyler söylememekle beraber "Eşrefoğlu'nun İznik'te doğmuş bulunmasına göre annesinin buralı bir Türk kızı olması hatıra geliyor" diyerek Türk olabileceği tahminini yürütür (34).

M. Hâlid ise; çok araştırdığını ama Seyyid Ahmed Eşref-i Mısrî'nin zevcesine dair bir malûmat bulamadığını belirtirken bir yerde de gençliğinde İznik'e gelen Seyyid Ahmed Eşref'in orada evlendiğini belirtir.

Neseb itibariyle bir kesinlik kazandırmadığımız Eşrefoğlu'nun en önemli özelliği Türk memleketinde yaşayarak Türkleşmiş ve Türk kültürüne hizmet etmiş olmasıdır.

(33) M. Hâlid Bayrı. Dergâh Mecmuası N. 1.

(34) Eşrefoğlu Dîvânı: Â. Hâlet Çelebi, 1944.

4- Mensûp Olduğu Tarîkat ve Tarîkat Silsilesi

Eşrefiye Tarikatı'nı kuran Eşrefoğlu zahirî ve batınî ilimleri öğrendikten sonra bir ara Çelebî Sultan Medresesi'nde Alâaddin Ali Tûsî'ye muîd olur. Ama tasavvufa duyduğu arzuyla mesleğini bırakır. Kendisine intisap ettiği Emir Sultan tarafından ilk önce Bayrâmîyye tarikatının kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî (1351-1430)'ye gönderilir. On bir sene burada riyâzet ve nefis mücâdelesini geçirerek ondan icâzet alır. Ve İznik sehrine halîfe olarak gönderilir. Daha sonra yine şeyhi ve kayınpederi olan Hacı Bayrâm'ın emri ile "Hama'da bulunan Abdülkâdir-i Geylanî'nin evladından Şeyh Hüseyin el-Hamavî'ye intisâb etmiş, Şeyh Hüseyin, Ona, kısa zamanda hilâfet vererek Kâdiriyye Tarikatının Anadolu'da neşrine memur etmiştir (35).

Menâkıbnâme'ye göre; Eşrefoğlu'na Şeyhî tarafından icazet verildiği sırada Hacı B. Velî kisvesi vardır. Hüseyin Hamavî, o zamana kadar Hacı Bayrâm-ı Velî'nin altı terekli ve tepesi pullu kisvesini giyen Eşrefoğlundan pulu tereklerin içine katmasını ister: "Rumî, yine Hacı Bayram biraderimizin sikkesi dursun feamma sen dahi sâhib-i sikke oldun. Var tepesinde olan pulu tereklerinin içine kat ki yedi terk olsun.

(35) Mahir İz: Tasavvuf s. 245.

İznik'e dönen Eşrefoğlu burâda Kadîrlîğın bir kolu olan Eşrefiye Dergâhı'nı kurar ve halkı irşâda başlar. Özellikle İznik ve Bursa havalisinde etkili olur. Kadîrîler indinde Kadîrlîği Anadolu'ya getirip yaygınlaştırdığı ve müessese haline getirdiği için Pîri sâni olarak anılır (36).

Eşrefiye tarîkatî Emir Sultan'ın tarikatî ile Bayrâmîye, Kadiriye tarikatlerinin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Bu tarikatler Âdâbına ilâve olarak uğur sayarak 6 sene dâvûdî oruç'a da devam edilerek, mümkün mertebe halk ile uymamak ve sünnete uymakla birlikte, devam etmek şart koşulur. Sâlik oruç tutmayabilir ise de, muhakkak olarak, erba'in çıkarmalıdır. Nefs mücâdelesî ve riyâzet, uyulacak edeblerin başında gelir. Tarîkatın bu meczî şekli mensuplarının tâcllarında da ifâde edilmiştir. Eşrefoğlu, evvelce tepesinde bir pul ile 6 terekten ibâret Bayrâmî tâcını giyerken Şeyh Hüseyin Hamavî'nin emri üzerine pulu kaldırarak, terek'lerin adedini 7'ye indirir. Keçeden olan bu Eşrefiye tâcının 7 terek'i 7 göğe işâret şeklinde tefsir edilir. Eşrefoğlu tac giymeği ve "risâle" çıkarmağı sünnet ederek, tâc kelimesindeki t harfinin tamamlığa, elif harfinin doğruluğa ve cim'in de cemâle delâlet ettiğini beyan eder. Kadîrî tacının bu kalıba girmesi ile üzerine 18.000 âleme işâret demek olan 18 veya

(36) Menâkıb-ı Eşrefzâde, Bursalı Velîyyuddîn, s. 41.

demek olan 18 veya Besmele'deki harflerin sayısına uygun olarak, 19 köşeli mührün işlenmesi de Eşrefoğlu'nun icadıdır. Bu mühür, 7 isme imâen, 7 renk ibrişim ile işlenir; Ortasındaki yeşil köşeli mühr-i süleymânî de gizli beşe delalet eder. Eşrefiye tacı bilâhare, İzzeddîn Eşrefî tarafından, beyaz ve yeşil çuhadan yaptırılmış, beyaz tac şeyhlere ve yeşil tac da dervişlere tahsis edilmiştir (37).

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Türklerin İslâmiyeti kabullenip hayat tarzı haline getirmelerinde rol alan mutasavvıflardan biri de Eşrefoğlu Rûmî'dir. Eşrefoğlu Türkiye'de Mevlevilikten sonra ehli sünnet tarikatlarının yayılmasına ilk defa âmil olan bir şeyhtir. Kendisinden pek az evvel intişar eden Bayrâmîlik ve Mevlevîlik gibi mahallî tarikatlar hariç olmak üzere hariçten gelen tarikatların hepsinden evvel Kadirîliğ'i getirmiştir.

Kadirî tarikatının Eşrefiye şubesini kuran Eşrefoğlu'nun Müzekkin-i Nüfûs'ta verilen Tarikat Silsilesi şöyledir.

- Şeyh Abdullah bin Eşref bin Muhammed-il- Mısırî (Şeyh Abdullah-ir-Rûmî'nin tövbesi ve telkini ve tacı ve hırka ve seccadesi ve ameli ve terbiyesi ve icazeti Şeyh Seyyid Hüseyin Hamavi)

(37) İslâm Ansiklopedi, s. 397.

- Anın dahi mürşîdi, tarikat ehli ve hakikat erbabı atası Seyyid Şehabeddin Ahmed.

- Anın dahi mâ'den-ir-rûmuz ve mâ'ciz-ül-künûz atası Şemsüddin Muhammed.

- Anın dahi Sultan-ir-Rabbânî ve kutb-us-Samedani atası Şeyh Muhyiddîn Abdulkâdir-i Geylânî'dir. (Bunlar İmam-ı Hüseyin oğullarındandır.)

- Anın dahi Kâşif-il-esrâr şeyh Ebû Said bin Aliyyil-Mahrûsî'dendir.

- Anın dahi Hari-il-Evliyâ Şeyh Eb-ül-Hasan bin Yusuf Kureşî-i-lil kâri'dandır.

- Anın dahi kutb-u devâir-il-Evliyâ-i vel-asfîyâ Şeyh Eb-ül-Fadl Abdulvâhid bin Abdülazizdendir.

- Anın dahi lîsân-il-kads fi beyan-iş-şems şeyh Şibli'dendir.

- Anın dahi seyyid-il-tavâ'if-i Vel-âfak Şeyh Eb-ül Kasım Cüneyd-i Bağdadî'dendir.

- Anın, dahi Sultan-il mürşîdiyn-i fil-âlemin Serî-i Sâkâtî'dendir.

- Anın dahi Şeyh Mâ'ruf-u Kerhî'dendir.

- Anın dahi Dâvûd-u Tâ'i'dendir.

- Anın dahi Şeyh Habîb-i Â'cemî'dendir.

- Anın dahi Şeyh Hasan Basrî'dendir.

- Anın dahi Emir-el-mü'minîyn Ali bin Ebî-Tâlib radiyallahü anhtandır.

- Anın dahi Hâtem-en-Nebiiyyin ve imâm-el mürselîn Resûlü Rabbil-âlemîn Hz. Muhammed Mustafa Sallallahu teâlâ âleyhi ve sellem efendimizdendir.

- Anın dahi emin-i vahy-i ilâhî Cebraîl aleyhisselamdandır.

- Anın dahi Mâlik-ül-mülk zül-celâl-i vel-ikrâm hazretlerindendir.

Eşrefoğlu'nun tarikat silsilesiyle ilgili verilen bir diğer silsilenâmede Menâkıb-ı Eşrefzâde'nin sonunda A. Uçman'ın "Tabibzâ Mehmed Şükrü; Silsilenâme-i Turuk-ı Aliyye" dipnotuyla verilendir. Bu kaynağı bulamadığımız için silsileyi aşağıya aynen alıyoruz.

- Abdülkâdir Geylânî Muhyiddin (öl. h. 561)
- Oğlu Şemseddin Muhammed
- Oğlu Hüsamettin
- Oğlu Şehabettin Ahmed
- Oğlu Hüseyin Hamavî
- Abdullah İbn Eşref-ir-Rûmî el-îznîkî (h. 874)
- Damadı Abdurrahim Tırsî (926)
- Sinan Bursevî
- Muslihiddin Bilecikî
- Şeyh Hamdullah kerime-zâde-i ibn Eşref ibn

Abdurrahim Tırsî (1012)

- Oğulları Muhammed Halil Bursevî (1025) ve mesnevihan can-âlem-i Üsküdârî (1017)

- Şeyh Hamdullah'ın oğlu Şeyh Ali sırrı (1046)
- Oğulları Muhammed (1060)/onun tek oğlu Receb (1068)/, Seyyid Abdullah (1104), Lütfullah (1104) Hamdi-i Sâni (1069)
- Seyyid Abdullah'ın oğulları Seyid Muhyiddin Seyyid Abnullah.
- Lütfullah'ın oğlu Ali Eşref-i Sâni (1109)
- Hamd-i Sâni'nin oğlu Ahmed (1106)
- Oğlu Abdullah (1143)- münkatı
- Eşref-i sâni'nin oğulları Abdullah, İznik'te (1147) Ahmed İzzeddin Bursevî 51153), Bursa'da medfûn Şerefeddin (1146), Muhyiddîn, Gemlikte (1146).

Abdullah'ın silsilesi

- Oğlu Abdülkadir Sırrı (1176)
- Seyyid Muhyiddin Sırrı (1205)
- Oğlu Şeyh Abdülkerîm Kerameddin.
- Abdülkerim Kerameddin. (1228)

Mehmed İzzeddin Bursevî'nin oğulları: Mûsâ (1153)
Muhammed, Abdülkâdir Burusevî (1202), Eşref (1176).

Şerefeddin'in oğulları: Muhammed Rıza, Seyyîd Abdüsselâm, Abnullah (1155)

Avunullah'ın oğlu Habib

Abdülkadir Burusevî'nin silsilesi:

- Şeyh Ahmed Ziyaeddin İbn Şeyh Fahreddin
- Oğlu Şeyh Muhammed Fahreddin (1227) (15)

Eşrefoğlu'nu Abdülkâdir-î Geylânî'ye bağlayan Tomar-ı Turûk-u Aliyye'den (40) aldığımız silsile de şudur:

Pîr-î tarikat Seyyîd, Abdülkâdir Geylânî (r.a.)

Eş Şeyh Seyyîd Muhammed Şemsettin bin Geylânî kuddise sırrühü

Eş Şeyh Seyyîd Muhammed Hüsâmeddin bin Muhammed Şemseddin

Eş Şeyh Seyyîd Şîhâbetdin Ahmed bin Muhammed Hüsameddin

Eş Şeyh Alâaeddin bin Şehabeddin

Eş Şeyh Hüseyin el-Hamavî bin Şehabeddin.

Eş Şeyh el tarikati Eş Şeyh Abdülkâdir-î Rûmî.

5. Vefâtı ve Mezarı

Eşrefoğlu'nun doğum tarihinde görülen ihtilaflar vefât tarihinde de vardır.

Menâkıbnâme de yer alan ve türbede de yazılı olan Eşrefoğlu'nun damadı ve postnişini olan Abdurrahim-i

(40) Sadık Vicdânî, Tomar-ı Turûk-u Aliyye, s. 48.

Tırsî'nin "Eşrefzâde azm-i cinân eyledi 874" vefât tarihi tarikat mensuplarınca itibar görmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin adını ilk defa ilim dünyasına kazandıran Fuad Köprülü de O'nun ölüm tarihi olarak H: 874/M:1469-1470'i verir.

Muallim Nâci ise, Esâmi'den aldığı H: 899 (M. 1493/1494) tarihini verir.

"İsmail Aksarâyî'nin Tercemetü'l Meşâyih'inde lafzının delâlet ettiği H: 880 (1475) tarihi vardır ki D. Hassanda bu şekilde göstermektedir" (41).

Bizim sadece Kamûsü'l-Alâm'da görebildiğimiz A. Hâlet Çelebi'nin ise; "Lûgât-ı Tarihiye, Mir'atü'l Turuk ve Kamûsü'l-Alâm'dan" aldığı tarih 899/1493'ü gösterir. Şemseddin Samî Mahmut Paşa Câmî'nden bahsederken II. Beyâzîd'in annesi Mükrim Hatun'un Eşrefoğlu adına yaptırdığı "Eşrefzâde Camî" ve iki medresesinden söz eder. Ve Cenâb-ı Eşrefzâde (874) de irtâhâl-ı dar-i bekâ itmiş ve orada vedâi hak gufran kılınmıştır (42).

(41) Eşrefoğlu Divânı (Haz: A. Hâlet Çelebi) Suhûlet Mat, İst. 1944, s. 41.

(42) Kamûsü'l Alâm, C. 2, 1306, s. 802.

Bir rivâyete göre, 116-120 yaşlarında ölen Eşrefoğlu'nun vefâtıyla ilgili tarihlere şimdi kısaca bir bakacak olursak karşımıza üç değişik tarih çıkar. Bunlar; H: 874/M: 1469, H: 880/M: 4175 ve H: 899/M: 1493 tarihleridir.

Günümüzde, Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve eserleri üzerine yapılan hacimli veya kısa çalışmalarda mutasavvıfın ölüm tarihi olarak daima H: 874/M: 1469 esas alındığı için bunları tek tek kaydetmeğe gerek görmedik. Verilen bilgiler ışığında biz de bu tarihi kabul etmekte bir mahzûr görmedik.

Kaynaklar bugün İznik'te bulunan Eşrefoğlu'nun türbesinin II. Beyazid'in annesi Mükreme Hatun tarafından yaptırıldığını belirtirler. Bunun doğruluğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ama türbenin daha sonraki tamiratıyla ilgili olarak Evliya Çelebi'de malûmât vardır. Evliya Çelebi'ye göre türbe Bağdad Fatihi Sultan IV. Murad tarafından 1023'te tamir ettirilmiş ve bunu belgeleyen şu mısralar yazılmıştır (43).

(43) Şemseddin Sâmî: Kamûsü'l-Alâm, s. 802

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. 1-2, İst. 1993, s. 757.

"Gelüb Sultân-ı bahr ü ber
 Muammer kıldı dergâhı
 Anın itmâmına târih
 Er lütfi Murad Han" (Sene 1023)

Eşrefoğlu'nu din ve dünya sultanı diyerek öven Evliya Çelebi o zamanki yapısıyla türbeyi şöyle anlatır:

"Kale içinde, câmiî bitişiğindeki büyük bir türbede yatar. Bu türbenin dört tarafındaki çiniler üzerine, Celf yazı ile esmâ-ı hüsna ve diğer nakışlar arasında "Âsitâne-i Şeyh Rûmî budur" diye yazılmıştır.

C- EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN ESERLERİ

Bugün Eşrefoğlu Rûmî'nin bilinen on dört eseri vardır. Bunların en önemlileri ve ençok bilinenleri Dîvânı ile Müzekkin Nüfûs'tur. Bu eserleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Divân
- 2- Müzekkin Nüfûs
- 3- Tarîkatnâme
- 4- Delâilü'n-Nübüvve
- 5- İbretnâme
- 6- Hayretnâme
- 7- Elestnâme
- 8- Nasihatnâme

- 9- Esrârü't Tâlibîn
- 10- Mâzeretnâme
- 11- Münâcaatnâme
- 12- Tâcnâme
- 13- Fütüvvetnâme
- 14- Cinânü'l-Cenân

Araştırmamızın konusu olan Dîvân'a geçmeden önce diğer eserlerle ilgili olarak kısaca şunları söyleyebiliriz.

Eşrefoğlu'nun, Dîvân ve Müzekkin Nüfûs dışındaki hiçbir eseri matbu değildir. Bunlar hakkında şimdiye kadar hiçbir araştırma, inceleme ve yayım yapılmamıştır. Hatta eserlerden Cinânü'l-Cenân'ın ilk yazma nüshası daha yeni tarihlerde Abdullah Uçman tarafından bulunmuştur. A. Uçman Eserin İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölüm seminer kitaplığı 4032 numarada kayıtlı olduğunu Menâkıb-ı Eşrefzâde'de bildirmiştir. Ama bütün aramalarımıza rağmen eseri bulmak mümkün olmadı, esere ulaşamadık.

"Tarikatnâme; Eşrefoğlu'nun en son yazdığı rivâyet olunan bu kitap da tarikat adabından bahseder. Hadisler, veli sözleri ile süslenen bir kitaptır. İfadesi Müzekkin Nüfus'daki ifâdenin aynıdır" (44).

(44) a.g.e., s. 54.

Delâilü'n Nübûvve: Hazreti Muhammed'in peygamberliğine ait delilleri ihtiva eden risâle'dir (45).

Müzekkin Nüfûs: Eşrefoğlu'nun dinî, tasavvufî ve ahlâkî fikirlerini içeren en önemli nesridir. Döneminde ve daha sonraki devirlerde halkın, İslâmiyetin; din, ibâdet ve ahlâkla ilgili kurallarını benimsemesinde; tasavvufî ahlâkın halka inmesinde vâsıta olmuştur.

Adı "Nefislerin Temizleyicisi" anlamına gelen bu eser Eşrefoğlu'nun hayat düstûrunu açıklamaya kâfidir. Eserde büyük mutasavvıfların menkabeleri, ibâdet, itikat esasları, ahlâkî kurallar sâlik, sülûk mürîdin halvet ve nefisle ilgili mücadelelerine ait tasvir ve hikâyeler yer alır. Eser yer yer Dîvân'dan alınan şiirlerle süslenmiş, anlatım akıcı ve kalıcı hale getirilmiştir.

Eserin pek çok basma ve yazma nüshası vardır. Latin alfabesiyle de pek çok basımı yapılmıştır.

Değişik kaynaklardan edindiğimiz eserin yazma nüshalarından dokuzunun bulundukları kütüphaneler ve kayıtlı oldukları numaralar şunlardır.

a) Konya Eski Eserler Müzesi Kütüphanesi, 5471 numarada kayıtlı nüsha.

b) Ayasofya Kütüphanesi, 2070 numarada kayıtlı nüsha.

c) Beyazıt Halk Kütüphanesi, 3642 numarada kayıtlı nüsha.

d) Millî Kütüphane İbni Sinâ Salonu, 336, 306, 1104, 2774, 4423, 5419, numaralarında kayıtlı nüshalar.

Müzekkin Nüfûs; Eşrefoğlu'nun günümüzde de en çok okunan ve aranan eserlerinden biridir. Son zamanlarda eserle ilgili ilmi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bunların en önemlisi Hicri Göncel'in Konya Mecmuası'nda çıkan "Müzekkin-Nüfûs'un Dil Bakımından Değeri" adlı çalışmasıdır.

DİVÂN:

İncelememizin konusu olduğu için sona bıraktığımız "Dîvân" Eşrefoğlu'nun en önemli eseridir. Eserin pek çok yazma ve basma nüshası vardır. İlk defa 1944'de A. Hâlet Çelebi tarafından latin alfabesine çevrilen eserin bugün değişik nüshalarının da pek çok basımı yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi "Tercüman 1001 Temel Eser, No:4" serisinde çıkandır. Çünkü sekiz yazma nüsha, basma nüshalar ve diğer kaynakların taranıp karşılaştırılmasıyla düzenlenip yayımlanmıştır.

A. Hâlet Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Dîvân'ın ilk matbu nüshası 1286 da "Hind tüccarlarından Hasan

Efendi'nin Mârifeti" ile basılmıştır, bundan sonra da aynı dîvândan istinsah edilmiştir.

Mutasavvıfımızın kendisiyle olduğu kadar, Dîvânıyla ilgili ilk açıklamalara da yine Fuad Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıfları'nda rastlıyoruz. Köprülü, Eşrefoğlu'nu Yûnus tarzında ilâhîler yazmış olan tekke şâirlerinin ilki olarak alır. Eşrefoğlu'nun Yûnus'un te'sirinde kaldığını ise Eşrefoğlu Dîvânı'nın basit bir tedkikiyle şu şekilde verir: "... bu Dîvan'ın üstünkörü bir tedkiki bile, onun Yûnus te'siri altında kaldığını gösteriyor. Güvenilir bir basım olmamakla beraber, yine dil bakımından Yûnus'a has vasıf ve seciyelerin mühim bir kısmını gösteren bu Dîvân Eşrefoğlu'nun bize tamamıyla Yûnus ve Aşık Paşa te'sirleri altında kalmış panteiste bir mutasavvıf olmak üzere tanıttırabilir. Arûz ile yazılmış parçalar, tıpkı Aşık Paşa'ninkiler gibi çok kusurludur, hece ile yazılmış olanlarda ise Yûnus'taki samimilik ve kuvvet görünmemekle beraber yine ona benzemek temâyülü açıkça göze çarpar (46).

F. Köprülü'nün bu tespitlerine Abdülbâki Gölpınarlı gibi birçok araştırma ve incelemeci katılmaktadır. Meselâ A. Gölpınarlı da "Eşrefoğlu'nun heceyle yazılmış şiirleri-

(46) Fuad Köprülü: Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar

6. Baskı, s. 344.

nin hepsi Yûnus tarzındadır, birçoğu Yûnus'a naziredir." diyerek bir çok örnek verir ki gerçekten de öyledir. Bu örnek beyitlerden birini verecek olursak Eşrefoğlu'nun;

Yine bu dertli gönül kaydadı taşa geldi.

Işk denizinin mevci başımdan aşı geldi.

matlalı şiiri Yunus'un şu şiirine çok benzer:

Nitekim bu gönlüm evi ışk elinden taşa gelür

Nice yüksek yürürsem ışkı başımdan aşagelür

Eserde mesnevî, devriye, kıta, medhiyye, ilâhi gibi şiir türleri çoğunlukta olduğu için daha çok arûz ölçüsü kullanılmıştır. Hece ölçüsüyle yazılan şiirler de azımsanamayacak kadar çoktur. Aruzla hecenin bu şekilde birlikte kullanılması zaten Dîni-Tasavvufî Türk Edebiyatının karakteristik özelliklerinden biridir. Şiirlerde kafiye olan kelimelerin çoğunluğunu fiiller teşkil etmiştir.

Pekçok kaynakta da belirtildiği gibi Eşrefoğlu'nun şiirlerinde sanat düşüncesi yoktur. Kendisi bir tarikat şeyhi; bir ahlâkçı olduğu için söyleyiş güzelliğine ve sanat düşüncesine fazla önem vermemiştir. Şiirlerinin edebî açıdan mükemmelliği olmasa da o devirde halkın ruhuna hitâp etmiş, tasavvufî mistisizmi yaymıştır. Biz de bu sebeple şiirlerin şekil özelliklerinden çok tasavvufî özellikleri üzerinde durduk.

Eşrefoğlu Dîvânı'nın pekçok yazma ve basma nüshalarının olduğunu belirtmiştik. Basma nüshaları çoktur. Ama kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, sekiz yazma nüshası vardır. Bunlar aşağıda kısaca bulundukları kütüphâne ve kayıt numarasına göre verilmiştir.

- 1- Süleymâniye Kütüphânesi, Lâleli, No: 1732.
- 2- Süleymâniye Kütüphânesi, H. Hayrullah Efendi, No: 55/5.
- 3- Süleymâniye Kütüphânesi, Tahir Ağa, No: 623.
- 4- Süleymâniye Kütüphânesi, Esad Efendi, No: 2590.
- 5- Süleymâniye Kütüphânesi, Mihrişah Sultan, No:383.
- 6- Süleymâniye Kütüphânesi, Nazif Paşa, No: 866.
- 7- Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 3663/2
- 8- Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No: 3437.

Latin alfabesiyle yayımlananlar ise şunlardır:

- 1- Eşrefoğlu Dîvânı: Ahmet Hâlit Kitabevi, (Haz. A. Hâlet Çelebi) 1944.
- 2- Eşrefoğlu Dîvânı: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, No: 4.
- 3- Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı: Cağaloğlu Yayınevi, Fatih Matbaası, 1967.

II. BÖLÜM

EŞREFOĞLU RÛMÎ DÎVÂNINDA DİN VE TASAVVUF

II. BÖLÜM

EŞREFOĞLU RŪMÎ DİVANINDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN

A. İTİKAT

1- Allah

Eşrefoğlu'nun Allah kavramına nasıl bir değer verdiğini görmezden önce, mutasavvıflarımızın konuya nasıl baktıklarını bir görelim. Bunun için şu kayıtları buraya almakta fayda görüyorum.

İsm-i celâl yâni "Allah" lafz-ı şerîfi, doksan dokuz ismin en büyüğüdür. Bir kimse "Ya Allah" dese Hak Teâlâ Hazretlerini bütün sıfatları ile anmış ve bütün fiilleri ile zikretmiş olur. Kısacası bu lafza-i celâl Allahu Teala-nın has ismidir hiç bir şeyden türemiş değildir (47).

Allah isminin bazı özellikleri mevcuttur. Meselâ: Allah kelimesinden elif harfini çıkarırsak "lillah" sureti kalır ki bu da Hak Teâlâ Hazretlerine tahsis edilmiş bir isimdir. Nitekim "Ve lillâhi cünûdu's-sevarati ve'l-arzi - (48). "Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır.",

(47) M. Ali Ayni; İslâm Tasavvufu Tarihi, s. 70

(48) Feth Sûresi; â. 4-7.

"ve lillâhi hazâinü's-semâvâti ve'l-arzi" (49). "Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır" âyet-i kerimelerinde böyle okunur. "Lillâhi"den birinci "Lâm" harfi çıkarılırsa gerisi "Lehû" şeklinde kalır. Nasıl ki "Lehû makâlidü's-semâvâti ve'l-arzi" (50) "Göklerin ve yerin anahtarları Allah'ındır.", "Lehu'l-mülkü ve lehu'l-hamdü" (51) "Mülk Allah'ındır ve hamd de O'nundur" ayetleri de bu surette gelmiştir. "Lehu"deki "Lâm" harfi de çıkarılırsa geriye "hüve" veya "hu" kelimesi kalır ki bu da evvelkiler gibi Hak Subhanehu ve Teâlâ Hazretlerine delâlet eder. "Kul huve'llâhu ehadün" (52) "De ki: O Allah birdir" ve "Hüve'l-hayyü lâ ilâhe illâ hüve" (53) "O diridir, Ondan başka ilah yoktur" ayetlerinde olduğu gibi.

Hususiyetlerini yukarıda, izaha çalıştığımız üzere "Allah" kavramı Eşrefoğlu Rûmî'de "Hüda, Tanrı, Hazret, İlâh, Mâlik el Mülk, Kadîm, Nakkaş, Mevlâ, Can, Pâdişah-ı bî-niyaz, Dîdâr, Pinhân, Rab, Subhân, Şâh, Fettâhü'l-külûb, Gaffar ü zünûb, Settarü'l-uyûb, Çalap, Dost, Yâr, Ma'sûk kelimeleriyle ifadelendirilmiştir ki bu kelimelerin pek çoğu teşbih, mecaz ve istiare yoluyla mânâlanıp beyitlerde yerlerini almışlardır.

(49) Münâfikûn Sûresi; a. 7.

(50) Zümer Sûresi; a. 63.

(51) Teğabün Sûresi; a. 1.

(52) İhlas Sûresi; a. 1.

(53) M. Ali Ayni, a.g.e., s. 71.

Bunun yanında doğrudan veya telmih yoluyla "Bâkî Gaffâr, Fettâh, Rahîm, Velî, Rahmân, Hayy, Kerîm, Cemâl Hâlik, Muhîb gibi isimler de "Allah" kavramını ifade etmek üzere kullanılmışlardır.

Eşrefoğlu Rûmî, beyit ve mısralarının hemen hemen tamamında Allah lafzını ya alenen ya da mealen zikretmiştir. Bu sebeple Allah lafzının ve isimlerinin zikirlerini belirli bir mânâ zincirinde belirlemek kısmen mümkündür. Dîvânın genelinde tesbît edebileceğimiz üzere mealen itikât ve dinî ak îdeye bağlı zikirlerle, Tasavvufî kavram ve istılahlar sebebiyle zikirler iki temel öge olarak karşımıza çıkar. İtikâdî unsurların ilk ameli de kelime-i tevhîddir. "Lâ ilâhe illâllah" lafzı bu itikadı güçlendiren bir mealdir. Kelîme-i tevhîd, kelîme-i şehâdet pek çok beyitte zikredilir:

Her kim der ise daim

Lâ ilâhe illâllah

Gönlünde dura kâim

Lâ ilâhe illâllah. (27/1)*

* Tahlil sırasında, bundan sonra kullanacağımız bu numaralar Tercüman 1001 Temel Eser No: 4'de bulunan şiirlere aittir. Bu rakamların ilki şiir, ikincisi beyit sayısına işaret eder.

İslâmın temel taşı olan Kelîme-i şehâdet bütün mutasavvıflarda olduğu gibi Eşerefoğlu'nda da esastır. Kelîme-i şehâdeti tam olarak beyitlerde göremezsek de şu beyit de aynı manayı içerir.

Bunların şanına geldi Resûl'e
Ki "lâ havfün aleyhim" Hak Kelâmı. (32/12)

Allâh ü Teâlâ zamandan ve mekandan münezzehtir.

"Zamansız bî zamanem ben
Nişansız bî nişânem ben
Dü âlemde hemânem ben
Benem görünen hem gören".

İmânın en büyüğü, sadece Allah'ı düşünmek gayrıyla terk etmektir. Eşerefoğlu bunu Yûnus'u hatırlatan bir beyitle anlatır:

"Ben dost hevasına düştüm
Özge heva neme gerek".

Bütün müminler Allah'ın kendilerini şeriatten ayırtmasını dilerken ilâhi tecellîye mazhâr olan mutasavvıfımız Allah'ın kendisini dîdârından ayırmaması için niyâz eder:

Ey Alahım beni senden ayırma
Beni senin dîdârından ayırma. (3/1)

Allah insana kendisinden daha yakındır (62/9).
Kullarının ne dediğini bilir, (onlara) istediklerini verir
(7/6). Hak Pâdişah-ı bîniyâzdır. Kendisine yalvaranı mahrum
komaz:

Bilürem Pâdişah-ı bî-niyâzsın
Sana yalvaranı mahrum komazsın. (7/5)

Yerlerin ve göklerin yaratıcısı olan Allah "İki
âlemin ümididir. İki âlemde bilir ki mâ'bûd-u mutlak O'dur"
(7/22). Yer ü gök ehli hep Ondandır, hep O'na yalvarır-
lar:

Yer ü gök ehli hep senden umarlar
Kamusu Hazretine yalvarurlar. (7/7)

Eşrefoğlu, Kur'ân ve hadisler ışığında Allah'ın ezeli
ve ebedî irâdesini anlatır. Bu "De ki Allah herşeyi yara-
tandır" (Rad; a. 13-16). "O, herşeyi yaratıp, ona bir
nîzam vermiş, onun mukadderâtını tayîn etmiştir." (Furkan;
a. 25-27) âyetlerinde belirtildiği gibi Hak Teâlâ mâlîk'ül
Mülktür.

Bu dünya kimseye mülk olmamıştır. Bu sebeple "limen il mülk" denmiştir. Buna benim demek büyük edepsizliktir. Evvel âhir Mâlikü'l Mülk O'dur (17/1). Ayı, güneşi, geceyi, gündüzü, yıldızları ve mevsimleri yaratan O'dur. Hepsinin nizâmı O'nun emrindedir:

"Bu ay u gün bu yıldızlar
Bu geceler bu gündüzler
Bu yazlar kışlar u güzler
Benim emrimdedir yeksan. (83/5)

Allah ü Teâlâ "kün" ol emriyle yarattığı varlıkları kıyamette de "bi izni kum" emriyle diriltmeye kadirdir:

"Çürümüş tenlere bir kez
Eğer dersem "bi izni kum"
Yalın ayak u baş açık
Duralar kamusu uryân. (83/6)

Allah, ayıpları örtücü günahları bağışlayıcı ve kalpleri fethedicidir (12/6). İrade O'nun elindedir. Vaslına erişmek için aceleye gerek yoktur (61/4). İncanın, imânın aslı ilâhi sevgidir. İncanın herşeyden önce sevgi üstüne kuran şairimiz, din ve imânla Allah sevgisini özdeşleştirir:

Seni sevmek benim dînim imânım
İlâhî dîni îmândan ayırma.

Aşk, canları Hakka götüren niteliği beyana gelmeyen bir delildir (10/34). Allah'ı sevmek, din ve iman; sevmemek ise dinsizliktir (85/1). Allah, bâkîdir her fani O'nun sırrına eremez. Sırrına akılla değil aşkla ulaşılır:

Bir bekâdır ol bekâ hergiz fena iremez ana
Aklını ko gel eresin bu sırrın manasına. (1/6)

Vücûd, Allah ile kul arasında bir perdedir. Hakkın cemâli bu perde kaldırılınca görülür (14/11). Hak Teala her eşyada, her zerrede zuhûr etmiştir (10/31). Bunu görmek için benlik pasını gözden silmelidir (10/30). Hüda (insana) akıllı dost, nefsi düşman kılmıştır (68/5). Bütün eşyada Hakk'ın tecellîsi zâhirdir. Nefsini emmareden kurtaramayan O'nu göremez (72/2).

Eşrefoğlu'nun mısralarında gerçek Dost Allah'tır Gönül dost'un cemâl aynasıdır. Kalb temizliğinin önemi sadece tasavvûfî açıdan değil, dinî bakımdan da âyet ve hadislerle bildirilmiştir. "O gün ne mal, ne evlât fayda verir. Ancak Allah'a temiz bir kalble gelenler kurtulur. (Eş-Şuara) Peygamberimiz de bu hususun önemini "Allah sizin maddî varlığınıza ve suretlerinize değil, kalblerinize bakar" hadisiyle anlatılır.

Varlığın özü olan insanın gönlü Hakk'ın tecellî aynasıdır. Tecellî aynası gönlün gayret edilip temizlenmesi gerekir:

Senin gönlün o Şah'ın gözgüsüdür
Dürüş cehd eyle gözgüyü silesin. (82/11)

2- Melekler ve Şeytan

Dîvânda meleklerden fazla bahsedilmez. Melekler; "melek, ferîşteh" isimleriyle zikredilir. Melekler işiten varlıklardır, mekanları feleklerdir:

Ahımdan zarlığımdan iniltimden
Feleklerde melekler hep semîdir. (106/2)

Melek kavramı, beyitlerde insan ve cinnilerle birlikte ele alınır. Onlarda insan ve cin gibi Allah'ın emrindedirler:

Feleklerde melekler hep
Bana mahkumdur ins ü can. (83/13)

Sadece semada değil, yer ve gökte de melekler olduğunu "Yerde gökte hep melekler olmazdı nazîr" (110/2) mısraından anlıyoruz.

Melekler Allah'a yakınlıklarıyla bilinen varlıklardır. Ama aşıkların Allah ile olan yakınlığını O'na en yakın yer olan feleklerde yaşayan melekler bile bilememektedirler:

Aşıkların ma'sûk ile candan öte esrarını
Şol sır içinde sırrını ferîştehler bilmeyeler.

(89/4)

Kulun, Rabbi ile ezelden beri olan ahdini bir melek bile bilmez:

Ol kuşun Şah ile ahdi var ezelden ilerü
Bir melek bilmez nedir ol ahd ü peymân gizlidir.

(100/5)

Bir beyitte "Dervişlerin sözünü ferîştehler anlamaz" (78/7) mısralarıyla insanların isterlerse mânen meleklerden üstün bir makama ulaşabilecekleri belirtilir.

Hz. Peygamberin Allah'a olan yakınlığından bütün melekler aciz kalmışlardır. Peygamberimiz Mi'râc'a çıktığı zaman Allah ü Teâlâ ile görüşmüş, konuşmuştur. Fakat melekler bundan âcizdirler. Onun Allah'ın izniyle bir anda vardığı yolu onlar bin yılda varamazlar:

Anın seyr ü sûlukundan
 Melekler âciz olmuşlar
 Ki bin yılda varamazlar
 O bir demde varıp râhı. (40/3)

Eşrefoğlu, meleklerden bahsederken özellikle dört büyük meleği ele alır. Daha çok Cebrâ'il, İsrâfil ve Azrâil'den bahsederken Mikâ'il'den söz edilmez. Cebrâil ve İsrâfil'i isimleriyle anarken Azrâil "cana kıyan, can alıcı" sıfatlarıyla da anılır.

Büyük melekleri ve diğer melekleri sırayla Dîvân'da geçtikleri beyitlere göre ele alalım:

a- Cebril

Allah'ın elçisi olan Cebrâil beyitlerde Cibrîl, Cebrâ'il ismiyle geçer. Cebrâil nâmus-u ekberdir, bütün peygamberlerin kılavuzudur:

Dediğim işbu beşarettir sana
 Kim risâlet tâcın giydin başına
 Gördüğün nâmus-u ekber Cebrâ'il
 Kim kamu peygamberlere oldu delil.

Cebra'il'in ismi genellikle Mi'râc hadisesiyle anılır. Bu hadisede Peygamberimizi Burak'a bindirerek kılavuzluk etmiştir.

Bu yola ol delîl ile yürüdü
 Delîl olan ona Cebrâ'il idi
 Getürdi Cebrâ'il çekti Burak'ı
 Resûl Mi'râc'e gitti ona bindi. (10/1)

Mi'râc hadisesi sırasında Cebrâil Sidretü'l müntehâ'dan ileriye geçememiş ve böylece de aşk, aşık (Hz. Muhammed) ve ma'sûk (Allah) bir iken o, orada ağıâr kalmıştır:

Aşk u âşık u ma'sûk bir iken
 Cebrâ'il ol arada ağıâr idi.

b- İsrâfil

Kıyamet Günü'nü ve haşır-neşri Sûr'uyla haber verecek olan melek İsrâfildir. Dîvânda bir beyitte İsrâfil'in adı geçer.

O gün İsrâfil Sûr'unun çalınmasıyla yer gök yarılıp çatlayacak; haşr ve neşirde ikinci defa Sûr'un üflenmesiyle bütün yaratılmışlar bir yere toplanacaklardır.

An şol günü yer devrile gökler çatlayıp yarıla
 Mahlûk bir yere devrile İsrâfil Sûr'u çalına. (25/6)

c- Azrâil

Dört büyük melekten biri olan Azrâil'den, iki beyitte "cana kıyan", bir beyitte "ölüm elçisi" ve bir beyitte de "Azrâil" olarak dört beyitte söz edilir.

Aşağıdaki dörtlüğe göre; ölüm elçisi geldiği zaman hiç beklemez. Bu sebeple nefsin isteğini, Hakka âsîliği bırakıp Allah'a yakın olmaya çalışılmalıdır:

Nice nice nefs arzusu
Nice nice Hakk'a âsî
Geldi uş ölüm elçisi
Derip devşirili görün. (84/13)

Herkes, Azrâil eliyle öleceği için şair ölümü Azrâil'e göç olarak nitelendirir. Bir beyite göre de; "Her insan bir gün Azrâil'e göçecektir. Bu sebeple hayatı boşa geçirmemelidir:"

Sermayeyi verme yele, bir fâide getir ele
Bir göç var Azrâil'e bir gün edersin sen dahi.

(2/3)

Mutasavvıflar için ölüm, Allah'a kavuşmadır. Hak dostu olan Eşrefoğlu da bir an önce gelmesi için Cana Kıyan'a selâ verip çağırır:

Çağırıp Eşrefoğlu Rûmî eydür
Salâdur gelsin ol câne kıyane.

Bir diğerk beyitte de Azrâil'e meydan okumayı bırakarak sözünün Hakk'a olduğunu açıklar:

Bize can verene gerek budur söz
Sözümüz yok bizim câne kıyâne.

Dîvânda, Mikâil ile sorgu melekleri Münker-Nekir'in adı geçmez.

d- Kirâmen-Kâtîbin

Eşrefoğlu, Kirâmen Kâtîbin denilen yazıcı meleklerden ismen söz etmese de istiâre yoluyla onlardan bir dörtlükte bahseder.

Vekîl olan bu melekler hayrı ve şerri yazmaktadırlar. Bunun için, günahlardan uzak olup tevbe etmelidir:

Gör bu müekkilleri
Yazarlar hayr u şerri
Günahdan olgıl beri
Tevbeye gel tevbeye. (11/6)

e- Hârut-Mârut

Hârut ile Mârut'tan bir beyitte sözedilir. Bu iki melek ve Zühre dünyayı isteyenleri ve onların sonunu sembolize eder. Burada Zühre, mecazî aşkın ifadesidir:

Hârut u Mârut'u indirdi yere
Zühreyi aldı göğe çıktı bu aşk.

f- Şeytan

Şeytan, "İblis; önceleri Hâris adlı bir melektir. Allah, Adem'i yaratıp da bütün meleklerle secde etmelerini buyurduğunda hepsi birden secde etmişlerdir. Ancak meleklerin en ulusu ve onların hocası olan Hâris, kendisinin Cin olup ateşten yaratıldığını; bu nedenle topraktan yaratılmış olan Âdem'e secde etmeyeceğini söyleyerek Allah'a asi olmuştur. Allah da O'nu Şeytan kılığına sokmuş ve lânetlemiştir. Bunun üzerine Şeytan Allah'a yalvarmış ve "Beni kıyamete dek yaşat ki iyi kullarından başka bütün kullarını azdırayım" demiştir. Allah da kabul ederek ona Sûr üfürülünceye kadar ömür vermiştir. Şeytanın Allah'tan kulları azdırmak için istediği şeyler; yalan, kibir, çalgı, şehvet, içki, kumar gibi insanları dinden, imândan uzaklaştıran kötülüklerdir" (54).

(54) İskender PALA; Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, Şeytan Mad. s. 394-396.

Şeytan Cennet'ten çıkarıldığı için, "kovulmuş lânetlenmiş" anlamında merdûd, lâîn sıfatıyla da anılır.

Eşrefoğlu'na göre, şeytan insanın nefsidir. Nefs ile Şeytan birdir.

Nefis şeytanla birdir
Çokları nefse esirdir. (91/3)

Şeytan; ciddiyetle amel edip, nefsin isteklerini bırakana yol bulamaz (73/1). Kibir, kendini beğenme, cimrilik Şeytan'ın sıfatlarından (99/7). Bütün organların bağı olan uyku Şeytan'ın tuzağıdır.

Bu uyku bil ki Şeytan tuzağıdır
Cem'i azânın ol uyku bağıdır. (6/3)

Tevhîd ehlinden Şeytan-ı lâîn kaçar ve bunlar Şeytan'ın hilelerinden emin olurlar. Çünkü Peygamberimiz "Lâ ilâhe illallah... diyen Cennete girdi, Cennete girmeyi hak etti" buyurmuştur (55). Bu hususla ilgili birkaç beyiti aşağıya alıyoruz.

Tevhîd edenden kaçar şeytan-ı lâîn
Tevhîd eden mekr-i şeytandan emîn. (1/8)

Aldatmaya şeytan
 Mûnisi ola Rahmân
 Hem kurtarısar imân
 Lâ ilâhe illallah. (27/4)

Sabredip günah işlemeyeni şeytanı lâin taşılayamaz (5/7). Nefsini şeytandan ayıran sırlar duyar candan (74/12).

Şeytan, insanın son nefesinde onun susuzluğundan istifade ile ona su teklif eder, karşılığında imânını ister. İnsan ifrazatını toplar bir şişeye koyar ve onu su diye gösterirmiş (56). Eşrefoğlu, bir beyitinde müminlerin ölüm döşeğinde şeytanın sözüne kanmamaları için dünyaya aldanmamalarını ister:

Gel özün mihnete salma bu fani zevke aldanma
 Serabı su sanup kalma sözün işitme şeytanın. (74/2)

3- Kitaplar

Divânda; semâvî kitaplardan bir yerde "dört kitap" olarak bahsedilirken Kur'ân dışında hiçbirinin ismi zikredilmez. Dört kitaba şu beyitte işaret edilmektedir:

(56) Dr. İskender PALA; Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, C. 2, s. 395.

Dervişlerin sözünü ferîştehler anlamaz

Dört kitabı cem eder lisânı dervişlerin. (78/7)

Beyitlerde adı geçen tek kitap olan Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın varlığının delilidir. Mutasavvıfımız bunu "Allah'ı bu dünyada görmeyenler, Ahirette de göremiyeceklerdir. Ahiret'e ve Allah'a inanmayanlar Kur'ân'a bakıp bu gerçekleri görebilirler." diyerek şu mısralarda anlatır.

"Kim bunda görmese anı

Anda dahi görmeyiser

İş bu sözüme sen delil

Kur'ân'ı iste bul bugün. (75/13)

Kanaat ile nefsini kör edip, Allah kelâmı olan Kur'ân'ın hükmüne uyan kişi; ahirette yerini Cennet, eşini hûri edebilir:

Var ol nefsin itin kör et kanaat ile elbir

Yerin Cennet eşin hûr et gel uy hükmüne Kur'ân'ın.

(74/11)

Allah, insanı yaratmış, ona varlık vermiş ve de insana iki yol göstermiştir, Kur'ân'da gerçekleri, doğruları açıklamıştır. İsteyen Kur'ân'ı okur doğru yolu bulur istemeyen de akılsızlık edip nifağa düşer iki dünyayı kendine Cehennem eder:

Sana çün virdi Hak varlık
 Didi Kur'ân ile enfık
 Sakın sen itme bahıllık
 Cehennem itme cinanın

Eşrefoğlu, şahsî hükümlerini Kur'ân'dan âyetlerle delillendirir. Allah'ın birliğine inanan kurtulur, inanmayanlar ise sapıklıktadır. Kur'ânda böyleler için "Sapıklıkta belki hayvandan daha aşağıdır" (57) denilir.

Vâriddir Kur'ânda âyet bu söze
 Hak Çalap "Belhüm edal" dedi size

4. Peygamberler:

Peygamberlerden genel olarak "enbiyâ, nebî" adlarıyla söz edilir. Peygamberlerin sayısı hakkında birşey belirtilmez. Ama "nice bin enbiyâ" diye nebilerin çokluğundan söz edilir.

Nice bin enbiyâlar geldi geçti.
 Nice yüz evliyâlar bunda seğırtti. (8/1)

Divân'da peygamberler geniş bir şekilde anlatılmaz. Ancak Hz. Âdem, Süleyman, İsâ, Mûsâ, Hızır, Halil İbrahim, Eyyûb, Yûsuf ve özellikle Hz. Muhammed'den söz edilir.

(57) A'râf Sûresi; a. 217.

a. Âdem Peygamber:

İlk insan Âdem; diğer insanlar ise, ondan türemelerine işaretle "âdemoğlu" diye anılır. Buna göre insanlığın babası ve ilk insan Hz. Âdem'dir. Eşrefoğlu ruhların ezelde yaptığı ahde işaret ederken aynı zamanda Hz. Âdem'in ilk insan oluşunu şöyle ifâde eder:

"Âdem yaratılmazdan "elest'den ileriden
Ahdleri var Dost ile pinhânı dervişlerin

b. İbrahim Peygamber

Allah'ın sevgi ve dostluğunu kazandığı için "Halîl" lâkabını alan Hz. İbrahim'den bir beyitte söz edilir. Allah'a dost olarak ulaşmak isteyen İbrahim'un putları kırdığı gibi nefs putlarını kırmalıdır:

Nefs bütlerin hurd idüben sen de Halîl ol
Bir âşıkın esrarına kim esrar ele girmez.

c. Ya'kub ve Yûsuf Peygamber

Ya'kub Peygamber İbrahim Peygamber'in torunu ve İshâk Peygamber'in oğludur. Yûsuf Peygamber de onun oğludur. Yakub'un çok sevdiği Yûsuf'u diğer kardeşleri kıskanarak onu bir kuyuya atarlar. Babalarına onun öldüğünü söyleyerek Onu köle olarak satarlar. Köle olarak Mısır'a giden Yûsuf'un başına birçok olaylar gelir. Bu arada babası Ya'kub Peygamber'in gözleri ağlamaktan kör olur. Nihayetin-

de her ikisi de Allah'ın izniyle birbirlerine kavuşurlar. Bu iki peygamberle ilgili kıssa Kur'ân-ı Kerîm'de (Yûsuf Sûresi, a. 104) anlatılır.

Bir beyitte söz edilen Ya'kub (Ken'an) peygamber kendisi gibi peygamber olan oğlu Yûsuf Peygamberle birlikte ilâhi aşka, ayrılığa işaret olarak ele alınır. Yûsuf, Vahdeti; Ken'an, kesreti ifâde eden vücudun sembolüdür:

Yitirdim Yûsuf'u Ken'an içinde
Yûsuf bulundu Ken'an bulunmaz (125/3)

Yûsuf'un kuyuda haps edilmesine telmihen can Yûsuf'a benzetilmiş, ten ise dünyevî varlık olan Mısır'a benzetilererek nefsin emrine verilmiştir:

Habs içinde sen bu can Yûsuf'un evkâr eyledin.
Bu beden Mısır'na nefsin divini kıldın emîn (110/7)

d. Eyyûb Peygamber:

Sabır timsâli olan bu büyük peygamberden yine bu dünyanın cefa ve belâsına Ahlah rızası için gösterdiği sabırdan dolayı sözedilir. Allah'tan gelene gösterdiği sabır ve Hakk'a teslimiyeti âşıklara misâl olarak gösterilir. Şairimiz bir beyitte Hak âşığına; gerçek aşk erinin bela zehrini sabırla şeker kıldığını, beladan inlemesini Eyyûb gibi sabretmesini tenbihler.

Eyyûb gibi sabr eyle belâdan inleme zinhâr
 Aşk eri belâ zehrini sabr ile şeker kılur (97/7)

Aşk avcısı için beladan başka av olmadığı için Eyyûb
 gibi sabr edip derdinden şikâyet etmemelidir.

Eyyûb gibi sabr eyle derdime kılma şikâyet
 Aşk avcısına belâdan özge şikâr ele girmez (119/8)

Hız. Eyyûb'den sabr ile ilgili pek çok beyitte istiâre
 yoluyla söz edilip, misâl olarak verilir.

e- Mûsâ Peygamber

Peygamberimizden sonra en çok bahsi geçen peygamber-
 dir. Beyitlerde Mûsâ'nın münâcâtı sebebiyle Allah'ın
 cemâli'nin Tûr'da görünmesine telmîh vardır. Âşıkların
 Allah'a yakınlığını anlatmak amacıyla Mûsâ'nın Tûr'daki
 münâcâtı bir makâm olarak alınır.

Âşıklar Dost didârını kande baksalar göreler
 Mûsâ gibi münâcâta Tûr'u tayin etmeyeler

"Fenafillah makâmındaki bir kâmil mürşîd Allah'la
 mî'râcdaki kadar yakın konuşabilir. Âşıka herbir makâm
 Tûr'dur" denilerek aşk makâmının yüceliği anlatılır:

Âşık her bir makâm Tûr her nefes mî'rac olur

Âşık olmayan gönüller tâ ebed mehcûrdur (92/2)

Bir dörtlükte Mûsâ Kelîmullah'ın Allah'la konuşması mevzû bahistir. Tûr'a münâcât için gelen Mûsâ aleyhisselâm Allah'ın Zâtını görmek ister "Yâ Rabbî. Bana Zatını göster, Sana bakayım" der. Allah'tan ona "Beni göremezsın" ("Len terâni" Araf sûresi, a. 143.) nidâsı gelir. Fakat Mûsâ ısrar eder. Allah kendisini göremiyeceğini eğer tecellisine tahammül ederse Tûr-u Sînâ'ya bakmasını söyler ve Dağ'a tecellî eder. Fakat dağ dayanamaz, parçalanır Mûsâ ise bayılıp kalır:

"Nitekim sende senlik ola mevcûd

Kalasın senliğinde şöyle merdûd

Mûsâ didi ki "Erni ya ilâhi"

Mûsâ'ya "Len terani" didi Mâbud (27/1)

Cün Mûsâ kendüden mahv oldu gitti.

Mûsâ'ya Hak tecellî andan itti (28/1)

f- Hz. Süleyman:

Hz. Süleyman Allah'ın kendisine bahşettiği İsm-i A'zâm yazılı mührüyle bütün vahşi hayvanlar ve kuşlara baş eğıdiren bir hükümdar ve peygamberdir. Hükümdarlığını bununla sürdürmüş, bir ara bu yüzüğü cinlerden birine çaldırmış ve bu sebeple bir süre makamından olmuştur.

Bu mühr hâdisesi o günden bu güne maddî gücü simgeleyen deyim olarak kullanıla gelmiştir:

Kaf ber kaf hâkîmem hükmeylemem
Mühr elimdedir Süleymân olmuşam (58/4)

Eşrefoğlu, dünyanın fâniliğini anlatırken bu sözünü Hz. Süleyman'ın hayatıyla somutlaştırır. Dünya, bir rivâyete göre altı yüzyıl yaşadığı söylenen hükümdar ve peygamber Süleyman'a bile kalmamıştır.

Bu mâl ü mülk hânüman senin nendir eyâ miskin
Gör ne kıyıldı malına vâ mülküne Süleyman'ın (74/5)

Süleyman'a verilen mucizelerden biri de kuş dilini anlayıp konuşmasıdır. Bu mucizesiyle dünyâda dillere destân olmuştur:

Ben Süleymân-ı zemânım kuş dilin
Söylerem âlemde destân olmuşam (64/24)

Hz. Süleyman varlıkları, hâkîmiyeti ve hükümdarlığıyla Hakk'a teşbih edilerek, Hak yoluna gitmek Süleyman eteğini tutmak deyiimiyle anlatılmıştır.

Ger ins ü melek dîv ü peri sana kul olsun
Sen senliği terk eyle Süleyman eteğin tut (4/2)

Hız. Süleymanla ilgili diğery beyitlerde yine onun kuş dilini anlayışından (78/9), mührünü cinnilerin devi'ne kaptırışından (64/4) vb. söz edilir.

g. İsa Peygamber:

Hız. İsa'dan ancak bir iki yerde bahsedilir. Beyitlerde onun ölüleri diriltme mücizesine telmih vardır:

Aştır ki İsa deminde
Ölüleri diri kıladır (109/7)

h- Lokman Peygamber:

Cercis gibi peygamberliği hakkında Kur'an'da kesin bir hüküm bulunmayan Lokman'ın peygambermi, hakımmı olduğu ihtilaflıdır.

Sadece bir beyitte, ünlü filozof Eflatun ve yine ünlü hekim Calinus birlikte ele alınır. Böylece hikmetin bir akıl, bir ilim işi değil gönülle, Hakk'ın iradesiyle edinilen bir ihsân olduğu anlatılır:

Bu hikmete ne Eflâtun erişti.
Bunu ne Calinus bildi ne Lokman.

ğ- Cercis Peygamber:

Kavmi tarafından yetmiş kez öldürülmesine rağmen her seferinde dirilen peygamberdir. Adından söz edilmemesi-

ne rağmen şu k'it'a onun her seferinde Hak yoluna bir kez daha ölmek için dirilen Cercîs olduğunu anlatır.

Ger beni senin için
Yetmiş kez öldüreler
Bin kez dahi ölmeğe
Boyun vereyim canım.

1- Hz. Muhammed:

Beyit ve kıt'alarda "Muhammed, Ahmed, Muhammed Mustafâ, Resûl, Habîb, Habîb-i Hazret, Dürr-i Yetim, Sâlar, Nebî, Habîb, İki Cihan Fahri, Hayrû'l-beşer, Mahmûd" gibi isim, sıfat ve terkiblerle zikredilir.

Hak Habîbi olan Hz. Muhammed; yüzü suyu hürmetine feleklerin yaratıldığı, bütün mahluklar için devlet olan bir peygamberdir. Hak Teala "Levlâke levlâke ve ma-halaktu eflake" (58) kudsfî hadisiyle bunu bildirmiştir.

Muhammed kim Habib-i Hazret idi
Dükeli mahlûka ol devlet idi
Yer ü gök tamu uçmak gice gündüz
Bular olmaklığa sebep idi (9/1)

(58) "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım." Aliyyü'l Kârî, Serhüş-Şifâ, İst., 1307, C. I., s. 500.

Peygamberimiz ruh olarak ilk önce yaratılmış fakat peygamber olarak en son gönderilmiştir. Ben insanların yaratılıştaki ilki, peygamber olarak gönderilmişlerin sonuncusuyum" demiştir. Bütün peygamberlerin en şerefliisidir. Felekler güneş ile ayı yüzünün nûrundan almışlardır.

Cem'i enbiyalardan Muhammed cümleinin şâhı

Yüzü nûrundan almışlar Felekler şems ile mâhı (40/1)

Varlığın ilki, sebebi ve insanların efendisi olan Hz. Muhammed Allah'ın izniyle Arş'a çıkmış, yedi kat gökleri geçmiş kâbekavseyne ulaşmış ve O'nun izniyle Allah'ın Azimü's-Şan ile konuşmuştur. Yüce makâmı ziyaret etmiştir. O öyle yüce bir makamdır ki; onun seyr ü sülûkundan melekler bile âciz kalmışlardır:

Yedi kat gökleri geçti, kadem arş üstüne bastı.

Erişti kâbekavseyn'e tâvâf eyledi dergâhı

Anın seyr-i sülûkundan melekler âciz olmuşlar.

Ki bin yılda varamazlar o bir demde varıp rahı

(40/2-3)

Hz. Muhammed kıyamette ümmetine şefaate edecektir. (40/55) Allah, O'nun yüzü suyu hürmetine ümmetinin günahlarını bağışlar, dualarını onun hakkı için kabul eder.

Duâmı kıl kabul eyle beni şâd

Be hakkı Ahmet ü Mahmûd u Muhammed (7/23)

Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul eden O'nun haber verdiği her şeye imân etmiş olur.

İmân donun Muhammed meclisinde

Giyip tavuslayın cevâlâne geldim (59/11)

Mutasavvıfların işi, uğraşı, sevdası, Allah'a ulaşmak O'nun rızasını kazanmaktır. Bu dünyanın gayesi budur. Bu sevda Hz. Muhammed'den beri süregelmıştır:

Yeter bu başta bu sevdâ

Gerekmez bir dahi gavgâ

Muhammed Mustafa'dandır

Süre geldim bu sevdâyı (28/2).

Hz. Peygamber, insanların en hayırlısıdır. Bu sebeple ona Hayrû'l-Beşer sıfatı verilmiştir. O, söz ve davranışlarıyla da ümmetine yol göstermiştir. Mesela bir beyitte belirtildiği gibi "Şöhretin âfet olduğunu, şöhret peşinde koşulmaması gerektiğini bildirmiştir:

Şöhreti ki şöhret âffettir didi Hayr ül beşer

Seni koymaz anda illa işbu nâmus ile ar (94/10)

Peygamberimiz, bir hadisinde bu dünyanın cife(leş) olduğunu buna tamah edilmemesini söylemiştir.

Ol Hak habibi Mustafa

Bu dünyaya cife dedi (54/6)

Bir beyitinde;

Tuttum Muhammed şer'ini hem görklü sünnetini

Dün ü gün salâvâtını dilimde tekrar eyleyem (67/12)

diyerek "Allah'ın ahlâkı ve Resûlüllah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız" hadisine uyduğunu belirtirken peygamberimizle ilgili pekçok beyitinde kişileri Hakk'ın ve özellikle Resûl'ünün ahlâkı ile ahlâklandırmaya çağırır. Peygamberimiz bir hadîsinde; fakirliği överek, kıyamet günü fakirlerle beraber olacağını bildirdiği için fakr ile fahr eyleyip mala mülke mağrur olmamak gerekir (8/9). Resûl daima eski elbise giydiği için teni çeşitli elbiseyle süslememek gerekir. O, her geceyi ihyâ ettiği için geceleri gafletle uyumamalıdır. Onun yolundan giden mutlu olur, keder ve tasadan uzak olur ve o inci tanesi bulur. Dürr-i yetîm sıfatı Peygamberimize kinâyedir. O, dünyanın tek incisi olarak anılır.

Gel âşık ol şad olasın

Gussâdan âzâd olasın

Dürr-i yetîmi bulasın

Bu aşk bahrine dolasın (109/8)

5. Âhiret ve Âhiretle İlgili Unsurlar:

a. Âhiret

İmânın beşinci şartı, Ahiret Günü'ne inanmak, Allah'a inanmak demektir.

"Ahiret Günü" demek; nefha-i ûlâdan nefha-i sâniye'ye ve ondan ehl-i Cennetin Cennete; ehl-i Cehennem'in Cehenneme girmesine kadar geçecek olan zaman demektir (59).

Dîvânda geçen beyitlerde âhiret, "dünya ahret, iki âlem, dü âlem, iki cihan, vatan, yarın, kevneyn, ol il, dost ili, yuva, bekâ mülkü, ebed mülkü" gibi kelime ve tamlamalarla anlatılır.

Dünya fânî, âhiret yani ebedî mülk bâkîdir. Onun için bu fânî dünyayı terk eyleyen Allah, âhiret'e sultan eder:

"Kim bu fânî dünyayı terk eylese
Dost ebed mülke anı sultân eder."

Bu fenâ'ya aldanmagıl ol bekânın kaydın görgil
İşbu geçer dünya içün girme halkın vebâline (25/4)

(59) Akseki, A. Hamdi; İslâm Dînî İtikat, İbâdet, Ahlâk
s. 88.

Dost ili'ne sefer kılmak için fânî dünyanın malları,
zenginliği yıkılır:

Sefer kılmak için ol Dost iline
Yıkıp işbu beden mısırın giderim.

Allah'ı seven âşıkların gözyaşları dinmez. O'nu
maksad edinenler ne dünyayı ne de âhireti anmazlar
Eşrefoğlu'na göre; asıl vatan asıl yuva âhirettir. Onun
için âhiret özlenen, sevilen bir yerdir; oraya gideceği
için mutludur:

Vatan arzuladım bundan giderim
Koyup bu varlığı ondan giderim
Yuvamı özledim şûride oldum
Uşadup bu kafes tenden giderim (65/1-2)

Mutasavvıfımız asıl vatan âhireti kabul ettiği için
peygamberimizin "vatan sevgisi imândandır" hadîsindeki
vatan kavramını bir beyitinde âhiret olarak ele alır.
(10-14) Gerçek aşık, benliği ve iki cihani bir yana Allah'ı
bir yana koymuş kimsedir. Amaç ne dünya ne ahirettir,
amaç Sübhânı bulmaktır (75/15). Zamandan ve mekândan
münezzeh olan Allah ü Teâlâ, dü âlemde de var olan, gören
ve görünendir (83/12).

İki âlemin ümidi olan Allah'ın mâ'bud-u mutlak olduğunu yine iki âlem'de bilir.

Ümidi sen iki âlemde ancak

Bilir kim sensin ol ma'bûdu mutlak (7/22)

Eşrefoğlu, bir beyitinde kuşa benzettiği gönülde âhiret ve dünyanın varlığını "Avcu içinde temamet iki cihan gizlidir" (100/3) mısra'ıyla anlatır.

Aşıkların gözünde iki âlemin değeri yoktur. (95/5)
Çünkü "iki cihanda aşk gözüne gözüken nesne yoktur"
(1-146) Aşığın dünya ahret, küfür ve imana nisbeti yoktur.
(123/2) Hakka gerçek âşık olanlar iki cihandan fârîg olmalıdır (56/1).

Eşrefoğlu, bir beyitinde fahr-i âlem olam peygamberimizden "iki cihan fahri" diye söz ederek onun dünya ve ahiretin övüncü olduğunu anlatır.

Dîvânda, daha pekçok beyitte âhîret kavramı daha çok tasavvufî manada ele alınırken, birkaç beyitte de âhiretin bâkî ve ebedî mülk, mekân olduğu, bir gün oraya sefer edileceği ve hazırlıklı olmak gerektiği anlatılır. Bu beyitlerden ikisi şunlardır:

Usan olma azığın endek alma
Sefer kılmak gerekse ol cihâne (10/11)

Varıcak ol bekâ mülkün yıkarsın
Dürüşürsün dün ü gün bu virâne (10/15)

b- Kıyâmet, Sûr:

Dîvânda, kıyâmet ve sûr üzerinde fazla durulmaz. Ama bir beyitte de olsa kıyametin büyüklüğü, bütün şiddeti verilir. Kıyâmet işareti sûr'un çalınmasıyla o gün yer devrilip, gökler çatlayıp yarılarak; bütün mahluklar bir yere toplanacaktır:

"An şol günü yer devrile gökler çatlayıp yarıla
Mahlûk bir yere derile İsrâfil Sûr'u çalına (25/6)

Müzekkin Nüfûs'ta (60) Peygamberimizin "Kim ölürse, kıyameti kopmuştur" hadisini veren şâirimize göre kıyâmet Dost'a kavuşmadır. Bir beyitte;

Ger kıyamet ola topraktan duram
Çağıram Dost Dost diyü haber verem (96/3)

diyen şâirin bu coşkusu görülür.

c- Haşr, Mahşer Günü, Yarınki Gün

İsrâfil'in Sûr'a ilk üflemesiyle kıyamet koptuktan sonra, ikinci üflemesiyle meydana gelecek olan dirilişe "haşr", bu güne "mahşer günü", olayın geçeceği yere de "mahşer yeri" denir.

Mahşer, âhiret ile dünya hayatını ayıran bir sınırdır. Bu beyitlerde kesin olarak belirtilmese de dolaylı olarak açıklanır. "Âşık'ın tanımladığı bir beyitte bu çizgiyi, sınırı bulabiliriz:

"Endişesi hak ola
Gönlü nûr ile dola
Mahşere dek dey gele
Lâ ilâhe illallah (27/2)

Mahşer günü, Allah'ın bir kez "bi izni kûm (iznimle ayağa kalk) emriyle bütün yaratılmışlar tekrar dirilecek, perişân bir halde ayağa kalkacaklardır:

Çürümüş tenlere bir kez
Eğer dirsem "bi izni kum"
Yalın ayak u başı açık
Duralar kamusu uryân (83/6)

Mahşerde, dünyada yapılanların hesâbı verileceği için "0 gün, kara yüzler (günahkarlar) söyleyecek söz

bulamazlar; ancak kelîme-i tevhd onlara güzel senet olup söyler:

Ol gün ki kara yüzler
Hem söylemeye sözler
Hoş hüccet olup söyler
Lâ ilâhe illalah (27/5)

Bu dünyada nefsin isteklerini terk eden yarın (mahşer günü) hiçbir cefâ görmeyecektir (30/3) Bugünden Allah'ı bilen mahşerde pişman olmaz, pişman oldum demez (60/12).

d- Cennet ve Cennetle İlgili Unsurlar

da. Cennet (Uçmak)

Cennet; müminlere müjdelenen ebedî hayatın ve güzelliklerin yaşanacağı mekândır. Beyitlerde; "Cennet Sekiz Uçmak, Uçmak, Dar-ü's-Selâm, Cennet-i Rıdvan, Behişt" adlarıyla anılarak; hûri, gılmân ve güzelliklerle dolu bir yer olarak tasvîr edilir.

Gönlü, Hak nûru ile dolu kişilere Uçmak ve hûri müjdedir (20/3). Cennet yolunun ulaştırıcısı (kılavuzu) erenlerdir, isteyen Cennete onlar ulaştırır (20/6) şaşırıp ta er (pîr, mürşîd) den irak olmamalıdır. Çünkü Cennet, erin Allah'a ulaşmasında duraktır.

Zinhâr erden olma ırak

Sekiz uçmak ere durak (20/2)

Pekçok beyitte Cennet dinî ve ahlâkî vecîbeleri yerine getirenlere bir mükâfât olarak gösterilir: Allah nefsinin isteğini vermeyene Sekiz Uçmağını lââyık görür. (90/3) Sekiz Uçmak âşıkların meydanıdır. (99/17) Uzlet ehli doğru Cennete gider (3/1) Gece gündüz taât eden ve az yiyen Cennete doğru gidendir (4/12).

Cehennem sabredenlere cennet olmuştur. (5/5) İbâdet zahmetine sabreden sorgusuz sualsiz dosdoğru Uçmağa gider. (5/8) Cennet'e önden girecek olanlar sabredenlerdir (5/3) Akıllıların istekleri Cennet, hûri, köşk ve gılmandır; âşıklarınca Cennet nimetlerinden hiçbirine meylî yoktur. (1/8) Âşıklar kendilerine sunulan Sekiz Uçmağın nimetlerine hiçbir zaman nazar kılmazlar (89/3).

Sekiz uçmak bezeklerin hûr u kusûr köşklerin

Arz ideler âşıklara hergiz nazar kılmayalar (89/3)

Hak âşıkları için ma'sûksuz cennet cehennemdir.

Yedi tamu O'nunla reyâhindir.

Sekiz uçmak bana sensiz cehennem

Yedi tamu seninle reyahindir (85/3)

Cenneti kazanmanın bir yoluda çok ve acele tevbe etmektir. Şâirimiz müminleri tevbeye çağırır:

Tevbeyi tâcîl edin
Gelin Cennet'e gidin
Ey müminler siz eydin
Estağfirullah tevbe (12/10)

db. Kevser, tûtî, kumru:

Eşrefoğlu'nun kevser şarâbı dediği kevser, müminlerin Cennetteki içecekleridir. Tûtî ve kumru da Cennet kuşlarındandır. Hak âşıkları güzel niyazları ile tûtî ve kumruya benzetilmişlerdir.

Bir dörtlükte; vahdete ulaşan sâlik, kevser şarabını içip, kavuşma şekerini yiyen tûtî ve kumrulara benzetilir.

Zehî tûtî vü kumrlar
Ki vasl-ı sükkerin yirler
Dîdâra karşı dururlar
İçip, kevser şarâbını (29/3)

dc. Hûri:

Beyitlerde sıkça geçen hûr, hûri yine Cennet meleklerinden olan gılmânlarla ve rıdvânla anılır. "Hûri ve Cennet, gönlü Hak nuruyla dolu erlere müjdedir." (20/3)

Nefsinin isteğini kanaat ile kör edip Kur'ân'ın hükmüne uyanların Âhiret'te yerleri Cennet, eşleri hûriler olacaktır.

Var ol nefsin itin kör et kanaat ile elbir et
Yerin cennet eşin hûr et gel uy hükmüne Kur'ân'ın
(74/11)

dd. Kasr, Köşk

Kasr, köşk, kusûr Cennet'te müminlerin oturacakları mekânlardır. Beyitlerde çokça kasrın çokluk hali olan kusûr geçer. Kusûr, hûri ve gilmânla birlikte anılır. Âşıkların Cennetteki kusûrlara, köşklere meyilleri yoktur. Onlar için ibâdet edip amel kılmazlar:

Aşk ile bilişeli illetle kılmadım amel
Cennet ü hûr u kusûr için ibadet itmezem (61/5)

Allahı seven âşıklar, O'nun aşkıyla bütünleşmiştir. Hûri ve kusûr'un onların işine yaramaz (85/2). Akıllıların istekleri cennet, hûri, kusûr ve gilmândır. Sekiz Cennetin bezekleri hûri, kusûr ve köşklere dir.

Sekiz uçmak bezeklerin hûr ü kusûr köşklere
Arz ideler âşıklara hergiz nazâr kılmayanlar
(89/3)

de. Rıdvân:

Rıdvân, cennetin kapıcısı büyük melektir. Fakat beyitlerde Cennet-i Rıdvân tamlaması Cennet için kullanılır. Sarayı, padişâhı isteyen hûriye nazar kılmaz. Cenneti Rıdvân istemez (121/3). Bunlar âşık için birer tuzaktır. Âşığın hakkı bilmeye geldiği, cennet, hûri ve rıdvân istememesinden bellidir. (60/10) Sâlik'in gönlü seyr-i sulûkta iki hal arasındadır.

Gah dūzeh gah muazzeb geh azâb
Gah cennet gah rıdvân olmuşam (64/20).

df. Gılmân:

"Gılmân; tüyü ve bıyığı çıkmamış delikanlı anlamına gelen kelime, cennet hizmetârı yerine kullanılır. Bunlar nûrdan yaratılmış gençlerdir (61). Beyitlerde adı hûri, kusûrla birlikte geçer.

Müminler için yaratılan, Cennet mükâfatlarından olan hûri ve gılmânlara, mutasavvıfımız iki beyitte farklı yönden yaklaşır. Eşrefoğluna göre zebânide gılmân da kişiyi Allah'tan uzaklaştırdıkları için düşman sayılır:

Seni Hak'tan ırak eden zebâni tut yahut gılmân
Geri koyan adüvdür eğer küfr ü eğer imân

(61) İskender Pala; Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü,
Rıdvân Mad.

Adû bil kim seni Hak'tan ayırsa
Zebâni bil hûr ü gılmân olursa (44/1)

dg. Hil'at:

Hil'at, Cennette müminlerin giyeceği elbisenin adıdır. Allah'tan gelen herşey hoştur. İster hil'at olsun, ister kefen:

Hoştur bana senden gelen
Ya hil'attır yahut kefen (114/2)

e- Cehennem ve Cehennemle İlgili Unsurlar

ea. Cehennem (Tamu):

Âhiretteki azap yeridir. İmânsız ölenlerle günahları bağışlanmayanların mekânıdır.

Beyitlerde, tamu, dûzeh, dâr-ı melâm, horluk isimleriyle geçen Cehennemin yedi katı olduğu söylenir ve Cennetle zıt mekanlar olarak birlikte anılır.

Âşıklara vuslatsız Cennet cehennemdir, oysa ilâhi vuslatla yedi tamu bile hoştur, güzeldir.

Sekiz uçmak bana sensiz Cehennem
Yedi tamu seninle reyâhin dir
Bana dûzehtir ansız kamu Cennet
Anın gayrına çün bigâne geldim. (60/6)

Âşksızın yeri Cehennem'in sefaletidir. Sekiz Uçmak ise Âşığın meydanıdır. (99/17) Bir kıtada Cehennem, dünyaya ve nefsine düşkünler için oldukça derin, kan ve irin dolu bir yer olarak tasvir edilir:

Bu dünya zevki nefsânilerindir
 Bu nefis için cehennem key derindir
 Bu nefsin işareti zevki tamamet
 Cehennemde nedir kandır irindir (22/1)

Birçok beyitte, nefse dünyaya gönül bağlamak insanı Cehenneme ileten sebepler olarak işlenir. İnsanı Cehennem'e, Tamu'ya götüren bir yol da nâkesliktir. Allah yoluysa yokluktur, cömertliktir; insanı dîdâra götürür.

Zira dîdâr yolu yokluk varır cennete cömertlik
 Gider tamuya nâkeslik bulandır yolu insanın (74/14)

Yanılıp tamuya düşmemek için tevhd etmek gerekir.
 Yanılmayan, Tamu'da kalmayan tevhd edendir.

Tevhd eden dildir ol yanılmayan
 Tevhid edendir tamuda kalmayan (1/5)

Bazı beyitlerde Âşıkların ayrılık ateşinin büyüklüğünü anlatmak için Cehennem bir ölçü olarak kullanılır. Meselâ:

Firkatin oduna ya Rabbi yanar yedi tamu
Yine hicrân oduna kevn ü mekân oda yanar

Tamu odundan artuktur anın ayrılığı odur
Yanmasın kimesne oda bu ayrılık firâkını (43/3)

Âşıklara iki cihanda da korku yoktur; onlar Dâr-ı
Melâm'ı görmezler. (32/8). Erenleri sevmeyenler Cehennem
dibinde kaynarlar. (20/5).

Vahdet ehli olan şarimiz, birçok beyitte gerçek
bir mümin ve müslüman olarak tevâzu ve samimiyetle Hakk'a
niyâz ederek Cehennemden emin olmayı ister:

Beni uryân u rüsvây itmeyesin
Götürüp beni oda atmayasın (7/16)

Cehennem ateşi, öyle şiddetli bir ateştir ki iğne
ucu kadar bir kıvılcım bile dünyayı helâk eder.
Eşrefoğlu'na göre; âşıkların dert ateşinin yanında ise
yedi Cehennem ateşi sanki bir kıvılcım kadardır:

Yedi tamu odu bu dert odunun
Katında sanki bir kıvılcımdır
Bugün bu dert ateşine yanmayanın
Yarın düzehte yanmak lâzımdır (106/5)

eb. Zebânî:

Zebânîler, Cehennemde görevli azâb melekleridir. Beyitlerde zebânî ve muazzeb olarak geçer.

Allah, günahkarları zebânîler eline verip Cehennem'e sürer:

Zebânîler eline vermeyesin
Kapından horluğa sürmeyesin (7/15)

Hak Âhirette günahkârları reddeder, ayıpları ortaya çıkar. Nebîler ve velîler böylelerinden usanırlar. Böylelerine zebânîler üşüşerek taşlarlar:

Seni Hak reddide aybın ola fâş
San ol mühmel iş çün oldu yoldaş
Beze senden nebîler hep velîler
Üşe sana zebânîler ura taş (24/1)

Zebânîler korkulacak meleklerdir. Bunun için kendinden korkulacak varlıklar birkaç beyitte zebânîye benzetilir.

Adû bil kim seni Hak'tan ayırsa
Zebânî bil hûr û gılmân olursa (44/1)

B- İBÂDET

İbâdet, Allah u Teâlâ'ya saygı ve ta'zim göstermektir. Allah'a yalvarıp kulluğunu göstermenin son derecesidir. İbadetle hem kalbteki imân kuvvet bulur, hem de Allah'a borçlu olduğumuz kulluk vazifesini yapmış oluruz.

Dîvân'da ibâdetle ilgili motiflere çok az rastlanmıştır. Tasavvufta ilk kapı olan şeriat ve onun şartlarından biri olan ibâdet zaten yapılması gereken ilk şart olduğu için fazla üzerinde durulmaz. Bu itibarla beyitlerde İbâdet genel olarak ele alınır. İbadetten çok ilâhi aşk üzerinde durulur. Zaten mutasavvıfımızın maksadı ibadet yoluyla Cennet değil, aşk yoluyla ilâhi vuslattır.

Mutasavvıfımız'a göre; gece gündüz taat eden Allah'a yüzü ak, günahsız varacaktır:

Zehî kim dün û gün kıldı taat
Varıcak Hazret'e yüzü ak oldu.

Allah için yapılan amellerin, bâtıl olmaması için Hz. Peygamberin kâfilesine katılmak gerekir:

Ol iki cihân fahrini kabile salâr eyleyim.
Gel bu kabileye katıl olmasın amelin bâtıl

Daima ibâdet edebilmek için az yemelidir. Çünkü, gece-gündüz ibâdet edenler az yiyenlerdir. Az yiyenler ve dolayısıyla ibâdet edenler doğru Cennet'e giderler.

Az yiyendir cennete doğru giden
Az yiyendir dün ü gün taat iden (4/12)

Riyazetle yapılan ibadet, insanı Hakk'a ulaştırır. Bir beyitte, Hakk'ı görmek isteyenlerin uzanıp yatmamaları ve riyâzetle meşgûl olup ibâdete bel bağlamaları istenir:

Meşgûl ola riyâzete bel bağlaya ibâdete
Müştak olan hazrete ne uzanıp yatmak gerek (51/5)

Allah'tan başka ibâdet edilecek "mâbûd-u mutlak" olmadığını iki âlemdeki mahlûkât bilir. (1/15)

Tevhîd eden dildir ol yanılmayan
Tevhîd edendir tamuda kalmayan (1/5)

1- Kelîme-i Şahâdet

Dîvânda kelime veya cümle olarak geçmeyen kelîme-i şehâdet mısralarda dağınık olarak işlenir. Bir şiirinde tamamen tevhîdi ele alan şâir, birkaç şiirinde tevhîd kelimesini ve fazîletlerini anlatırken birçok beyitte de Hz. Muhammed'in Resûl olduğunu anlatır.

Bir kıtada tevhd şöyle verilir;
 Cehd eyle mâsivâyı
 Tarh edegör gönülden
 Tevhîdi can u dilden
 Lâ ilâhe illallah (27/7)

2- Namaz ve Namazla İlgili Unsurlar

Daha önce işaret ettiğimiz gibi Şeriatin şartlarından olan Namaz da Dîvân'da pek görülmez. Bunun için namaz ve ilgili kavramlara (zikir, tesbih, seccâde, mescîd) da pek rastlanmaz. Bunlar zaten yapılması gereken ibâdetlerdendir. Bu sebeple Eşrefoğlu nafilâ namazları tavsiye eder. O, peygamberimizin geceleri nafilâ namazları ihyâ ettiğini belirterek namaz, zikir, tesbih vb. ibadetlerle müminlerin de gecelerini ihya etmesini ister:

Sen ümmetsin uyuma gaflet ile
 Ol ihya eder idi her geceyi (30/7)

Âşık olan, mescîdi puthânedan farklı görmez (123/4).
 Mescîdlere girip namaz kılmanın, hacca varıp oruç tutmanın maksadı bir âferîndir.

Nefsin hacca vardığı
 Mescîdlere girdiği
 Aç yalın yürüdüğü
 Maksûdu bir sapaştır (91/6)

Eşrefoglu, Dîvân'ında yer almayan aşağıdaki mısralarda namaz ve oruç'dan bahsederek bunların yapılmasını ister:

Gicelerin ekserîsin uyumaz

Gâhi tesbîh gâh namaz u gâh niyâz (2/4)

Ta gün yüzünü göreliden ey Şem'tiraz

Ne iş oruç ve ne vird ü tesbîh ü namâz

Vaslında muharrem oldu ser cümle hicâz

Hicrinde namazım oldu ser cümle mecâz (2/5)

Zikr; Allah'ı, Allah adını anmak, dolayısıyla ibâdet etmektir. Allah ü Teâlâyı zikretmek, tâatin en büyüğü ve en fazîletlisidir" (Ankebut Sûresi, a. 45). Birçok beyitte geçen zikrin önemi şu beyitte az ve öz olarak anlatılır:

Dün ü gün durma zikr et ol Hudâ'yı

Ki anın zikri verir câna safayı (41/1)

İbâdetin esaslarından biri de "Hakk'a hamd ü senâ" etmektir.

Bu gevher eline düşe gümansız

Edesin Hakk'a hamd ile senâyı (41/13)

3- Hac

Hac'a ilgili olarak Kâ'be geçer. Kâ'be zâtî tevhidin sembolüdür. Hakkın yüzünü Kâ'be'ye benzetererek Kâ'be'nin Hac'da tavâfını anlatan şu beyitle de yine Dîdârsız din ve imânı istemez:

Bana ansız gerekmez can bana ansız ne dîn imân
Cemâl-i kâ'be'sin buldum idem hoş bir tavâfını (43/4)

Haccın yapıldığı mekân olan Hicâz, vuslatın sembolüdür. Onun vuslatında Muharrem ayı baştan başa hicâz olur. Ayrılığında ise namazlar baştan başa mecazdır. (56/1)

Hac farizasının yapıldığı Kâbe müslümanların kıblesi'dir. Kible birdir; birliği anlatır. Dost sevdasından başka sevdâyı atmak gerekir.

Geç bu sevdâ-yı sivâdan kim yeter sevdâ-yı Dost
Kible birdir Dost birdir ikilik anılmasın (73/6)

Kible şu beyitte de tevhidî anlatır.

Yönüm sana vü kıblem mâ'bûdum sen
İyan gördüm seni güman gerekmez (122/4)

Hac ve kâ'be tasavvufî mânâsıyla birçok beyitte geçerken; zekat ve oruca ibâdet ve namaz bahsinde işaret

ettiğimiz sebepten dolayı hiçbir beyitte rastlayamıyoruz. Ama bir şiirde Ramazan ayının faziletleri anlatılır. İki mısra'ı şöyledir:

Gündüzün bayram idi sâimlere
Her gecen bir kadr idi kâimlere (4/2)

İbadetin kabulünün özü duadadır. Eşrefoğlu'da bir beyitinde samimi bir şekilde Allah'a yalvarır, duasının Hz. Muhammed hakkı için kabul edilmesini ister:

Duâmı kıl kabûl eyle beni şâd
Be hakkı Ahmed ü Mahmûd ü Muhammed (7/23)

C- DİĞER DİNİ UNSURLAR

1- Âyetler

Dîvân'da yer yer Kûr'ân'dan âyetler iktibas edilir. Bazen de iktibas yerine âyetin Türkçe mânâsı verilir. Bazen de sadece telmih yoluyla Kur'ân'daki herhangi bir âyete işaret edilir.

Dîvânda pekçok âyet veya âyet meali yer alırken sadece bir beyitte âyet kelimesi geçer. Eşrefoğlu'nun çok sık kullandığı "Sapıklıkta belki hayvandan daha aşağıdıkları." (Arâf, 217) âyeti mealen ve "belhüm edal atfıyla sık sık geçer.

Vâridir Kur'ân'da âyet bu söze.

Hak Çalap "Belhüm edal" dedi size (1/22)

Yine aynı âyetten söz eden şu beyitte de surette insan görünen inkarcıların sapıklıkta hayvandan aşağı olduklarını belirterek âyetin Türkçe manasını verir.

Sureta insan velî hayvan sıfat

Ma'nide ol "belhüm edal'den dûrur (99/2)

Allah u Teâlâ bir âyetinde "bana dönünüz" demiştir. (62)

Yedi tamu sekiz uçmak bir dem anlamaz beni

Lutfedip "ircâi" ta'bın urdu sultan giderim (63/5)

Ruhlar yaratıldığı zaman, Allah onlara "Elestü bi Rabbikûm (63) (Ben Rabbiniz değilmiyim?) buyurmuş Ruhlar da "Belû" (Evet) demişlerdir.

"Çürümüş kemikleri kim yaratacak" Deki: Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı bilendir" (64).

(62) "Beni Yaratana ne diye kulluk etmeyeyim? Siz de O'na döneceksiniz (Yasin, a. 22).

(63) Ben sizin Rabbiniz değil miyim?", "Evet Şahidiz" (Araf Sûresi; a. 172, 173).

(64) "Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır; Allah her şeyi kuşatır" (Nisâ Sûresi; a. 126).

Dîvânda sık sık geçen "Ey imân edenler ...", "Ey müminler ..." hitabıyla Kur'â'nı Kerîmde başlayan birçok âyet vardır. "Allahın her şeyi kuşatıcı olduğu", "bezm-i elest" ve "her şeyin fâni olduğu" (65) mealindeki ayetlere sık sık atıflar yapılır.

Şu mısra Allah'ın Tûr Dağı'na tecellisini anlatır.

Mûsâ didi ki "Erni ya ilâhi"

Mûsâya" len terâni" didi Mâ'bûd (27/1)

"Lâ havfün alyhim" kelim Divânda birkaç yerde geçer. Bunun gibi bir âyet mealine birden çok beyitte rastlamak mümkündür. Beyitlerde verilen diğer bazı âyet meallerini aşağıya aldık. Bunları tırnak içersinde gösterdik. Bunlardan başka daha pekçok beyitte âyet ve mealine rastlamak mümkündür.

(65) "Yeryüzünde bulunan herşey fanîdir" (Rahman Sûresi; a. 26).

(66) "Allah her şeyi kuşatır" (Nisâ Sûresi; a. 126).

Mûsâ: "Rabbim Bana Kendini göster. Sana bakayım" dedi, Allah: Sen Beni göremeyeceksin ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksin (A'raf Sûresi; a. 143).

Bunların şânına geldi Resûl'e

Ki "Lâ hafvün aleyhim" (67) Hak kelâmı (32/12)

Çürümüş tenlere bir kez

Eğer dirsem "bi izni kûm" (68)

Yalın ayak u baş açık

Duralar kamusu uryan (83/6)

An şol günü yer devrile gökler çatlayıp yarıla

Mahlûk bir yere devrile İsrâfil Sûr'u çalına (25/6)

Atan anan kardaşların yâd olup senden ayrıla (69)

Şol ettiğin zulümlerin hep dâdı senden alına (25/7)

Sabr idenler bulur ecir bî hisâb (70)

Sabr idenlere ağu sükker cülâb (5/4)

(67) "Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."

(Bakara Sûresi; a. 274).

(68) "Çürümüş kemikleri kim yaratacak". Dedi ki: Onları

ilk defa yaratan diriltecektir. O her türlü yaratmayı bilendir. (Yâsin Sûresi; a. 78-79)

(69) "(Kıyametin koptuğu gün) O gün kişi kardeşinden,

anasından, babasından, karısından ve oğullarından kaçır. O gün herkesin kendine yeter derdi vardır."

(Abese Sûresi; a. 34-37)

(70) "Sabredenlere ecirleri hadsiz hesapsız ödenecektir."

(Zümer Sûresi; a. 10)

Gönlümün bir köşesinde arş-ı Rahmân gizlidir (71)

Katremin bir katresinde bahr-i ummân gizlidir (100/1)

Bu benim diyen key bîdeptir

Pes evvel âhir oldur Mâlik el Mülk (72) (17/1)

2- Hadisler

Eserde, âyetler kader hadise ve daha çok hadis mealine rastlanır. "Nefsini bilen Rabbini bilir" (73) mealindeki hadis, Divân'ın özetidir, diyebiliriz.

Hadisler, "Resûl didi", "Hayrû'l-beşer didi" gibi tabirlerle verilir. Divânda geçen hadîsle ilgili beyitlerden bazılarını ve ilgili hadisleri aşağıya aldık.

(71) "O Rahman, Arşı hükmü altına almıştır. (Tâhâ Sûresi; a. 5)

(72) "Bütün mülk ü tasarruf, ilâhî kudretinin elinde bulunan (Allah)'ın şanı ne yücedir. O her şeye hakkıyla kâdirdir. (Mülk Sûresi; a. 1)

(73) Bu hadis için Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal, Ank. 1981, s. 258'de verilen dipnotu aynen aldık. "Men arafe nefsa hü fekad arafe rabbehü" İsmail B. Muhammed el-Adûni, Keşfü'l Hafâ, Haleb, C. 2, s.361, Hadis no: 2532, İbni Teymiye "uydurma", Nevevî "sabit değildir", Suyûti ise, bu hâdis ile ilgili bir eser yazmıştır. (Dilgûşa, Mar., v 217b, 218a, 260b; Budalanâme, s. 24.

Eğerçi senden ol âlf anın senden gider yolu
 Seni bil sen seni bil ta bilesin ol yüce cânı (42/6)

Ol Hak habîbî Mustafâ
 Bu dünyaya cîfe dedi (74) (54/6)

Toprak ol düş ayaklara
 Toz ol kalkasın göklere (75) (75/5)

Settârü'l-uyûb sensin
 Gaffârü'z-zünûb sensin
 Fettâhü'l-kulûb sensin
 Estağfirullah tevbe (76) (12/6)

-
- (74) "Dünya bir cîfedir" Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. I, s. 409, Hadis no: 1102
- (75) "Mütevâzi olanı Allah yüceltir, kibirli olanı da Allah alçaltır." Fevri, Kırk Hadis Tercümesi, İst., Üniv. Kütüp. T.Y., 2873 (Kırk Hadis, Haz. A. Karahan, Kültür ve Turizm Bak. Yay., 621).
- (76) "Af bakımından çok cömertim, pek büyüğüm. Dünyada bir müslümanın ayıp ve kusurlarını öldükten sonra, ahirette katiyen onu rezil etmem, kul benden mağfiret dilekçe, devamlı olarak ben de onu bağışlarım. 75 Kudsi Hadisin Tercümesi ve Şerhi, Prof.Dr. Ahmed eş Şerebâsi, Çev.: Nâim Erdoğan, Çile Yayınları, 1. Basım, s. 242.

Şol dem ki göçe cânı
 Lâ havfün ola şânı
 Çürütmeye hiç teni
 Lâ ilâhe illallah (77) (27/3)

"Ölümden öndin ölendir bugün Dost'u gören
 Bu sözüm hakdur inan öyle buyurdu Resûl (78) (6/125)

Şöhreti ko şöhret âfettir didi Hayrû'l-beşer
 Seni koymaz oda illâ iş bu nâmus ile ar (79) (1/178)

Resûl dedi vatan sevmek imândan
 Niçün senin hevesin yok vatane (80) (2/76)

Yerü gök tamu uçmak gice gündüz
 Bular olmaklığa sebep ol idi (81) (1/231)

-
- (77) "O Cennet ehli ki onların gözleri görmez, cesedleri eskiyip yok olmaz". 75 Kudsfî H. Tercüme ve Şerhi, Prof.Dr. A. eş Şerebâsi, Çev.: Nâim Erdoğan, Çile Yayınları, I. Basım, s. 100.
- (78) "Ölmeden önce ölürüz" Aclûnf, Keşfü'l-Hafâ, C. 2, s. 291, Hadis nu: 2669, Beyrut, 1952.
- (79) "Şöhret afettir" Kaydına rastlanmadı.
- (80) "Vatan sevgisi imândandır", Aclûnf, Keşfü'l-Hafâ, C. I, s. 445, Hadis nu: 1102.
- (81) "Sen olmasaydın feleklerî yaratmazdım." Aliyyü'l-Kâri, Mevzuat, İst., 1308, s.67-28-29. Aclûnf, Keşfü'l-Hafâ, C. II, s. 164, Hadis nu: 2123.

Fakr ile fahreyle çün "El fakru fahri" der Resûl
Mala mülke mağrûr olma dime heyhat ta ebed (82)

(4/73)

Yer ü gök tamu uçmak gice gündüz
Bular olmaklığa sebep ol idi (83) (1/231)

Gerçi kim günahım çok
Rahmetin dahi artuk (4/81)

Bu hadisleri daha çoğaltabiliriz.

3- Mi'râc İle İlgili Unsurlar

a) Mi'râc:

Kısaca Peygamberimizin, peygamberliğinin on ikinci yılında Allah ū Teâlâ ile Arşta görüşüp konuşması hâdisesidir. Dîvânda doğrudan veya telmihen bu hadiseye birçok yerde değinilir. (Bkz. Hz. Muhammed)

Hz. Muhammed'e Mi'râc esnasında bilindiği gibi Cebrâil (a.s.) kılavuzluk etmiş, Onu Burak'a bindirerek Sidretü'l-Münteha'ya götürmüştür.

(82) "Fakirliğimle iftihar ederim" Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ,
C. II, s. 87, Hadis nu: 1835.

(83) "Rahmetin gazabımı geçmiştir." Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ,
C. I, s. 542.

Getürdi Cebrâil çekti Burak'ı
Resûl Mirâc'a gitti ana bindi (10/1)

b) Arş u Ferş:

Arş, dokuzuncu gök, yani ilâhî zâtın tecellî mahallidir; ferş ise, arşın en alt tabakası yani mahlûklar âlemidir. "Tasavvufa göre Arş, gönüldür. Burada Levh, ilâhî kelâmın saklı bulunduğu mekânsız mekân; Kalem ise kelâmın sübût vâsıtasıdır" (84).

Tecellî mahalli olan "Arş, üzerine Allah'ın istivâ ettiği bir varlıktır. Yerlere göklere sığmayan Allah mü'mîn kulunun kalbine sığıdığından onun esas arşı ve istivâ ettiği varlık insan-ı kâmilin kalbidir (85)."

Eşrefoğlu, bir beyitinde gönlün Arş'tan ulu olduğunu şöyle anlatır:

Gönül Arşdan uludur nice bin Arş
Gönül zerresinin bir dânesidir (86/6)

Dîvânda, yedi beyitte geçen Arş daha çok Kürsî ile birlikte geçer. Ferş ise bir beyitte arş ile birlikte geçer. Bu beyiti aşağıya alıyoruz.

(84) İskender Pala; Ansiklopedik Dîvân Şiirî Söz., Arş mad., s. 58.

(85) Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Arş mad. s. 53.

Kamu vahdet oldu kesret, götürüldü nûr u zulmet
Dolu arş u fers tamamet oldu anı görmez âmâ (5/6)

c) Burak:

Burak, Hz. Muhammed'in Mi'râc Gecesi'nde bindiği bineğin adıdır. Bir rivâyete göre Burak, Cennet hayvanlarının genel adıdır. İki beyitte adı geçer

Şu beyitte Burak, nefisini körelten mümin için ulaşılacak bir makâm olarak gösterilir:

Hazret'e yokluk ile varan kişi key şad olur.
Binüben Cennet burakına görisedir didâr (94/9)

4- Ölüm-Ölümsüzlük

Her ikisi de gerçek olan bu kavramlardan ölüm bütün mahlûkât için geçerlidir. Ama hiçbir varlık insan gibi bu kavramlarla uğraşmaz. Ölüm ve ölümsüzlük insanları her zaman gerçek hayattan daha çok ilgilendirmiştir. Özellikle de madde ve tenden çok, mânâ ve ruh ile ilgilenen mutasavvıfları düşündürür. Çünkü insanı Allah'a ulaştıracak şey insanın mâneviyatı, ilâhi yönüdür.

Mutasavvıfımız Eşrefoğlu'nun temel düşüncesi de "ölümsüzlük"tür. Ölümsüzlüğü ölmeden önce ölmek olarak anlatır. Ölümün maddeden, ruha bir tekâmül olduğunu bilen

Şâir bazen ölümden korkmakta, ölüm gerçeğini maddî olarak gözler önüne sermektedir. Şu mısralar bunu gösterir bize:

Nice beslersin teni
Yılan çıyan yer anı
Ko teni besle canı
Tevbeye gel tevbe (11/3)

Ölüm gelicek naçar
Dilin tanını şaşar (11/8)

Akıbet şu göze toprak dolısar
Birgün evvel ko ki olsun nolısar (102/2)

Ölümsüzlük, ruhun yükselişidir. Onun ecelle hiç ilgisi yoktur. Ölümsüzlüğe oluşmak için bedeni tekâmül gerekir ama ecelsiz ölmeyince de kimse Onu bulamaz.

Anı bulmak dilersen var
Öligör ölmeden zinhâr
Ecelsiz ölmeyince bil
Kimesne bulamaz ol hânı (42/4)

Bâkî dirlik'i (ölümsüzlük) bulanlar, ölmeden önce ölen, hakikat âlemine eren dervişlerdir.

Öldüler ölmezden öndin bâkî dirlik buldular
Lâmekânda kıldılar pervazını dervişler (88/8)

Gerçek âşıklar, hakikat makamına ermiş kimselerdir.
Ölümsüzlüğe ermek isteyenler gerçek âşıklar gibi diriyken
ölürler:

Gerçek âşıksanız gelin
Bu yolda diriyken ölün
Ölmezden ön ölenlerin
Bekâsını bulugörün (84/6)

Divânda, ölüm ve ölümsüzlükle ilgili birçok beyit mevcuttur. Ölüm bütün gerçekliğiyle gözler önüne serilerek insanları içinde yaşadıkları gafletten biran önce uyanmaları istenerek uyarılır. Mutasavvıfımız aşağıya birkaçını aldığımız en veciz sözlerle ölüm gerçeğini işler.

Ey miskin Âdemoğlu usan tutma âmelini
Esmeden ölüm yeli tevbeye gel tevbeye (11/7)

Niceler bu köprüde yaptı imâretler dâim
Âhır ecel seli geldi kıldı anı tarumar (94/4)

Derip devşirme koyup gideceksin
Ne aldı gitti gidenleri gözle (23/8)

Ölümsüzlüğe eren şâir ölümden şu beyitte Hakk'a duyduğu aşk, özlem ve cesaretle ölüme meydan okur gibidir:

Yuvamı özledim, şûrîde oldum.

Uşadup bu kafes tenden giderim (65/2)

5- Cin, Peri, Dev

Cinler, ruhânî varlıklar olup, ateşten yaratılmışlardır. Onlar da tıpkı insanlar gibi Allah'a kulluk ile görevlendirmişlerdir (86). Dîvânda üç kıt'ada cin insanla birlikte; iki beyitte de peri ve devden bahsedilir.

Feleklerde melekler, insan ve cinler hepsi insan-ı kâmil'in tasarrufundadır.

Görürsün süretâ âdem

Benim emrimdedir âlem

Feleklerde melekler hep

Bana mahkumdur ins ü cin (83/13)

Aşağıdaki beyitte H. Süleyman ile birlikte anılan dev nefsin şeytanî vasıflarını, Süleyman ise deve hükmeden insan-ı kâmil'i anlatır. Sâlik'in gönlü kâh Süleyman olur, devleri hükmüne alır; kâh nefsine uyar dev olur. Ya da kâh ferîşteh veya peri olur.

(86) İskender Pala; Cin mad.

Gah ferîsteh olmuşam gâhi peri
Gâh dîv ü geh Süleymân olmuşam (64/4)

6- Şirk

İnsanın, Allah u Teâlânın "vahdâniyet" sıfatını tanıımıyarak kendini ve diğer varlıkları ayrı bir vücûd kabul etmesi şirktir.

Eşrefoğlu'na göre; birlik, bir bakıp bir görmektir. Şirk ise dört yana dağılmak olarak geçer şu beyitte.

Gel bu birlik şerbetinden bir kadeh nûş eylegil
Bir bakıp bir göresin dağılmayasın dört yana

Gerçekte birlik yokluktur. Ama ikilik (şirk) bu gerçeği anlamayı engeller.

Ben bu birlik dediğim yokluktur anlarsın sözüm
İkilik bu varlığın kamaz varasın aslına (2/7)

Şirk beyitlerde "ikilik, ak ve kara, iki, senlik-benlik" adlarıyla geçer.

Baş terkin ur iste anı etme tevakkûf
İki sanuben durma geçer fırsat-ı dîdâr ele girmez.

Eşrefoğlu; "ikilik'n defteri"ni yakmış, bir olup vahdete ulaşmıştır.

Eşrefoğlu Rûmî ikilik defterini yaktı oda
Bir olup birlik bulup birikti birle birliğe (2/9)

Allah'ın birliğini inkâr etmek ona şirk koşmaktır.
Bu inkârı bırakıp birliğe gelmelidir.

Ko ikiliği birliğe gel bir ile bir ol
İnkârını ver alıgör ikrâr ele girmez (119/3)

Şaîrimiz bir beyitte ikiliği ak ve kara renk sembollerle anlatır.

Geçtim bu aktan karadan ikiliği sürdüm aradan
Birliğe yetdüm Dost ile birlikte okudum sebak (50/14)

Dîvânda daha birçok beyitte ikilik kavramı işlenmiştir.

7- Günah, Yazık, Yüzü Kara

Mutasavvıfımız, eserinde; yapılması gereken dinî ibâdetlerden çok dînen yapılmaması gerekenler üzerinde durarak insanları dîne korkutmadan yakınlaştırmıştır. Yapılmaması gerekenler; şirk, günah, haramı vs. oldukça geniş olarak işlenmiştir.

Eserde, günah motifini "yazuk, suç, ayıp, yüz karası", kelimeleriyle ayet ve hadîs mealleriyle anlatır. (Bkz. âyet, hadîs)

Allah'ın rahmeti azabından daha çoktur. Tевbe eden âsîye rahmet kapısı açıktır (12/7). Nefsine tutulup hata edenlerin tevbesi günahlarına kefarettir (12/8). Hz. Muhammed -ümmetinin- günahlarına şefaât eder (40/5) Allah ü Teâlâ günahlarının affını isteyenler için günahları örtücü (Settâr) ve bağışlayıcı (Gaffâr) dır. Şarımız bir şiirinde Allah'a günahlarını bağışlaması için dua eder. Dua ederken duanın az ve tevâzu ile olacağını da ayrı beyitlerde işler:

Günah yükünü arkama uruben
Acz toprağına yüzüm sürüben (7/3)

Tevâzu birle el sana götürdüm
Tapuna yüz karasını getürdüm (7/4)

Benim daha günahım çok elim dar
Kapına geldim ey Settâr ü Gaffâr (7/8)

Günah yerine yazuk, günahkâr içinse yüzü kara kelimesini kullanan mutasavvıfımız aşağıdaki beyitler de göreceğimiz gibi büyük tevâzu sahibidir:

Bencileyin yüzü kara gelmemiştir hiçbir dahi
 Ben ettiğim yazukları itmemiştir hiçbir dahi
 (32/1)

Bildim suçumu bildim
 Döndüm çalabım tutdum

Dilerim Hazret'ine ere ahım
 İşitip afvidesin hep günahım (7/11)

8- Nûr

Allah'ın isimlerinden biri, Allah'ın zâhir ismiyle tecellî etmesi, yani tüm eşyanın sûretlerinde kendini gösteren ilâhî varlık (87).

"Allah semâların ve yeryüzünün nûrudur" (Nûr Sûresi; a. 24-34). Eşrefoğlu'nun şu beyiti de bu âyeti açıklar mahiyettedir.

Temamet gönül cihânın o nurun şûlesi tutdu.
 Yer u gök tecellî doldu dağ u taş u kûh u sahra
 (5/2)

(87) Süleyman Uludağ: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 376

Nûr aşkı ile aydınlanmayan gönül, nefis zulmetinde kaldığı için âb-ı hayvân istemez. (121/6) Gönül perceresine dolan nur hakkı bâtıldan ayırmaya yarayan nurdur. Bu nûr, akli baştan alır:

Bu gönül deriçesinde yine bir nûr oldu peydâ
Aklımı başımdan aldı beni kıldı delü şeydâ (5/1)

"Tasavvufta zikirle meşgul olan sâlikin kalbinde tarikatlere göre sırası değişen birtakım nûrlar zuhûr eder. Yekrenk denilen kâfir beççe ve kûh-i kaf gibi deyimlerle anlatılan renksizlik veya tek renklilik ise vahdet âleminden ibarettir (88)." Mutasavvufımız da aşağıdaki beyitiyle aşıkların makamının nûr'un en üst makamı olan renksizlik olduğunu belirtir.

Levnimiz bî levn û renktir niteliksiz nûrumuz
Rûhumuzda dâim esrük yokdürür huşyârımız (118/11)

Îlâhi Nûr'a beşer akıl yoluyla erişemez (5-110)
Vahdet şarabını içen aşıkların sâkîsi bâkî nûrdur.

Ol şarabı kim ben içtim fârfîg-i peymaneyem
Sâkîsi ol bâkî nûrdur cehd edip eriş ona (2/3)

(88) Dr. Süleyman Uludağ, T.T.S., s. 395.

9- Âb-ı Hayât

Tasavvufta; Nûr'un ışıltısını ve tasavvufî tecellîleri anlatan "âb-ı hayat veya âb-ı hayvân" ölümsüzlük suyudur.

Eşrefoğlu, âb-ı hayat-ı "ilm-i ledün" ve marifetullah için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Meselâ şu beyitte aşkın gücü, taş olmuş gönüllerden âb-ı hayât (ilmi ledün) akıtan bir pınar olarak gösterilir. Yine bu beyitte bütün ömrünü dağı delmekle geçiren ve Mecnûn gibi gerçek sevgiliyi bulan Ferhâd'a telmih vardır.

Ol taş olmuş gönüllere uram aşkın külüngünü
Âba hayât-ı akıtam gönlünde pınar eyleyem (67/4)

Gönlü aşk nuru ile aydınlanmayanlar âb-ı hayvani istemezler (121/6). Vücudun zulmetini gideren, âb-ı hayâtı kanarak içer.

Gidersen sen vücudun zulmetini
Bulup âb-ı hayat içip kanasın (82/10)

Ölü kalbe can veren Allah sevgisi âb-ı hayattır.

Hubb-i Hakkı edin kim diri tuta kalbi
Hubb-i Hak âb-ı hayattır kalb-i mevte verir cân

(81/3)

10- Mübarek Gece, Bayram

Mübarek gecelerden pek söz edilmeyen eserde, Mi'râc hâdîsesi anlatılmasına rağmen, Mi'râc kandilinden bahsedilmez. Bir iki beyitte Kadir ve Beraat gecesi ismen geçer.

Bir şiirde Ramazan'ın faziletleri anlatırken bu ayın; "Gündüzlerini bayram, gecelerinin de Kadir gecesi gibi faziletli olduğu belirtilerek Kadir Gecesi'nin önemi vurgulanır:

Gündüzün bayram idi sâimlere
Her gecen bir kadr idi kâimlere (4/2)

Kadir ve Beraat Geceleri Allah'ın lütfunun çok olduğu, müminlerin kurtuluş gecesidir:

Leyletü'l Kadr ü berat idin bize
Hem dahi savm u salât idin bize (4/3)

Dîvânda Âşıkların Ma'şûk'a kavuşmalarını simgeleyen bayram üç beyitte geçer. Bir beyitte bayram yerine "ıyd" kelimesi kullanılır.

Âşıklar ilâhi hallerin tekrarıyla kalbe gelen ilâhi tecellîlere her an mazhâr olduğu için iki bayram ederler:

Siz bizim bizden bize gittiğimize kılman aceb
 Bir nefeste iki iyd eder bizim tüccarımız (118/6)

Aşıklar, ilâhi zâtı her an gördükleri için hergün,
 onlara bayram, kadirdir:

Her dem bakarız ol yüze her gün bayram kadirdir
 bize

Biz Dost'u ayân görürüz düş değil bu görüşümüz

(120/5)

11- Kurban

Kurban, tasavvufta fenâ mertebesi, kullun kendi
 nefsinin Allah yoluna fedâ etmesidir. "Arafatta Kurban
 kesen hacı aslında nefsinin boğazladığının şuurunda olmalı-
 dır" (89).

Fenâ mertebesine eren aşık seyr-i sulukta kâh canını
 Hakkın emrine verir, kâh nefsinin boğazlamaktadır. Bu
 beyitte Arafat hakikat makamını belirtir.

Gâh Arafat'a çıkaram "lebbeyk" urup baş açaram

Gâh kurban yerine gelüp koç olup boğazlanuram

(66/5)

(89) Süleyman Uludağ: Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 298.

Âşığın, iki dünyayı vuslatın coşkusuna verip nefisini kurban etmesi kavuşma bayramıdır:

Ol şarabın curasına vermişem kevneyi ben
Vasl iydine irüp canım kurbân giderem (63/8)

Âşığın canı Dost yoluna kurbândır (99/10). Dünyayla hiç alâkası olmayan âşık bir canını Allah'a kurban etmek ister (93/3). Âşığın en azılı düşmanı olan nefsi Allah yoluna kurban etmesi (yenmesi) en büyük gazadır:

Gazâ etmekliğe bu nefs-i şoma
O Dost yoluna can kurbâne geldim (60/8)

Beyitlerde "diline kurbân olmak, yoluna kurbân olmak, can kurbâna gelmek, ölmeğe boyun vermek, canı kurbân gitmek" gibi deyimler kullanılmıştır.

12- Bazı Dinf Kavramlar

a) Din

Din, Allah ü Teâlâ tarafından va'âz olunmuş bir kânundur. İnsanlara saâdet yollarını gösterir, onların saâdete erişmelerine delâlet eder, yaratılışındaki gaye ve hedefi, Allah'a ne suretle ibadet yapılacağını bildirir. İnsanları hayrolan işlere sevkeder (90).

(90) İ. Hamdi Akseki: İslâm Dini, İtikât, İbâdet, Ahlâk.

Din, insanı Allah'a ve dolayısıyla ölümsüzlüğe götürür. Şâirimize göre; dünyayı mamûr eden dinini harâb etmiştir. Âhirete götürecek en ufak bir ameli olmayanlar dünyayı mamur, dini harâp eden gâfil insanlardır. Şârimiz bunları uyarır:

Dünyayı ma'mur edersin dîni eyledin harâb
Şöyle gâfilsin bu yolda bir içim su almadın (68/2)

Allah'a ancak O'nun koyduğu kanun ve inançla yani din ve imânla varılır. Eğer kılavuzsuz bu yola çıkılırsa şeytan din ve imândan yoksun bırakır:

Bu yola kim girer ise delilsiz
Anı şeytan kodu dinsiz imânsız (12/1)

Din, insana dünya ve âhiret huzuru sağlayan ilâhi bir ihsandır, yoldur. Ama âşığın isteği "Dinî-dünyayı Dost yoluna verip küfre imâna aldanmamak" (14/5). Hak'tan ayrı kalmamaktır. Âşıklarda din ve dünya tedbiri yoktur. onların fikri sadece Hak'tır. (32/3)

Mârifet makamına ulaşan insan-ı kâmil artık zâhirle değil bâtınla birliktedir. Onun için ona din ve imân Hakk'ın tecellîsidir. O zülf-i siyâha yani gayb makamına erişmiştir.

Bana îmân ü dîn oldur sevem hem ben anı kâmil
Ki kible-i dinem dâim anın zülf-i siyâhını (43/5)

Gaybî hüviyete ulaşan âşık, bu mertebeye varmak
için beşerî ve dinî küfür varlığını vermiştir.

Cân u baş u dîn ü dünya verdim aldım derd-i yâr
Merhem ol derd oldu ancak yüreğim yarasına (1/2)

İnsân-ı kâmil için Allah aşkı mezhep ve dindir.
Allah'ı her kim sevmezse dinsizdir.

Senin aşkın bana mezhep ü dîndir.
Seni her kimse kim sevmez bî-dindir. (85/1)

Daha birçok beyitte geçen din inancın temeli olarak
işlenir.

b) Küfr, îmân

Peygamberimiz imânı şöyle tanımlamıştır. "İman, Allah'dan başka Tanrı olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna, Allah'ın Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, Ahiret gününe, Kadere inanmaktır (91). Küfür ise imanın zıddıdır.

(91) A. Hamdi Akseki: İslâm Dînî, İtikat, İbâdet, Ahlâk, s. 50 İmân mad.

Beyitlerde, genellikle imân zıddı, kûfür ile birlikte verilir. Eşrefoğlu'nun imân telâkkisinde Allah'ın birliğine inanmak esastır. "Kelîme-i tevhîd imânın kurtarıcısı, şeytandan emin kılandır" (27/4).

Eşrefoğlu imânı insanın bütün azalarını kaplayan bir kıyafet olarak telâkki eder. Bu kisveyi ise Hz. Muhammed meclisinde giydiğini belirterek kelime-i tevhîdi tamamlar:

İmân donun Muhammed meclîsinde
Giyip tâvusleyin cevâlâne geldim (59/11)

Tevhîd-i olmayanın canı ve imanı yoktur:

Her kimin kim tevhîdi yok cânı yok
Can mıdır ol cân kim anın imânı yok (1/4)

Tama, hırs ve hasedin gönül, dil ve eli bağladığı gibi; münakaşa, kibir, cimrilik ve hile de imânı alır. (74/9) İmân Allah'ın bir ihsânıdır. (7/16) İmân hil'atinin son nefeste ne olacağını bilememek bütün mûminler gibi mutasavvıfımızı da korkutur. O bu kurtarıcı hil'atın çıkarılmaması için dua eder:

Bu îmân hil'atin ahır nefeste
Çıkarıp kılmayasın beni hasta (7/13)

Göçecek canımız işbu bedenden
Ayırmagıl bizi ey Hak îmandan (7/17)

Îmânla birlikte geçen küfür seyr-i sülûktaki sâlikte daima bir çatışma içerisindedir. Aşağıdaki beyitte küfür kesreti, iman ise vahdeti ifade eder.

Gâh irad gâh mürîd ü gahî murâd
Gâh küfr ü gâh îmân olmuşam (64/19)

Aşığın aynası yokluk yani vahdettir. Bu aynada (gözü) ikilik; küfür ve îmân yoktur. (53/1) Küfür ve iman, dünya ve ahiret gibi ikiliği temsil eder. Bu sebeple "aşıkların küfür ve imâna nisbetleri yoktur" (2-209) diyen şair, daha birkaç beyitte aşığı Hak'tan uzaklaştırdığı için küfür ve imânı bir kefeye koyar.

Şüphe ve îmân bir yerde durmaz. Şüpheyi bırakıp imâna gelmelidir:

Güman ile îmân bir yerde durmaz
Gümanı ko îmâne gel îmâne (10/25)

c) Mümfîn, Müslüman

Mümfîn:

Kelîme-i tevhîd-i dili ile söyleyip kalbiyle tasdîk eden kimsedir.

Eşrefoğlu'na göre mümin tevhidî üç yerde olan kişidir:

Mümin'in tevhidî kaç yerde gerek
Canda vü gönülde hem dilde gerek (1/13)

Mümin'e ikrârı veren siddik ile safâdır (58/6)

Müslüman:

Müslüman, islâmiyetin ibâdet, itikât ve ahlâkına uyan mûmîndir.

Nefsini müslüman yapan yani insanı kâmil olan kişi cinlere ve insana mürşîd olur.

Eşrefoğlu Rûmî kim nefsi müselman ettiyse
Mürşîd-i hâdî olur ol cinne hem insâne de (21/9)

Seyr-i sülûk esnasında sûfi kafirlikle müslümanlık arasında Şeyh San'an gibi gidip gelir. "Gâh Şeyh Şan'an gâh tersa gâh müslüman" olur.

Nefsin müslüman edilmesini (26/8) isteyen şair beyitlerde müslümanı yükseltmesine rağmen bir mısrada "Bî-derd olan kimselerin adı müslüman imiş" (112/1) diyerek müslümanları derdsizler zümresine dahil eder.

d) Âsî

Âsî Hakk'a karşı gelen kişidir. Dîvânda üç beyitte geçer âsî kelimesi. İşi dâima nefis arzusu olanlar gönlü paslı âsîlerdir. (37/2) Eşrefoğlu, Haktan utanmayı, âsî olmamayı öğütler:

Haktan utan olma âsî

Gel ikrâr eylegil ere (20/1)

e) Fâsık

Bir beyitte geçen fâsık, Allah'ın emirlerini dinlemeyen kişidir.

Gâh hânigâhta sofiyem gâh meyhanede fâsıkem

Gâh raksa girüp dönerem gâh saz olup çalınuram

(66/6)

f) Zünnâr

"Papazların bir alâmet olmak üzere bellerine bağladıkları uçları püsküllü örme kuşak. Tasavvufta kendini Tanrı'ya adanmak, hizmet, sülûk ve riyazet alametidir" (92).

(92) İskender Pala; Ansiklopedik Dîvân Şiri Sözlüğü,

C. II., s. 523.

Hıristiyanların, dinî bir sembol olarak kullandıkları kuşak, tasavvuftaki ilâhî zât'a hizmet ve itaât etmek için kullanılan bir simgedir.

Birçok âşığı zünnârâ bağlayan, zühd harmanını ateşe veren aşktır.

Nicelere bağladı zünnârını

Zühd harmanını oda yaktı bu aşk (49)7)

g) Put

Dervişin gönlündeki nefsânî istekleri simgeleyen put motifi, iki beyitte geçer. Derviş, Halîl olmak için nefis putlarını kırmalıdır:

Nefs bütlerini hurd edûben sen de Halîl ol

Gir âşıkın esrârına kim esrâr ele girmez (119/4).

h) Kâfir - İnkâr

Kâfir, iman etmeyen küfre dalan Allah'ı ve O'nun dinini inkâr edendir. Eşrefoğlu bir beyitinde kâfirin bir özelliğini verir.

Çok yimeklidir kâfirler hasleti

Çok yiyenler göre yarın mihneti (4/6)

İnkâr, insanı Allah'tan doğruluktan uzaklaştırır. Münkîr, münâfık aşkı inkâr eder. Onların kalbi boştur. (Aşkı) inkâr eden müminlerin gönlü taştan katıdır (76/7-8).

Hakk'a giden yolda yapılan inkâr insanı Hak yoldan saptırır. "Mürşidi inkâr eden, Şeytan'ı mürşid edinir". (71/4) "Ehli derdin sözünü inkâr eden karar verip doğru yolu bulamaz". (7/18) Münkirler Hakkı inkâr ettikleri için gönülleri karadır. Onlar Hakkın dîdârını görmeyeceklerdir.

Sen ey gönlü kara münkîr gider inkârı içinden
Dîdârım görmeyiser der Hak ol Mûnkir-i Âmâyı
(3/7)

1) Münkîr

Münkîr, mülhîd ve müddeî aşkı inkâr eden kimselerdir. Eserde pekçok beyitte geçer.

Eşrefoğlu, münkirî şekerden anlamayan karga olarak görür, kargaya benzetir.

Mûnkir olma sen bu aşka sıdk ile gel bu safâ
Kargadır mûnkir anı tatmaz bizim sükkerimiz
(118/5)

Müddeîlerin gönlünde şüphe gizlidir. (100/9) Hak yoluna can vermeyen O'nu gerçekten istemeyen müddeîlerdir. (98/1) Mûddeîler aşığın Dost ile vuslatını ayıplayıp inanmazlar. (9/2) Hak yolcusu dervişlerin kolu münkirlerin gözünü çıkaracak kadar uzundur. (6-59) Münkir ve mûnafık tecellîyi düş sanacak kadar kördür:

Gerçi kim nihan geldi
Can gözü ıyan gördü
Münkir mûnafık sandı
Tabirli düşe geldi

Gerçek bir âşık olan Eşrefoğlu ise müddeinin bu kuru sözüne hiç kulak aşmaz.

Eşrefoğlu Rûmi aşktan hoş haber verdi yine
Mûddeinin hiç kulak urmaz kuru davasına (1/11)

D. AHLAKÎ UNSURLAR

1. Kibir, Kin ve Tevâzu

Kibir; kendini başkalarından büyük görmek, tevâzu göstermemektir. Bu yönüyle Şeytan'ın Cennet'ten kovulma sebebi olduğu için tasavvufta hiçbir zaman hoş görülemez. Kin ise; başkalarına düşmanlık beslemektir.

Beyitlerde kibir daha çok kin ile ele alınmıştır. Kibir ve kin sâlik için mutlak gönülden atılması gereken

bir şeydir. Sülûka ermek için kibir, kin, cimrilik, kıskançlıktan uzaklaşıp şeriatın ipine sıkıca yapışmalıdır:

Berk yapış şer'in ipine iresin menziline

Kibr ü kin buhl ü hased seni yabane salmasın (73/3)

İnsanın elini, gönlünü, dilini bağlayan tama, hırs ve hased îttidir. İmânını alanlarsa kavga, kibir, cimrilik ve hiledir.

Tama hırs u hased îttî elin, gönlün, dilin bağlar

Cidâî ü kibr ü buhl ü mekr bulardır alan imânın

(74/9)

Kibir ve kin Şeytan'ın sıfatıdır (99/7). Kibir ve kîni aşağılık çukuruna çekip aman vermemelidir (8/6). Kibir ve kînin olduğu yerde aşk olmaz (98/6). Tevâzu gösterip kibir ve kîni terk etmelidir (76/4). Hak rızasından kaçıp hevâ yolunda uçan kibr ü kin, buhi ü hased nefsin yoldaşıdır (91/7).

Kibir ve kîn dünyevîdir. Bunun için kibir ve kîni terkedip gönlü bunlardan arındırmalıdır:

Seni bunda komazlar gönlünü bundan götür

Terk eyle kibr ü kîni bir gönül ele götür (108/1)

Kibir ve kînin zıddı olan tevâzu da aşığın gösterdiği haleti ruhiyedir.

Hakkın rızasını talep eden âşıkların işi tevâzu ve sükûnettir (99/8).

Dîvânde kelime olarak iki üç beyitte geçen tevâzuyu şâirimiz bir çok beyitte hal olarak tâlibe ögütler. Şu beyit de duada uyulacak tevâzuyu gösterir:

Tevâzu birle el sana götürdüm
Tapuna yüz karasını getürdüm (7/4)

Bir şiirinde; karınca gibi zayıf olmak, su gibi alçağa yürümek, toprak olup ayaklara düşmek, zerre gibi avare olmak vb. deyimleriyle tevâzunun vahdete ulaşmada bir makam olduğunu anlatır:

Terkeyle bu kıyl u kâlf
Hiç kimseye bakma âlf
Zâif ol karınca gibi
Ol canı iste bul bugün (75/3)

Su gibi alçağa yürü
Ummanı iste bu bugün (75/4)

Toprak ol düş ayaklara
 Toz al kalkasın göklere
 Zerre gibi âvâre ol
 Tâbânı iste bul bugün (75/5)

2. Kanâ'at

"Kanâ'at, çalışıp çabalıyarak, bütün cehdini sarfettikten sonra, eline geçene râzı olmaktadır. Tirmizî'ye göre; "Kanâ'at, nefsin Tanrının rıktan kendisine kismet ettiği şeye râzı olmasıdır" (93).

Dîvânda bu ıstılaha ismen beş-altı beyitte rastlanmasına rağmen nefis terbiyesiyle ilgili beyitlerde konu olarak çok işlenir. Birçok beyitte Peygamberimizin "Kanâ'at yok olmayan bir hazinedir" hadisi iktibas veya telmih yoluyla işlenir. Kanâ'at hazinesine ulaşamayan canını nefsin mihnetine bırakır.

Kanâ'at gencine elin meğer erişmedi senin

Anın çün nefsin ucundan bıraktın mihnete canın

(74/1)

Nefs itini kanâ'atle kör edenin yeri cennet, eşi
 hûri olur. (74/11)

(93) Kuşeyrî; Tasavvufun İlkeleri, Tercüman 1001 Temel Eser, No: 126, C. 2., s. 271.

Kanâ'at beyitlerde nefsin isteklerini engelleyişi veya kesişiyle zincir, cübbe ve kılıca benzetilir. Nefs iti kanâ'at zinciriyle bağlanabilir:

"Kanâ'at zenciriyle nefsin itin
Ki bağla yırtmasın deyyârı gözle (23/3)

Kanâ'at; tok gözlülük, zengin gönüllülüktür. Düşmanı ise tama ve hırdır. Kanâ'at nefis denen düşmanı kesen bir kılıçtır:

Kanâ'at kılıcıyla
Kes nefsinin başını (91/10)

Kanâ'at; sâlikî nefsânî emel, elem ve fillerden koruyan bir makamdır. Kanâ'at cübbesini giyen kişi uzleti seçmiştir, inzivâdadır.

Eşrefoğlu Rûmî bu pendî yürü sen sana ver
Var kanâ'at cübbesin giy uzlet eyle ihtiyar (94/11)

3. Sabır

Sabır, "Başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak (94) sızlanmamak, yakınmamak, kendine acındırmamaktır."

(94) Süleyman Uludağ; T.T.S., 62, Sabr Mad., s. 408.

Sabır "Nefse haz veren şeylerden uzaklaşmaktır"(95).
Tasavvufta sabır, sufilerin bütün ecirleri ilâhi bir imti-
han kabul ettikleri makamdır.

"And olsun sizi biraz korku, biraz açlık, biraz
da mal, can ve mahsülde yana eksiltme ile imtihan edeceğiz.
Sabredenleri müjdeler" (96).

Divânda geçen sabr ile ilgili beyitlerde sabrın
sûfilikteki makamı ve mükâfatı anlatılır. Bir şiirinde
sabrı ve sabredenleri öven mutasavvıfımız tâlipleri de
sabra özendirir. Şiirin neredeyse tamamı sabırla ilgili
ayet meallerinden meydana gelmiştir.

Sabredenler evliya oldu kamu
Uçmak oldu sabredenlere tamu. (5/5)

Divânda, sabırla ilgili çok veciz mısra ve beyitlerde
vardır. Sabredenler muradına erecekler, Cennet'e önden
gireceklerdir. (5/3)

Kur'ân-ı Kerimde "sabredenlerin ecrini amellerinden
en güzel mükâfat ile mükâfatlandırın" denmektedir. (16-96)
Sabr edip günah işlemeyeni lânetli şeytan taşılayamaz.

(5/7)

(95) Selçuk Eraydın; Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 187.

(96) Ayet; Bakara Sûresi, a. 155.

İbâdet zahmetine sabredenler sorusuz sualsiz cennete gideceklerdir (5/8). Öfkelenildiği zaman sabr edenlere rahmet sofrasıyla ziyafet verilir (5/9). Yoğa sabredip varını verenler şüphesiz Hak dîdârını görür (4/6).

Rüveym: Sabır, şikayeti terketmektir. "Şüphesiz Allah sabredenler ile beraberdir." (Kur'ân-ı Kerim II. 153) Sabr ile Hakkın sırrı malum olup, her müşkil okunabilir (97).

Sabr ile malûm olur esrâr-ı Hak

Sabr ile bilinde her müşkil sebak. (5/11)

Sabır, kulun iradesi içinde olduğu gibi, iradesi dışında da olur. Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına riayette sabır irade işidir.

II. TASAVVUF

Tasavvuf, Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlâkı tasfiye, iç ve dışı tenvîr, sûret ve sîreti tezkiye hallerinden bahseden bir ilimdir (98).

(97) Bakara Sûresi; a. 153.

(98) Selçuk Eraydın; Tasavvuf ve Tarikatlar, s. 63.

Eşrefoğlu Rûmî; Hakkın rızasını kazanmak için nefsini temizleyip Allah'ın ve Habibinin ahlâkıyla ahlâklanan bir mutasavvıftır.

O, bütün mutasavvıflar gibi; "ruhun gerçeğini bilip, insanları mânevi hastalıklardan kurtarmaya çalışan ve islâmın tebliğ vazifesini gören bir mürşiddir, tarikat ulusudur.

Kılavuzuyam ol yolun dilin bilürem ol ilin

Cem eyledüm kâfilemi pes Dost'a sefer eyleyem (67/8)

Eşrefoğlu, Divânında dinî hükümlerle birlikte daha çok Tasavvuf ve tasavvuf mertebeleri üzerinde durmuştur. Çünkü o, bir din âliminden ziyâde irşad makamında bir mutasavvıftır. Onun bu özelliğini şiirlerinde ilk bakışta görmek mümkündür.

O, tasavvufun ulaşmak istediği "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" hadîsi şerifini rehber edinerek İslâmiyet'in tebliğ vazifesini üstlenmiş, fenafillah makamına ulaşarak Hz. Peygambere vâris olmuştur.

Divânda tasavvuf karşılığı olarak "ilm-i ledûn, âb-ı hayvân, âb-ı hayât" terkipleri kullanılmıştır. İlm-i ledûn Kur'ân'da tasavvuf yani Allah katından gelen bilgi

olarak geçer. Biz Hızır'a kendi ilmimizden öğrettik. (Kehf suresi; a. 65). Hakkın ledünni bilgisinden Hızır bile acizdir:

Benim ilm-i ledünnümde
Hezârân Hızır olur aciz (83/7).

Eşrefoğlu ilm-i ledünne sahip bir mutasavvıf olduğunu şu beyitle anlatır.

"Gâh hassü'l-hâs oluram gâh Hızır İlyâs oluram
Yürürem yaşda kumda yüklülere bölünürem" (66/9)

Şairimize göre; tasavvuf ilmini en iyi anlayan âriflerdir. Bu sır ancak onlardan sorulabilir.

Ârife sorgıl eğer sorar isen bu haberi
Sana ârif verir ol senden içeri haberî. (39/1)

Bu beyit Kur'ân-ı Kerimdeki Fatır Sûresine (Kullarım arasında ancak alim ve ârif olanlar Allah'ı haşyetle ta'zîm ederler.) istinat etmektedir.

Dîvânda ilm-i ledünne mazhâr olmuş şahsiyet olarak Mansûr gösterilir ve ilm-i ledünnü "Enel Hak sırrı" deyişiyle anlatılır.

A- TASAVVUFLA İLGİLİ UNSURLAR

1- Vahdet-i Vücûd

Büyük mutasavvıflarca Kur'ân-ı Kerîmden alınan Vahdet-i vücûd fikri Allah'tan başka varlık olmadığını idrâk ederek O'nu bir bilmelidir. Âlemde tek ve hakiki olan O'dur.

Vahdet-i vücûda göre, ne varsa Allahtır. Ne varsa O'ndandır. Bir vücûd vardır. O da Hakkın vücûdudur. O, zaman ve mekândan münezzehtir. Şu âyet-i kerîmede de belirtildiği gibi herşeyin yaratıcısıdır. "De ki, Allah herşeyi yaratandır" (Rad Sûresi; 13-16).

Mutasavvıflara göre vahdet-i vücûd; vahdette kesret, kesrette vahdettir. Âlemde görülen bütün eşya Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellîsidir.

Vahdet-i Vücûd telâkkisini benimseyen E. Rûmî bunu Divânında geniş bir şekilde işler.

Bütün tasavvuf ehline göre olduğu gibi mutasavvıfımız Eşrefoğlu'na göre de vücûd birdir. O da Allah Teala'nın vücûdu ve zâtıdır. Beyitlerde "mabûd-u mutlak, vücûd-ı sırf, tevhîd-i vahdet, vahdet bahre vb. olarak geçer.

Vahdet-i vücûd ehli için varlık bir tek olduğundan diğerlerinin isim ve sanları bahis konusu değildir. Eşref-

oğlu da bir beyitinde; tamamıyla birliğe vahdet-i sırf'a ulaşanlar o denizde gark olanlar âd u sana gelmezler.

Vahdet-i sırra erenler ol Dost ile dost olanlar
Ol denizde gark olanlar âd ü sana gelmeyenler

(89/7)

Âşığın aşkı, Mâşukun sıfatıdır. Çünkü zât, kendi kendine vardır. Âşık ta mâşuk ta birdir. Sıfat ancak onunla vardır. Zat'ın adı da aşıktır.

Sıfattır ma'sûka bu aşk ı âşık
Ki âşık u mâşuk bir zattır adı aşk (48/8)

Bu aşkı ol bilir kim âşık oldu
Nice tevhîd-i vahdettir adı aşk (48/9)

Mârifete ulaşmış sâlik, sadece onu görür. Vahdet anlayışına göre, gören, gösteren O'dur. O'ndan ayrı vücûd, zaman, mekân, en arka, fevk, taht, sağ ve sol yoktur.

Nereye kim bakar isem gözüm anı görür ancak
Görünen oldur hem gören kanı gelsün imdi binâ (5/4)

Ne vücûd var, ne adem, ne zaman var, ne mekân
Ne pîş ü pes, ne fevk u taht, ne yesar hod yümna

(5/5)

Şâirimiz birçok şiirinde Zât'ın zaman, mekan ve sûretten münezzehtir olduğunu, O'nun zamandan önce de var olduğunu belirtir (83/11-12). Allah u Teâlâ teşbihten münezzehtir. Ona teşbihte bulunmak günahtır (72/7). O'nun niteliği beyana gelmez ancak mârifet makamına ulaşılsa mekansızlıkta seyredilebilir (10/33). Ondan gayrısı fenadır, bâkî olan O'dur. Daima ona hizmet etmelidir (53/2).

"Mecâz basamağından hakikat mertebesine yükselen ârifler Cenab-ı Hak'tan başka mevcûd olmadığını, mâsivanın, hakikatte yokluğunu apaçık görmüşlerdir" (99).

Vahdete ulaşmak için ikiliği aradan sürmek gerekir. İkilik bırakılırsa o zaman Bir ile bir olunur".

Ben bu birlik dediğim yokluktur anlarsan sözüm
İkilik bu varlığın komaz varasın aslına (2/7)

Eşrefoğlu'na göre; sâlik'in ulaştığı bekâ vahdet-i vücûd makamıdır. Bu makama her salik eremez. Bu sırra nazari olarak değil, yaşayarak ulaşılır.

"Bir bekâdır ol bekâ hergiz fena irmez ana
Aklını ko gel eresin bu sırrın manâsına (1/6)

(99) O. Ferid; Tasavvuf ve Tarikatler, Vahdet-i Vücûd, İstanbul, 1331, s. 103.

Vahdete ulaşmak için bütün dünyevî kirlerden temizlenmek gerekir.

O Vahdet bahrine kimse ulaşmaz

Akup gözyaşı pınar olmayınca (7/3).

Bütün tasavvuf erbâbı gibi Eşrefoğlu Rûmî'de de varlığın aslı Allah'tır. O'na göre, vahdet asıl, kesret ise mecâzi ve izâfîdir. Vâhid olan varlığın çok görünmesi sadece bir yansımadır. Âlemde ondan başka vücûd yoktur, herşey Vahdetin nisbetleridir. Vahdet ehlinin kesrette vahdete şâhid oluşu şu beyitte görülür:

Kamu vahdet oldu kesret, götürüldü nûr u zulmet

Dolu arş u fers temamet oldu anı görmez âmâ (5/6).

Beyitlerde vahdet, ummân ve derya; kesret ise, katre teşbihiyle ele alınır. Katre nasıl derya veya ummandan damlaysa kesrette vahdet karşısında öyledir. Yani çoklukta birlik gizlidir (1-84).

Beyitlerde, sûfîlerin vahdete ulaşmaları, katrenin deryaya veya ummâna ulaşmasına benzetilir. Vahdet ehli bir katre olan vücûdunu mest olup bahre ulaştırmıştır. Görünen bütün eşya ve varlıklar baştan sona bu deryanın dalgalarıdır.

Bu vücûdum katresin bahre irürdüm mest olup

Bu kamu mevc-i deryadır direm önden sona (2/4)

Vahdete ancak aşk ile varılır. Katrenin deryaya ulaşması aşk ileidir. Bu aşktan bir an ayrılmamalıdır:

Eşrefoğlu Rûmî sen bu aşkdan hergiz ayrılma

Bu aşk cûşiyedir katre taşup varduğu deryaya. (6/11)

Vahdete aşk ile varan şâirimiz tâlipleri de aynı yola çağırır:

Gel bu aşk ile bugün katreni deryaya ilet

Gel beru derya ile derya olup cûş eylegil. (55/6)

Bir Devriye'sinden aldığımız şu beyitte sâlik'in seyri sulûk esnasında kesretten vahdete varışını anlatır:

Gâh bulut olup hevaya ağmışam

Gâh katre gâh umman olmuşam. (64/6)

Kesreti ikilikle sembolize eden şâire göre, ikilik inkârdır. Birçok beyitte kesret ikilik sembolüyle işlenir.

Şâirimiz vahdet makamına ulaşmayı "kesret ve vahdette yeksân olmak" deyiimiyle anlatır. Şaraba benzetilen Vahdet'ten bir yudum içen Ene'l-Hak sırrına mazhâr olur (62/5).

2- Tecellî

Sözlük anlamı görünme, belirme, zuhûr etmek olan Tecellî'nin tasavvufî manası ise; "görünmeyenin (guyûb) kalblerde görünür hale gelmesi ve Hakkın zât ve sıfatının zuhurûdur.

Tecellî Allah u Teâlâ'nın kendi yüzünü görmek isteyerek varlığı yaratmasıdır.

"Yer gök dahi olunmadan "Kalu Bela" söylemeden
Kendü cemâlin görmeğe gözgü bizi düzüpdürür

(95/3)

Hakkın evi olan insân-ı kâmilin gönlü Hakkın nazargahıdır, gözgüsüdür. Onu silmek gerekir. Çünkü Hakkın cemâli ona yansır.

Senin gönlün o Şah'ın gözgüsüdür

Dürüş cehd eyle gözgüyü silesin (82/11)

Göresin anda aks urmuş cemâli

Şoluk dem kim sen anı sen sanasın (82/12)

Tecellî'nin mahalli olan insân-ı kâmilin gönlünde Allah; isim, fiil, sıfat ve zâtıyla derece derece tecellî

eder. Eşrefoğlu'na göre tecellîye mazhâr olmak için önce Hakka âşık olmak Dost'un sedâsını duymak, cemâlini görmek gerekir (57/7-8).

Tecellînin gerçekleşmesi için sâlik'in cismânî sıfatlardan sıyrılması gerekir.

Teâllûk katidem benden
Geçem bu can ile tenden
Tecellî çün gele andan
Kamu ley1 ü nehâr idem (57/8)

Allah ile kul arasında kimi zulmet, kimi nûrdan perdeler (hicâb) vardır Madde, mal, mülk, nefis ve şehvet vb. Hakk'ın kulda tecellî etmesi için bu perdelerin kalkması gerekir. Eşrefoğlu birçok beyitte tecellînin zuhûru için mâsivâ, benlik, nefis vb.'nin Hakk'ın tecellîgâhı olan gönülden giderilmesi gerektiğini işlere mesela şu beyitte buna örnektir.

Enâniyet sebîlin sil gözünden
Hakikat göz ile bak bu cihâne (10/30)

Göresin şemsi her zerrede zâhir
Her eşyada görüne Hak âyâne (10/31)

Gerçekte Hak Teâlâ kâinatta dâima mütecellîdir.
Ama bunu herkes göremez. Ancak ârif olanlar yani gözünden
hicâb perdesi kalkmış olanlar görebilir.

Ârif ol kim bilesin esrârını
Bu gözünle göresin envârını (33/1)

Şâirimiz, ilâhi tecellîye mazhârdır. Ve bu sebeple
her an bu tecellîye şahittir.

Kande baksam Dost görünür sanma Dost doğar tolunur
Yer u gök dopdolu Dost'tur bu sözde yok yanlışımız
(120/6)

Allah u Teâlâ Hz. Mûsâ'ya kelâm sıfatıyla tecellî
etmiştir. Beyitlerde bu olaya telmih edilir.

"Mûsâ didi ki "Erni ya ilâhi"
Mûsâ'ya "Lenterâni" didi Mâ'bûd (27/1)

Çü Mûsâ kendüden mahv oldu gitti
Mûsâ'ya Hak tecellî andan ittî (28/1)

Benim her bir tecellîme
Nice bîn Mûsâ'lar hayran. (83/7)

Hüsn-ü mutlak olan Zât'ın dîdârının tecellîsine mazhâr olan âşık mestolmuştur. Hayranlıktan öyle bir coşmuştur ki "Ene'l-hak" sırrını gizleyemez (83/1). Hakkın "Nûr" ismi tecellîsiyle zâhir oluşunun ululuğunu şu beyitlerde görürüz:

Bu gönül derîçesinde yine bir nûr oldu peydâ
Aklımı başımdan aldı beni kıldı delü şeydâ

(5/1)

Mutlak vücûdun çeşitli mertebelere tenezzül suretiyle tecellisî zuhûra meyl iledir. Gayriyyet, mazharriyyetle gerçekleşmiştir. Allahü Teâlâ insanı kendi sûreti (sıfatları) üzere yaratmıştır. İnsan bu hakikati kendinden ayırmağa kadir değildir. Çünkü Allahü Teâlâ insanı, isimleriyle isimlendirmiştir (100).

Eşrefoğlu Rûmî, insanın Allah'ın sıfatları üzerine yaratıldığını işlerken hakiki vücûdun başlangıcı ve sonunun olmadığını belirtir: Bu düşüncesini fenâfi'llah makamında şu şekilde dile getirir:

(100) Süleyman Uludağ; Tasavvuf ve Tarîkatler Sözlüğü,
s. 259.

"Ben Eşrefoğlu Rûmî'yem
 Ben bâkiyem ben kâdimem
 Ben ol mür-r-î lâhûtiyem
 Arz u semâ neme gerek (52/9)

Mâsivâden arınmış sâlikin gönlü ilâhi tecellîlerle dolar. Sâlik, bu tecellîleri Allah zannederek Hallâc-ı Mansûr gibi şathiyyâta başlar. Mutasavvıfımızın bu tecellî haline "Ene'l-hak sırrı" der.

Tecellî şevki dîdârın
 Beni mest eyledi hayrân
 "Ene'l-hak sırrı"nı cânım
 Anın çün kılmazam pinhân (83/1)

Yine şu beyitlerde onun vahdet-i vücûdu hâlen ve zevken yaşadığını gösteren delillerdir:

Yine Mansurlayın hayrân u mestiz
 "Ene'l Hak" sırrını bu halka açtık

(38/3)

"İçip câmını mest oldum "Ene'l-hak" demini urdum
 Ne beni ne anı bildim veremezem nişânını"

(43/8)

3. Merâtib-i Erbaa

Tasavvufun mertebelerini oluşturan dört mertebeye mutasavvıflar "merâtib-i erbaa" diyerek dervişliğin bu dört makamda tamamlandığını belirtirler.

Dört kapı sırasıyla şeriat, tarikat, marifet, hakikat olmak üzere her biri dervişlikle ilgili 10 makamı içeren kırk makamdır.

Kültürümüzde geniş bir yer kaplayan kırk sayısı burada da görülür. Kırk makamı ilk defa sistemleştiren, ilk Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevî'dir (101).

Ahmed Yesevî'ye bağlı Hacı Bektâş-ı Velî'de Makâlât'ında dervişliğin kırk makamda tamamlandığını belirtir. Ona göre; dört mertebe ancak şeriat olduğu zaman tamamlanır (102).

Ahmet Yesevî-Hacı Bektâş-ı Velî-Yûnus Emre geleneğinin takipçisi olan Eşrefoğlu Rûmî'deki tasavvufî düşünceler de onlarla aynıdır. Eşrefoğlu, kırk makamdaki söz etmez, bir beyitinde dört kapıyı anlatır. İki beyitte de şeriat ve tarikate değinen şairimiz daha çok dört kapıda yapılması ve yapılmaması gerekenler üzerinde durur.

(101) Bkz. Kemal Eraslan, Yesevî'nin Fakr-nâmesi, T.D.E.D., C. XXII, İstanbul, 1977, s. 45-120.

(102) H. Bektâş-ı Velî; Makâlât (Hz. Esat Coşan), s. 112.

Şerîat; "Peygamberler aracılığıyla Allah tarafından konulan kanunlardır" (103). Şerîatsız, hakikat tamamlanmayacağı için şairimiz Hz. Muhammed'in şerfatini ve güzel sünnetini tuttuğunu gece gündüz salâvatını tekrar ettiğini belirtir.

Tutdum Muhammed şer'ini hem görklü sünnetini
Dün ü gün salâvatını dilimde tekrar eyleyem (67/12)

Peygamberimize göre; "Şerîat bir ağaç, tarîkat onun dalları, mârifet yaprakları, hakikat de meyvalarıdır. Ağaç mevcut olmazsa, dalları ve meyvaları da mevcut olmaz. Bu suretle anlaşılır ki şeriat asıl, diğerleri teferruatıdır" (104).

Menzile (hakikate) ulaşmak için şeriatın ipine sağlam yapışmak gerekir ki kibir kin, cimrilik, kıskançlık engellemesin:

Berk yapış şer'in ipine iresin menziline
Kibr ü kin buhl ü hased seni yabane salmasın (73/3)

Allah'a imân getirmek ve dinin gereklerini yapmak şerîatın makamlarındandır. Şairimiz Allah'ın kendisini dinden ve imândan ayırmamasını bunun için ister.

(103) S. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 451, 452, Şeriat mad.

(104) Makâlât; (Hz. Esad Coşan), s. 112.

Seni sevmek benim dînim imânım
İlâhi dîni imândan ayırma (3/2)

Hak yoluna giremeyen ihlâs ile yürümeyip dînî, imânı terkederek nefse uyanlardır (68/4) diyerek şerîatsiz bu yola girilmediğini belirtir.

Dört kapının ikinci makamı olan "tarîkat"ten bir beyit dışında "Hak yolu, Dost yolu, Yokluk yolu" gibi isimlerle söz edilir.

Hakk'a ulaşmakta istekli olan, hak yola girerek, bir mürşîdin (ulunun) elini tutmak zorundadır. Eşrefoğlu bunu şu beyitle talibe öğütler;

Tâlibiysen Hak yolunun
Var elin tut bir ulunun
Tut pendin Eşrefoğlu'nun
Zinhâr şeyhe eriş şeyhe (22/5)

Birçok beyitte erenler elini atmanın Hak yoluna girmekteki önemini anlatan şâir, şu beyitte mürşîd elini tutup dünyayı terk edenin rahat ve huzurlu olduğunu belirtir.

Mürşîd elin tuttun ise dünyayı terk ettin ise
Hak sözün işittin ise veren elinden fârîğ ol (56/6)

Kalbin pası, ancak kendisine intisâp edilerek hizmetinde bulunulan şeyhin vurduğu cilayla gider (73/4). Can gözünü açmağa bir mürşîd katına varmak dolayısıyla tarîkate girmek gerekir.

İlla görmez anı bu ten gözü can gözü gerek

Can gözün açmağa bir mürşîd katına vareler (103/10)

Şeyhine tam bir teslimiyetle teslim olan şâir (Şeyh burada Hakk'ın sembolüdür) şeyhi ile kendisini gül ve yaprak kadar yakın bağlantılı görür.

Şeyhim güldür ben anın yaprağıyam

İlâhi yaprağım gülden ayırma (3/4)

Mutasavvıfımızı, tarîkat makamını; "kâfile" (84/10) "katar" (84/8), "karban" (81/1) gibi kelimelerle anlatır. Ve bütün insanları da dünyalıkları, kibir ve kîni bırakarak bu gerçekler katarına girmeye çağırır.

Bozun bu dünya tertîbin

Koman gönülde kibr ü kîn

Bu gerçekler katarına

Siz dahi diziligörün (84/8)

Marifet: "Sûfilerin rûhani halleri yaşayarak manevî ve ilâhi hakikatleri tadarak (iç, tecrübe ve vasıtasız

olarak) elde ettikleri bilgi, irfândır." Sâlik kendine ve çevresine yabancılaştığı ölçüde Hak ile tanışır. Marifet Hakk'ın kendi hakkında sâlike verdiği bilgidir. Bu bilgiyi alan sâlik artık ârif veya ârifi billahtır. Allah'tan başkasından yüz çeviren marifet ehlini şu beyitte bulmak mümkündür.

Oların gönlüne Hak şöyle dolmuş
Unutulmuş iki cihân tamamı (32/6)

Bu doğrultuda hakikat'i ele alan Eşrefoğlu, Hakikat ehlini şöyle tanımlar:

Görürsün suretâ âdem
Benim emrimdedir âlem
Feleklerde melekler hep
Bana mahkumdur ins ü cin (83/13)

Yine birçok beyitte (58/2; 53/1; 63/5-6) Allah'ın vasıflarının kendinde tecellî ettiğini belirterek hakikat makamını anlatır.

Hakikat sâlikin kendini tamamen yitirerek Allah'ın vasfıyla kalmasıdır (53/7). Bir başka beyitte ise bunu şöyle belirtir:

Hakikat âlemine yol varılmaz

Bu mülkten külli bîzâr olmayınca (7/2)

Bu cihana hakikat gözü ile bakmak için benlik sebilin silmelidir. (10/30)

Hakikat; "Hakkın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koymasıdır." Zira kul ile kulda ve kuldan faâliyetle bulunan odur (105).

Dört makamın en son safhası olan Hakikat makamına ulaşan Eşrefoğlu, tasavvufta Vahdeti anlatan Hakikat bahsine daldığını, marifet cevherini bulduğunu belirterek bunu tarikat ile öğrenileceğini ve şeriatle tamamlanacağını belirtir:

Hakikat bahrine daldım marifet gevherin buldum

Tarikatte satam alam şer ile pazar eyleyem (67/11)

(105) Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,

s. 201, 202, Hakikat mad.

4- Kendini Bilmek

Yaratılışın gayesi Allah'a kulluk etmektir. Allah u Teâlâ insanı ve cini kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır. "Nefsini bilen Rabbini bilir." hadîsi şerifi de kendisini bilip varlığının sebebini idrâk eden insanın Allah'ı tanıyacağını belirtir.

Eşrefoğlu'na göre de kendini bilmek nefsini bilmeye bağlıdır.

Rabbini bilmek nefsini bilmeye mevkûftur

Bu tılsım-ı genc-i mahfî âşıkâ mârûftur (8/1)

İnsanın kendini tanımasındaki maksat yüce canı yani Allah'ı bilmektir. Allahı tanımaya giden yol insanın kendisini bilmesindedir:

Eğerçi senden ol âli

Anın senden gider yolu

Seni bil sen seni bil ta

Bilesin ol yüce cânı (42/6)

Allah insanın özünde gizlidir. Onu bulmak için öze bakmak gerekir (50/9). Benlik, kendini ve dolayısıyla Rabbini bilme yolunda bir engeldir. Bu engelden kurtulmak için halvet eylemek gerekir.

Yürü halvet eyle seni senden zerre koma seni
Senden gidericek seni Dost sende idüben durak.

(50/10)

Hakkı âyân bilmek için mânâ-yı insanı bilmelidir, çünkü sıfat-ı Sübhân mânâ-yı insanda gizlidir (100/11). İnsanın kendi kendini görmesi batın gözünün açılmasıyla olur (67/2).

İnsan kendini ve Rabbini bilmelidir. Çünkü insan, bu dünyaya nefisini ve Rabbini bilip ibâdet ve tevhîd etmesi için gönderilmiştir. Fakat insan, ezelde Rabbine verdiği sözü unutmuş gibidir. Ama o insanlara bunu hatırlatır.

Ezelden Hak ile vâde edüp sen
Hakk'a tap gayrı ko ikrârı gözle (23/7)

5- İrfan-Ârif

Ârif; bilen, âşina, irfân ve marifet sahibi kişi anlamlarına gelir. Tasavvufta ise "Allah Teâlâ'nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse "Müşahede ve temaşadan hasıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da ârif denir" (106).

(106) Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,

Eşrefoğlu'na göre Ârif Allah'ı bu dünyada gören, yarınki va'deyle işi olmayan kişi olarak tanımlar ve isteyenin ârif olup bugünden Allah'ı bulacağını belirtir.

"Ârif anı bunda görür
Yarınki va'deyi nider
Gel ârif ol gör sen dahi
Var canı iste bul bugün (75/14)

Ârifler müşâhade ve temâşa ehli oldukları için Allah'ın esrarını bilirler ve gözleriyle onun nûrunu temâşa ederler. Allah'ın nûrunu gözle görmek ve ledünnî bilgiye sahip olmak için ârif olmak gerekir.

Ârif ol kim bilesin esrârını
Bu gözünle göresin envârını. (33/1)

Ârif bu dünyanın hîle ve aldatmacasını görür ve onun ağulu balına parmağını banmaz (25/9). Ârif sûret âleminden mânâ mülküne girmiş Seb'a-yı seyyâreyi seyrederek âdeme sır olan bilgileri duyan, öğrenen kişilerdir (72/8-9). Rumuzlu sözleri anlayanlar ârif olanlardır (72/10).

Eşrefoğlu Rûmî sözlerin senin mermûzdur
Ârif olanlar bu remzi fehm eder işâreden (72/10)

Ârif'in baktığı her yerde gözüne görünen Allah'ın sûretidir. O Allah'ı böyle tanır öğrenmekle bilmez (83/2).

Birçok beyitte, Ârif'in ilâhi sırlara vâkıf olduğu bildirilerek, onun Allah'a yakınlıktaki derecesi anlatılır.

Teberrâ eyleyem candan
Bıragam ben beni benden
Ne kim var ârife andan
Benim nem var ki var idem (57/9)

Zerrem'in bir zerresinde nice bin şems ü kamer
Ârife bu söz ıyân ille avâmdan gizlidir (100/2)

Birçok beyitte ârif, cennet ve cehennemden fârîğ olan bütün hevesler gönlünü ve elini çekip gönülleri tamamen Allah'a kavuşanlar olarak anlatılır.

Aşk ile bilişeli illetle kılmadum amel
Cennet ü hûr u kusûr için ibâdet itmezem
Oların gönlüne Hak şöyle dolmuş
Unutulmuş iki cihân tamâmı (32/6)

"Ârif kendi varlığından fâni, Hak ile bâkîdir" (107).
Şâirimiz, bu tanıımı haiz olan şu beyitte ârifleri aynı şekilde tanımlar.

(107) Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 52.

Biz fenâ olup fenâdan key fenâyâ yetmişüz

Şöyle kim mahv olmuşuz hiç kalmadı âsârımız (118/9)

Âriflerin fenâsız olan bekâ makamları çok yücedir:

Fenâsızdır bekâları

Key yücedir makamları (84/7)

Ârifler Allah'ta bâkî olmuşlar bekâ billah'a ermişlerdir. "Onlar her an dîdâra bakar, O'nun yüzünü görürler" (120/5).

Eşrefoğlu, bir şiirinde insanı kâmil olarak ârifin bütün vasıflarını çok güzel ve etraflı bir şekilde açıklar. Şiirin son beyitinde veciz bir şekilde ârifi tanımlar.

Her kula "kadiyyülhacât" ol durur

Âlimü'l sırrü'l harfiyyat ol durur (2/13)

Ârifle ilgili benzetmelere bakacak olursak; muhabbetin son mertebesi olan aşk denize, müridler yüzgeçlere, ârifler de cansız bahrîlere benzetilir. Kendini aşk deryasının bahrîsi (deniz ördeği) olarak gösteren şâir aşk cevherini az az çıkarmaktan yanadır (77/5). Yine şu beyitte de ârif "bahrî ummân kuşu" yani ördeğe benzetilir.

Bahrî ummân kuşuyem yerim mekânım andadır

Burda adım süregeldim dü cihânım andadır (102/7)

6- İlim, Âlim

Amel "Şerîat ve tarîkat gereği olarak yapılan her işe ve tâate amel"* denir. İlim ise, Allah'ın bilmesi demek olan irfandır. Âlim ise Allah'ın kendi zâtını, sıfatlarını, fiillerini ve isimlerini yani bunların tecellîlerini yakîn yoluyla bilen kişilerdir.

Eşrefoğlu'na göre âlim, ilmine lââyık ameli olan kimsedir. O ilmine lââyık ameli olmayını "Âlim midir ol ilmine lââyık âmeli yok" (10/1) diyerek amelsizleri âlim kabul etmezken ameli ilimde ölçü kabul eder. Zaten peygamberimiz de bir hadislerinde bunu "Kıyâmet günü en şiddetli azâb, ilmi kendisine fayda vermiyen âlime yapılacaktır" diye belirtmiştir.

Dîvânda nadir olarak geçen ilim, âlim ve amel kelimeleri beyitlerde genellikle birlikte kullanılır.

Tevhîd ile yapılan her amelin zerresiyle yer gök tamamen dolar.

Her amel kim kılasın tevhîd ile

Zerresiyle tamam yer ü gök dola (1/10)

* Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991, s. 46.

Tevhîdsiz bütün ameller hebâ olur (1/21). İlm ile yapılan ameller doğru ve samimi olacağı için amelde ilmin önemi birçok beyitte vurgulanır. "İlim ile amel etmeli; dedikoduya aldanmamalıdır."

Amel kıl ilm ile ko kıyl u kâli

Geç aldanma bu kuru âd u sane (10/29)

İlim; akıl, zühd ve takvâ Hak ile âşık arasında perdedir:

İlm ü akl zühd ü takvâ çün hicâb oldu bana

Külli sevdâdan geçüp düştüm anın sevdâsına (1/3)

Yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi ilim, tasavvufî açıdan bakınca uyulacak ve uygulanacak kurallar, şekil veya Hak'tan gayrı olanlar şeklinde düşünüldüğü için, bazı beyitlerde âşıkla Hakk'ın arasındaki engel olarak görülür.

Aşka uyup mâşuka gitmek için ilim, amel küfür ve imân nisbetinden kurtulmak gerekir (63/3). Cân u gönülden Hakkın dîdârına tâlip olan için dedikodu ilm ü mansıb ve dünyevî itibarın önemi yoktur (87/2).

7- Aşk, Âşık

Yaratılışın aslı ve sebebi olan aşk kavramı tasavvufun müsebbibi, mutasavvıfların ise hayat tarzı ve anlayışındır.

Aşk, mutasavvıfımız Eşrefoğlu Rûmî'nin Dîvânı'nda en çok yer alan kavramlardan biridir. Sûfilerce sevginin son ve en mükemmel mertebesi olan aşk "Sevenin sevgilisinde kendisini yok etmesi, âşkın yok, sadece ma'sûkun var olması, her şeyin ondan ibaret olması halidir (108).

Şâirimiz "aşkın her tasavvurdan münezzeh; sözsüz ve harfsiz söylenen bir dili olduğunu söyleyerek aşkın tanımlanamayacağını, yaşanacağını belirtir (51/1). Ama bizce Dîvânda geçen aşk redifli şiirlerde ve aşka dair beyitlerin bir çoğunda O, aşkın tanımını vermiştir bile:

Bu gönül hücrelerini tahliye kıldı kamu

Ademiyet noktasından sildi süpürdü aşk (47/4)

Kendi varlığıyla küllî varlığım mahv eyledi

Dost gözüyle baktı ol Dost yüzünü gördü bu aşk

(47/5)

(108) Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,

Sorarsan aşkı Eşrefoğlu Rûmî

Tamam Dost ile vuslattır adı aşk (48/10)

Âşığın aşkı ma'sûka sıfattır, çünkü âşık ve ma'sûk adı aşk olan bir zattır (48/8). Muhîb, mahbûb ve muhabbet hakikatte hepsi birdir. Onu sevenler bütün sevdâyı bırakmıştır (31/3). Aşk; âşık ve ma'sûk ikililiğini vahdete götüren ilâhî varlığın varlığıyla hâkî bir kuvvettir.

Daha levh ü kalem yok iken var olan aşk, âşık u ma'sûk birdir.

Yoğ idi levh u kalem aşk var idi

Âşık u ma'sûk u aşk bir yar idi (48/1)

Aşk ile fânî olanlar Dost ile bekâ bulmuş özlerini "bâkî nûr'a dönüştürmüşlerdir. (118/10)

Şâirimiz, sevgi ile aşkı ayırır. Ona göre, sevgi ile aşk farklıdır. "Sevgi ile aşk arasındaki fark şudur; insan kalbindeki sevgiye hakim olur, ama iradesi elden gider" (109).

Velf her sevda aşk olmaz aşıklar diridir ölmez

Ölen şol kimselerdir kim gönül verdi şu dünyaya(6/6)

Bu beyitle her sevdânın aşk olmadığını belirten şâirimize göre "Onun aşk kitabından bir harf okuyanların mecâzi varlığı yok olur" (31/5). Aşk öyle acaip bir sevdadır ki nicelerin tâcını, tahtını yağmaya vermiş (6/3). Kime bir şû'le bıraktıysa ondan başkasını mahvetmiş; şahları bile tahtlarından yıkıp pâlâs giydirmiştir (49/2).

Şâirimiz aşkın hükmedici, öldürücü gücünün büyüklüğünü Ferhâd Leylâ-Mecnûn (49/4),(113/8). Hallâc-ı Mansûr (49/5), İbrâhim Ethem vb. bilinen hâdiselere telmihle anlatır.

Aşk, âşık ve mâşûk hakikatte birdir diyen Eşrefoğlu bu birlikten tevhid inancını kasteder ve aşkı olmayanları inançsızlıkla suçlar. Bu sebeple onları hayvana, besili öküze benzetir. Meselâ, bir beyitinde şöyle der.

Her kimin kim aşkı yok hayvandurur

Gerçi kim surette ol insandurur (99/1)

Aşk bilmeyenler insan sûretinde hayvanlardır. Onlar "Belhüm edal"dendir (99/2). Aşk olmayanların canı yoktur. Onlar besili öküz gibidir (99/3).

Hakîki aşk devası kendisinde olan bir dert bir hastalıktır. Bunun için bu derde düşen âşıklar dertlerinden kurtulmak istemezler.

Bu derdimden inler idim derdim bana dermân imiş
Bîderd olan kimselerin de adı müslümân imiş. (112/1)

Aşksızların gönlü taş gibi katıdır, onlar yüce olan aşk meclîsine giremezler (103/7). Ömrü ebedîleştirmek için aşka mahrem olmak gerekir. Aşk, bâkî yaşamak için âşıklara destûrdur (92/7). Aşk makamı akla uzaktır, anlaşılamaz (92/10). Akıl ile aşka girilmez, aşk akli mahveder. Bu sebeple akıl aşkın çevresine gelemmez (1/7).

Aşk öyle bir kimyâdır ki, o ancak can madeninde bulunur. O öyle bir cevherdir ki kaynağı sade Allah Teâlâdır (110). "Âşıklar misi altın edecek kimyayı aşkı bulmuşlardır. Onlar saf olan pazarlarında sahtekarları istemezler (118/3). Âşıkların gönlü, daima aşk ile doludur. Aşk ile dolu gönüller ebedî mâmûrdur (92/1).

Eserde aşk, âşık ve aşıklıkla ilgili olarak beyitlerde birçok tespitlerde bulunulur: "Gönlünde daima aşk ateşi yanan ebedî cansızdır, cânân istemez (121/5). Aşk gönlü mâsîvaden temizler (2-193). Âşığın yoldaşı derd-i âh (aşk) ile gözyaşındır (87/6).

Aşkın kararı yoktur, aşk türlü türlü hâlettir.

(110) Selçuk Eraydın; Tasavvuf ve Tarikatler, s. 237.

Kararı yok bu aşkın bî karardır

Ki dürlü dürlü hâlettir adı aşk (48/4)

Aşk, bazı beyitlerde; kesreti ifade eden sâliki vahdet'e ulaştıran bir kuvvet olarak geçer. Kesreti sembol eden katrenin deryaya (vahdet) varışı aşkın coşkusuyladır:

Eşrefoğlu Rûmî sen bu aşktan hergiz ayrılma

Bu aşk cûşiyledir katre taşup varduğu deryâya

(6/11)

Dîvânda aşk ile ilgili pek çok benzetme unsuru kullanılmıştır.

Aşk; insanı ebedîleştiren yönüyle âb-ı hayvân ve âb-ı hayâta; ilâhî güzelliği yansıtışıyla gözgüye, nefsi yok edişiyle Seyfullâh'a ve zehire; sürükleyiciliği yele ve sele, mest ediciliği ve belirleyiciliğiyle, şerbet, şarap, zünnâr, kemer ve zencîre", kıymeti ve değeriyle gevhere yakıcılığı varlığı yok ediciliğiyle ateşe; sınırsız oluşu ve kapsayıcı özelliğiyle ummân (bahr)'a benzetilir.

Aşkın bahre benzetildiği beyitlerde âşık da gavvâs, yüzgeç ve bahrî isimleriyle deniz ördeğine benzetilir.

Düşmüşem aşk bahrine gavvâs olup

Bahr içinde gevhere kân olmuşam (58/2)

Bir dörtlükte geçen "aşk eli" ve "aşk dili" tamamlamasıyla da bir fâil olarak düşünülen aşkın gücü anlatılır.

İki âlemden tedr aşk eli

Söylenir bî harf u savt aşk dili (51/1)

Aşk; her durum ve hâliyle aşka götüren bir yol olduğu için mürşîd'e benzetilmiştir, mürşittir:

Gözüm açtı bu aşk gösterdi yolum

Bana aşk oldu mürşîd-i yegane (14/10)

Aşk; âşıka sevmeyi, ferâgat ve fedâkarlığı öğrettiği için medreseye; bir beyitte de aşk nefsi Allah yoluna râm etmek olduğu için evgân oyununa, âşık da topa benzetilir:

Elime aşk evgânını aldım

Top edip başımı meydana geldim (59/2)

Alış-veriş yeri olan pazar; burada âşığın bin canını bir câna verdiği yer, erenler meclisidir (55/4). Bizim buraya bir kısmını aldığımız bu teşbihleri çoğaltmak mümkündür.

Eserde kullanılan "kimyâyı aşk, bulmak, aşk oduna yanmak, aşk kitâbın okumak, aşk gözüne dolanmak vb." deyimler szleyişe bir akıcılık getirmiştir.

Bir ahlâkçı olan şâirimiz, birçok beyitte aşkın ilâhi yönü kadar ahlâkî ve içtimâî vasıflarını da verir. Âşıkların tevâzu, vefâ, sıdk sahibi, tatlı dilli, cömert, yumuşak huylu, sabırlı, şöhretten vb. nefsânî isteklerden uzak olduklarını ve olmaları gerektiğini anlatır. Ve aşkın bir hal ilmi olduğunu belirtir.

Aşk kitâbın aşktan okuyan kamu ilmi bilir
Evvel âhir aşk kitabında yazar mestûrdur (92/5)

Yaratıcıya âşık bir aşk eri olan Eşrefoğlu Rûmî bir mürşîd olarak insanları şiirlerinde tanıttığı ideâle çağırır. Bu dörtlük bir aşk çağrısıdır:

Gel uy bu aşka kim bu aşk bekâdur
Bu aşkın dâimâ meyli Hakka'dur
Dilersen kim göresin Hak cemâlin
Bu aşkı gözgüsüne her dem bakadur (25/1)

8- Gönül

Tasavvuf kalp merkezli bir hayattır. Allah'a giden yol onun içinden geçer:

Dost'a gidenin yolu gönüller içinden geçer
Sen hemen hulk idegör, giregör gönüllere (1/1)

İlâhî hitâbın mahallî ve muhatabı olan gönül yere göğe sığmayan Allah'ın içine sığıdığı mekândır. Bâtını faaliyetlerin kaynağı ilham merkezidir.

Tasavvufta tecellî aynası ilâhî isim ve sıfatların tecellî ettiği yer olarak ele alınan kalbin önemi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmesine bağlıdır. Çünkü âyette "Kıyamet Günü" Allah'ın huzuruna selîm bir kalp ile gelenlerin müstesna bir yere sahip olacakları bildirilir (Şuâra sûresi, a. 89).

Dîvânda kalb, gönül ve yürek isimleriyle geçen gönülü mutasavvıfımız da Dost'un cemâl aynası olarak tanımlar.

Gönül Dost'un cemâl âyînesidir

Gönül kim pâs ola Dost'un nesidir (86/1)

Dost'un cemâl aynası olan gönlün paslı olmaması gerekir. Mahbûb zikri kalplerin hayatıdır (86/2). Dost'un ışığı, ilham gönüldedir. Gönüller onun hazinesidir (85/4). O'hu dışarıda arayan yabancısıdır. O'hu âşînâlar gönülde bulurlar (86/9). Temiz gönül Dost'un halvetidir. O'hu nefis denen düşmanlardan temizlemelidir (82/3). Gönül, Şah'ın gözgüsü olduğu için gayret edip çalışarak gözgüyü silmelidir:

Senin gönlün O Şâh'ın gözgüsüdür

Dürüş cehd eyle gözgüyü silesin (82/11)

İlâhî hitâbın muhâtabı ve ilham merkezi olan gönüle gayrı koymak cehalettir, taharetse Hakkı sevmektir.

Gönül aynasında, Hakkın aksetmiş cemâlini gören ilâhî sırra kavuşarak kendini gördüğünü sanır (82/12).

Kalbin sâf olması için, can aşk oduna yanmalıdır (2-199). İnsan-ı kâmil olan aşıkların gözü yaşlı yüreği delik delik olarak aşkın avaresidirler (2-107). Aşkı olmayan gönüller ebediyete kadar terkedilmiştir (92/2).

Beyitlerde bir fâil olarak geçen aşk, gönüle hükmeden bir güçtür. Aşığın yüreğini şerha şerha yaralayıp gönül ilini yağma eder (46/1). Gönül hücrelerini tahliye eden aşk ademiyyet noktasından süpürür.

"Bu gönül hücrelerini tahliye kıldı kamu

Ademiyyet noktasından sildi süpürdü bu aşk (47/4)

Kalbin pasıyla kalmaması için bir mürşîd katına varıp saykal vurdurmalıdır (73/4). Aşk ile yürek yaralanmalı, bu arttırılmalıdır (15/5). Çünkü gönül tamamen giriftar olmayınca aşka mahrem olmaz.

Gönül bu aşka hergiz mahrem olmaz

Tamâm derde giriftâr olmayınca (7/10)

Aşk ile dopdolu olan âşık gönlü ebedî mâmurdur (92/1). Aşk nûru ile aydınlanamayan gönül ise nefis zulmetinde kaldığı için ebediliği istemez (121/6).

Dîvânda kâinatın özü olan insanın hakikatini anlatan gönülle ilgili birçok benzetme vardır. Sâlikin gönlü bir yerden bir yere uçuğu için dünya tuzağına düşmeyen "kuşa" (54/5); tecelligah oluşu sebebiyle Tûr'a (92/2), "aynaya" (73/5), (82/11), (118/3) ve derîçe (5/1)'ye benzetilir.

Gönül Dost'un halvetidir (82/3). Gönüller hazine evi (86/4) pinhânı saklayan hücredir (75/6). Aşksız gönüllerse taş benzettir (67/4), (103/7).

Kâinatın özü olması sebebiyle gönül, birkaç beyitte şehre veya eve benzetilir. "Gönül şehrini yâre veren ondan ayrı nefes almaz" (33/9). Gönül şu beyitte ilâhi sırlara ulaşılan bir makamdır.

Bu taşra halk ile pazarı terk et

Gönül şehrine gir esrârı gözle (23/5)

Gönül, aşk askerleri tarafından yıkılıp talan edilen bir virâne, bir evdir:

Erüp aşk leşkerleri taraş idüben

Yıkup gönlüm evin kıldı vîrâne. (14/2)

Nefsî düşünce ve tavırları olan münkirlerin gönlü; zulmü, cehaleti hatırlattığı için "münkîrin gönlü karadır" (6.9). Hiçbir hayra çalışmayan gönül karadır (37/4).

Muhabbet şerbetinden içmeyen gönüller "hasta gönül" sıfatıyla nitelendirilir.

Muhabbet şerbetin bir zerre içir

Ki hasta gönlüne bula şifâyı (30/2)

Gönül külli nefsi gösterdiği için levhe benzetilir. Gönlün ulaşacağı makamlar ezelden yazılmıştır (95/1). Hak aşkıyla dolan gönüllere cihanın zehri panzehir olur (117/3).

Gönül anahtarı âşıklarda olan kilitli bir hazineye benzetilir:

Hak bu gönüller kılıfının miftâhı verdi bana

Aşam gönlü kilidini gencini izhâr eyleyem (67/5)

Şâirimiz, birçok şiirinde gönüle bir kişilik vererek onunla konuşur. Bir şiirinde onu; nefsi hırs, hased,

kibir ve dünyayı terk etmediğini aşk zehrini tatmadığını belirterek tenkîd eder:

Ey gönül ver kim bî derden sen haberdar olmadın
Anın içindir bu yolda sen çeker dar olmadın. (69/1)

Pes senin gibi gönül varsın bana mahrem değil
Çünkü bu aşk zehrini benimle tadar olmadın. (69/6)

Bazı şiirlerinde ve beyitlerinde de gönlünü tecrît ve tekdîr eder:

Bu gönlüm derdine düştü Hüdâ'nın
Unuttu zevkini iki cihanın. (70/1)

Feragât cübbesine çekti başın
Bıraktı kaydını bü cism-ü cânın. (70/2)

Ne aştır bu gönül Allah Allah
Ne urdu terkini göre mekânın. (70/2)

Aşıkların gönlünü kaynayıp taşan, incileri dışarı atan ummân (99/12) olarak niteleyen Eşrefoğlu aşksızların gönlünü ise daracık olarak niteler. Şair bu şekilde gönüller arasında bir kıyaslama da yapar.

Dîvânda gönülle ilgili pek çok deyim kullanılmıştır. Bunlar, "gönül vermek, gönül gözüyle bakmak, gönül bağlamak, gönül alan, gönlü nur ile dolmak, gönülde bulmak, gönülde teşvişi olmak, gönle saykal urdurmak, gönlü paslı olmak, gönül canı ile söylemek, gönüle dalmak, yüreği şerha şerha dilinmek, gönlü taş olmak, gönlü bağlanmak, gönülden silmek, gönlü aşk ile pürnûr olmak, gönül hücrelerini tahliye kılmak vb." gibi.

9- Nefs

Ahlâkçı bir mutasavvıf olan Eşrefoğlu Rûmî, nefis terbiyesine büyük önem verir. Mutasavvıfın Müzekkin-i Nüfûs (Nefislerin Temizleyicisi) adlı eseri tamamen nefis terbiyesini hâizdir. Eşrefoğlu Dîvânın'da da nefsin önemini ciddiyetle anlatır.

Mutasavvıfımızın Müzekkin Nüfûs'da da verdiği Kur'ân'ın "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Zira nefis gerçekten kötülüğü şiddetle emredicidir." (Yûsuf sûresi, a 53) âyetinde belirtildiği üzere nefis vücutta bulunan bütün kötü huy ve çirkin vasıfları içeren bir kuvvettir. İnsanları Allah'tan uzaklaştırıp azdıran bir düşmandır. Eşrefoğlu, M. Nüfûs'da nefsi dört tabakaya ayırır: 1.Emmare, 2.Levvâme, 3.Mülhimme, 4.Mutmainne.

En aşağı tabaka Huzûr-u İlâhi'den reddolunan emmâredir. Ama Allah u Teâlâ'nın mürşîd-i kâmillere verdiği

ilim ve kudretle bu tabakadan en yüksek tabaka olan mutmâinne kadar çıkılır.

Mutasavvıflarca vücûdun en bayağı tabakası kötü his ve düşüncelerin mahallidir. Bu sebeple Şairimiz "Dosta nefis ile gidilmez" der. "Gönül Dost'un halvetidir. Oraya düşmanları koymamalıdır (82/3). Nefsi açlık, susuzluk kuyusuna bağlayıp zikir kılıcıyla yola girmelidir" (21-3). Çünkü "Evliyâ ve nebîler Hak yoluna böyle girmişlerdir (21-4).

Şairimiz nefsi, kişinin her zaman en büyük düşmanı telâkki eder:

Dost önünde nefis ile dün ü günü cenk iderem
Nefsim ile dost olup Dost'a adâvet itmezem (61/8)

Kur'ân-ı Kerîm'de ruha doğru yedi merhalesinden bahsedilen nefis (Yûnus, 73) aslen ruhun en alt tabakasıdır. Tasavvufta da nefsin yedi makamı vardır. En alt tabakadan başlayarak nefsi kamil'e kadar yükselir. Eşrefoğlu nefsin bu yedi tabakasına "yedi iklim" adını verir. O yedi iklimini dost muhabbetiyle doldurmuştur.

Eşrefoğlu Rûmî sana inâyet erişti Hak'tan
Yedi iklimine doldu temamet muhabbet-i Dost. (9/5)

Aşıkların huyu nefse düşmandır, dâima nefsi kovar. Nefs ile âşık canı böyle savaşa gelmiştir (45/8). Bu sebeple "Cihani yağmaya satıp, varlığı bırakmanın adı aşktır" (46/1).

Her insanın nefsi, akli ve ruhu vardır (47/3). Hüdâ; insana nefsi düşman, akli dost kılmıştır (68/5). Dost kendisi için nefse murâd vermeyene sekiz uçmağı verir (3-173). Hak sözünü tutan Hakkı görür, nefse uyan ise hiçbir zaman göremez. Dost hevasına düşen bütün isteklerden geçer, başını nefse vermez (87/5). Hakkı koyup nefesine uyan putperest olur:

Hakkı koydun sen hevâna uydun oldun putperest
Bende oldun nefesine bir dem Hakk'a kul olmadın

(68/6)

Allah u Teâlâ Kur'ân'da nefse "Ey emin ve mutmaîn olan nefis. Ondan razı olarak ve rızasını kazanmış bulunarak Rabbine dön" (El-feer 27-28) demiştir. Bu sebeple mutasavvıfımız nefsinin kahreyleyip hiçbir zaman inayetle bulunmaz:

Dost bana nefsinin kahreyle berü gel didi çün
Nefsini kahreylemem hergiz inâyet itmezem. (61/9)

Eşrefoğlu'nun şiirlerinin pek çoğunda tâliplere nefisle ilgili nasihatleri ve tespitleri vardır. "Nefs kişiye kötü yoldaştır. Kendine uyanı aldatır, kalleştir (90/1). Hayır der şerre iletir, doğru tamuya çeker. Küfür der imânı gösterir, sözleri saçmadır (91/2). Nefis şeytanla birdir, çokları nefse esirdir (91/3). Nefsine uyan kendini oda koyar, uymayan ise talihli baştır" (91/4). "Nefs ile nefse uyan oldu melamet ta ebed rüsvay olur" (8/2). "Halk içinde nefsi hor et, bul saâdet ta ebed" gibi daha birçok mısra bulunabilir.

Mâsivâ'ya gönül bağlayıp nefsine uyanı nefis alıp doğru tamuya götürür.

"Buna gönül bağlayıp nefsine uyar ise
Ol nefsin alır seni doğru tamuya iletir" (108/2)

Nefs eskiden Hakk'a âsidir, ateşten korkusu yoktur. İşi benlik davası olan nefsin en alt tabakası itaatsizliktir (91/5). Nefsini riyâzet çukuruna bağlayıp salmayan hiç şüphesiz kendi nefsin elindedir (21/6). Nefsi daima riyazethanede hapseden kurtuluşa erer (21/1). Nefsi bağlayıp kendine tâbi kılmayan şeytana bağlanır (21/7). Nefsini şeytandan ayıran ilâhi sırlara mazhar olur. Erden Sultana ulaşıp yakîn bilgiye sahip olur, şüphesi kalmaz (74/12).

Nefsini müslüman edense cinne ve insana mürşîd olur (21/9).
Dünyada nefsin muradını terk eden cefa görmez (30/3).

Nefs; Hak ile kulu ayıran zulmet perdesidir. Hakkı âyân görebilmek için bu nefsin zulmetini aradan kaldırmalıdır.

"Gel bu nefsin zulmetini tozunu sür aradan
Kande baksan gözlerine görüne ol yaradan. (72/1)

Hak ile kul arasındaki üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü nefis, nefsi emmâredir." Nefsin en aşağı tabakası olan emmareden kendini kurtaramayan Hakkın her eşyada zâhir olan tecellîsini göremez (72/2)'. Nefsi bu en aşağı tabakadan kurtarmak için bir mürşide uymak gerekir. Aksini yapmak taştan cevher kıymeti istemektir.

Nefsini emmâreden kurtarmağa key er gerek
Yoksa gevher kıymetin isteme seng-i hâreden. (72/3)

Nefs eğitime önem veren mutasavvıfımız yemek, içmek, uyumak vb. günlük beşeri ihtiyaçlarda adâb-ı muâşeretini gösterir. Bunların tespiti riâyet Hz. Muhammed'in sünnetidir. Meselâ bir beyitte "nefs arzusunu kovanların çok yiyenler" olduğunu bildirirken bir başka beyitte yemekte Hz. Muhammed'in örnek alınmasını ister.

Doyurma nefsini türlü taamla

Muhammed yer idi yavan gücayı (30/5)

Teni, nefsi bezemek akla, câna hacâlet getirir
(10/10). Nefsin havasına uyana Habîb rahmeylemez (10/9).

Dîvânda, şair insanın en büyük düşmanı olan nefsle ilgili benzetmelerde bulunur. Nefs, "it, dev (div) put, düşman, kaç, taş, kuş ve yavuz yoldaş"a benzetilir.

Nefs altı saldırganlık, hırçınlık, başıbozukluk, serserilik ve hallere ite benzetilir.

Uyma nefsin itine

İriş mürşîd katına

Nefsine uyar isen

Var it gibi dolaş dur (91/11)

Altı yedi beyitte nefis azgınlığı ve büyüklüğüyle dev'e benzetilir. Aşağıdaki beyitte can haps içindeki Yûsuf'a benzetilirken, dev de bedende yönetimi ele alan emire benzetilir.

Habs içinde sen bu can Yûsuf'un evkâr eyledin

Bu beden Mısır'na nefsin dîvini kıldın emir (110/7)

İki beyitte nefis, söndürülecek ateş olarak ele alınır. Ateş anâsır-ı erbaa'nın su ve toprak unsuru ile söndürülür. Eşrefoğlu, nefis ateşini söndürüp tılsımın bağına bozmak ister:

Söyündürem nefsi adın bozam tılsımın bendin
Götürem benlik seddin ol Dost'a yular eyleyem.

(67/3)

Nefis putlarını kıran Allah'a dost olur (119/4)

Eserde nefisle ilgili teşbihler kadar nefisle ilgili birçok deyim vardır. Meselâ "nefsin boynun vurmak, nefis odunu söyündürmek, nefis ile dost olmak, nefsin öldürmek, nefis itini kör etmek, nefsdan ayrılmak, nefsi halîm olmak, nefsin hevâsına uymak, nefsi müslümân etmek, nefsi emmareden kurtarmak, nefsine bende olmak, nefis bendine tutulmak, nefis arzusu kovmak, nefis elinden feryad kılmak, nefis devlerini imâna getirmek, nefsi zindân eylemek, nefsin dileğini vermek, nefis ile dost olmak vb."

10- Tевbe

Tevbe; kötü ve günah işlere pişmân olup Hakk'a yönelmedir. Gerçekte Allah'tan Allah'a olan tevbe Allah'ın istediği kula nasib olur (111).

Tasavvufta da Hakk'a ulaşmak için tevbe gerekir. "Tarikate girenlerin yaptıkları ilk iş de tevbedir. Onun için tevbe sülûk ehlinin ilk menzîlidir" (112).

Tevbe, Dîvânda birkaç kıta'da ve müstakil üç şiirde geçer.

Tevbe günahların kefaretidir (12/4). Tевbe ölüm gelmeden edilmelidir. Ölüm geldiği zaman dil sözünü şaşırır:

Ölüm gelicek nâçar, dilin tanını şaşar
Erken işini başar, tevbeye gel tevbeye. (18/8)

Düşüncelerini âyet ve hadislerle delillendiren şairimiz bu mısraı Müzekkîn Nüfûs'da Peygamberimizin şu hadisiyle pekiştirir. "Vaktini kaçırmadan önce namazınızı kılmakta acele ediniz. Ölüm gelip çatmadan önce tevbe etmekte acele ediniz (113).

(111) Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s.486.

(112) Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 486, Tевbe Mad.

(113) Eşrefoğlu Rûmî; Müzekkîn Nüfûs, s. 450.

Şiirlerde daha çok tevbenin zamanı, erken edilmesinin önemi işlenir. Ve insanlar bir an önce tevbeye dâvet edilir.

Tevbe suyuyla arın
Dimegil bugün yarın (11/10)

Ey miskin âdemoğlu usan tutma âlemi
Esmeden ölüm yeli tevbeye gel tevbeye (11/7)

Tevbe eden müminler cennetle, kurtuluşla müjdeler.
"Ey müminler. Hepiniz Allah u Teâlâ'ya tövbe ve rücu edin ki, felah bulasınız (Nûr sûresi: a. 31).

Tevbeyi tâcîl edin,
Gelin cennete gidin
Ey müminler siz edin
Estağfirullah tevbe (12/10)

Günahkarın Hakk'a dönüşü kulun tevbesidir. Kul Hakkın inayetine muhtaçtır. "Allah u Teâlâ kullarının tevbelerini kabul ve dilediğinin günahlarını affeder " (Şu'ara sûresi: a. 25),

Allah ayıpları örten, günahları affeden ve kalpleri fethedendir.

Settârü'l uyûb sensin
 Gaffarü'z zünûb sensin
 Fettahü'l kulûb sensin
 Estağfirullah tevbe (12/6)

11- Zâhid

Zahid, zühd ve takvâ sahibi dünyaya rağbet etmeyen kişilerdir. Fakat zamanla zâhid; hamsofu, ruhu pişmemiş, şekilci kişi vasfında kullanılmaya başlamıştır. Zâhid tipi, ârif ve âşık tipiyle tam bir tezâd teşkil eder.

Zâhid aşktan haberi olmayan, ilâhi sırra ulaşamayan-
 dır.

Zâhidâ var var ki bu aşktan duyarın yok senin
 Bilinmedi bilinmeyiser bî-derd bizim esrarımız

(118/7)

Zâhidlerin zühd ve takvâyâ meyilleri yoktur (52/6).
 Zahidlerin işi yarının vadesine kalmıştır (1/9). Dünya
 perest olan zâhidin zühdünü arz edişi âşıklara göre zerk
 ü riyâdır (52/2).

Eşrefoğlu âşıklığın derecesini anlatmak için Haktan
 zâhidlik makamını istediğini ama ona âşıklık makamının
 verildiğini anlatır.

Terziye ısmarladım Rûmî'ye zâhid donu biç
Tutmadı sözümü âşık donu biçildi yine (17/6)

Bir beyitte de zâhidi aşka davet eder.

Zahide gel aşka uy âr eyleme
Tevhîdini aşkın inkâr eyleme (15/1)

Şâir; zâhid, âbid ve âşığı kıyaslar. Hakka yakın
ve doğru olan âşıkın yoludur.

Zâhidin yolu dolamaçtır ırâk
Abidin yolu teâddi ile firâk
Âşıkın yolu yakın hem doğrudur
Vasl-ı ma'sûk âşıka olur durak (32/4)

Zâhidi yerden yere vuran şâir âşığı şahine benzetir-
ken zâhidi de kargaya benzetir. Kargaya benzetilen zâhidin
yolu aşk yolu, dili de aşk dili değildir.

Var ey zâhid var ki aşk yolun değil
Söyleyem sanma ki aşk dilin değil
Bunda ki şâhin gerek şahbaz ola
Yoksa karganın evi seklik değil. (46/1)

12- Mürşîd

Mürşîd, mürîdleri irşâd eden hak yolu gösteren klavuzdur. Şeyh ise yaşlı adam, bir tekke veya zâviyede rehberlik eden kişidir. Mürşîd dalâletten önce Hakk'a götürendir. En büyük mürşîd "mürşîd-i âzâm" ismi verilen Peygamber (S.A.V.) Efendimizdir.

"Mürşîd (şeyh) bir "insân-ı kâmil"dir. Bu kemâle bilhassa Peygamber (S.A.V.) efendimiz sahiptir. İnsân-ı kâmillerde vekâleten enbîâların vârisleridir. Bütün peygamberler ve onların mensupları olan velîler "Nûr-u" Muhammedî mişkâtından feyz almış ve kıyamete kadar alacaktır."

Tarîkat şeyhi mânevî bir silsile ile Hz. Peygambere ulaşan kişidir. Eşrefoğlu Divân'ında Hakk'a açılan kapının mürşîdden geçtiğini anlatır. Binlerce enbiyâ ve yüzlerce evliyâ dahi Hak klavuzsuz varmamıştır. Onları bu yola mürşîd götürmüştür (8/1).

Beyitlerde mürşîd kavramı şeyh, üstâd, klavuz, sâki, tabîb, hâce, Tanrı hası gibi kelimelerle de anlatılır.

Mürşîd sâlikin can gözünü (gönül gözü) açarak seyr-i sülûk'a ermesini sağlar. Müridlerin Hak cemâlini görmek için mürşîde bağlanmaları gerekir:

"İllâ görmez anı bu ten gözü can gözü gerek
Can gözün açmağa bir mürşîd katına varalar " (103/10)

Mürşîd, tâlibi Hakk'a ileten, insanı kamîl olduğu için Tanrı hası olarak anılır. Gönüldeki pası sildirmek için Tanrı hası bulunmalıdır (114).

İste bul Tanrı hâsın sildir gönlünün pasın
Gir evliye yoluna cânın rahmete yatur (108/7)

İlâhi aşka düşmeyip mürşîde erişmeyen irşâd olunmadığı için çiğ olarak nitelenir.

Kim ki bu derde düşmedi bir mürşîde erişmedi
Çiğdir ol dahi pişmedi pes süstliği andan imiş
(112/9)

Kendisi de bir mürşîd olan Eşrefoğlu, mürşîdin müridlerini ilâhi mekâna götürüşünü güzel bir teşbihle anlatır.

Klavuzuyam ol yolun dilin bilirem ol ilin
Cem eyledüm kâfilemi pes Dost'a sefer eyleyem
(67/8)

Mürşîd, klavuzdur. Klavuzsuz Hak yola gidilmez.

(114) Selçuk Eraydın; Tasavvuf ve Tarikatler, s. 132.

Klavuzsuz bu yola varamazsın

Bu müşkîl işi sen başaramazsın (3/1)

Mürşîd, güçlükleri kolaylaştıran, kolayı zoru apaçık gösteren lâbûd (lüzumlu) kişidir:

Pes öyle olsa lâbüddür klavuz

Klavuz da gerek kim ola key uz

Bu sarp yolları aşân ide sana

İnişi yokuşu göstere düpdüz (39/1)

Hakka tâlib olanın yapacağı ilk iş mürşid istemek, O'nu mürşîd edinip sözüne uymaktır. Menzile iletip baş kurtarır (2/1)

Mürşîd, dertli gönüllerin tabîbidir, hocadır.

Selâdur dertli gönüllere selâdur

Tabib ü hâyacem dermâne geldim (59/8)

Aşk, sâlik'i Hakk'a götüren yegâne mürşîd olmuştur. Tâlibe, mutlaka mürşîd gerekir, tâlib mürşîde uyan (14/10), muvahhit olur, eğer uymazsa ya inkarcı veya dinsiz olur (11/1).

Hak yola delilsiz gireni şeytan dinsiz, imansız bırakır. Hak yola girmek için klavuz gerekir. (12/1)

Dîvânda daha birçok beyitte mürşîdin, mürîdi hak yola götürmekteki vasfı ve önemi anlatılır. Beyitlerde mürşîdi konu alan, "mürşîd elin tutmak, mürşîde uymak, mürşîd katına hizmet etmek, mürşîde varmak, ere ikrâr eylemek" gibi deyimler kullanılır.

Pîr: Farsça ihtiyâr demek olan pîr kelimesi, tasavvufta tarîkat kurucuları için kullanılan saygı belirten bir ünvan ismidir. Eşrefoğlu bir beyitte yaşlı anlamında kullanıldığı kelimeyi tarîkat kurucusu olarak Kadîriyye Tarîkatı'nın kurucusu Abdülkâdir-i Geylânî için yazdığı yedi beyitlik medhiyyede kullanılır. Aşağıya aldığımız iki kıta bu medhiyyedendir.

Cem olmuş dervişleri

Pîrim Abdülkâdir'in

Yolunda sâdıkları

Pîrim Abdülkâdir'in (71/1)

Evliyâlar rehberi

Hakkın sırra mazharı

Başında kudret gülü

Pîrim Abdülkadir'in (71/6)

13- Derviş

Dervişlik dedikleri
 Nihâyetsiz denizdir
 Bu payansız denizin
 Mevcini duyan gelsin (80/2)

Derviş "Allah için alçak ve fıkarcılığı kabul eden veya bir tarıkata bağlı bulunan kimse" sâfi, mutasavvıf (115).

Divânda, dervişlik birçok beyit ve müstâkil beş ayrı şiirde işlenir. Dervişlerin mahremi olan Eşrefoğlu'na göre dervişlerin sultânı Abdülkâdir Sultandır.

Bu Eşrefoğlu Rûmî dervişlerin mahremi
 Abdülkadir Sultândır Sultânı dervişlerin (78/11)

Eşrefoğlu bir şiirinde dervişliğe özenirken dervişlerin tarîkat içinde uyması gereken kâideleri sıralar; Kibri, kîni bırakmak, mürşîd edinmek, nefsi bırakmak vb. Bir başka şiirinde dervişliğe girenin uyması sakınması gereken halleri anlatır.

Diğer müstakil şiirlerinde de dervişlerin Hak katında ki makamını anlatıp, onları medheder. Şiirlerinden bazı beyitler ve dörtlükler şunlardır:

(115) Develioğlu Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik
 Lügât, s. 21.

Ne olayın derviş olsam
 Hoş yürüsem dervişâne
 Terk eylesem kibr ü kîni
 Yüz sürüsem irişene. (12/1)

Ey dervişem diyen kişi gayre gönül verme sakın
 Payansız devr içinde devranı dervişlerin (78/4)

Dervişler Hakk'ın dostu
 Canları ezel mestî
 Aşk şem'ini yaktılar
 Pervâne olan gelsin (80/8)

Dervişlerin mekanı arşdan yüce kurulmuştur.
 Arş-u kürs ve levhü kalem dervişlerin hayrânıdır (78/1).
 Âdem yaratılmazdan "elest'ten ileriden Dost ile gizli
 ahdleri vardır dervişlerin (78/6)." Canları ezelden mest
 olan dervişler Hakk'ın dostudurlar (80/8). Dervişler bu
 dünyada cemâlûllahı görürler. Dervişlik tükenmez bir
 kaynaktır (80/2).

Neliksiz niteliksiz bakarlar Dost yüzüne
 Pâyansız devr içinde devran dervişlerin (78/4)

Dervişin gözü, gece gündüz uyanıktır. Bakmadan görür
 (80/5). Dost kulağı saktır. Hak'tan ders alır, söylenenle-
 ri dil ve dudak deprenmeden anlar (80/6). Süleyman'ın

bile bilmediği bütün yaratılmışın dilin bilir (28/9). Dervişlerin her sözünde âb-ı hayvân gizlidir. Dervişlerin Dost ile dostluğu pekişmiştir. Hızıra yoldaş olmaz, Mûsâ'ya sır demezler (78/8). Dervişin gönlünün her köşesinde Arş-ı Rahmân gizlidir (101/3). Vahdet deryasının yüzgecidir, bahrisidir (4-153). Dünyanın çöp kadarının bile kıymeti yoktur. Çoğunu ya da azını görmezler (88/3). Hak yolunda sıdk ile ihlasla koşmuşlar ve Dost avâzını söylemişlerdir;

Sıdk u ihlâs ile ol Dost'un yoluna koştular
Düzdüler Dost Dost deyu ney âvâzın dervişler. (88/5)

Dervişin mânevi gücü kuvvetlidir. Çünkü dervişin gücü Hak'tan gelir. Dervişlerden sakınmak gerekir. Derviş inkarcının düşmanı, hakkın savunucusudur.

Dervişin kolu uzun
Çıkarır münkîr gözün
Şarktan garba düpdüzün
Sonmadık iren gelsin. (80/7)

Dîvânda birçok yerde geçen mürîd müstakîl olarak bir beyitte geçer. Evliya yoluna doğrulukla gelen mürîde Hakk'ın irâdesinden başka bir şey gerekmez.

Evliya yoluna sıdk ile gelen gerçek mürîd, mal u mülkü, can u başı, nâmus u ârı nider. (87/9))

Erişmek, varmak manasına gelen vasl (visâî, vuslat) kavramı beyitlerde sıkça geçer. Vuslata ermeyen âbid veya zâhid de olsa adı insana yazılmaz (24/9). O'nun visâlini bulan canlar bahtlıdır (29/1). Vahdede erenler varlıkta yok oldukları için vuslat haberini varlıktan sormalıdır.

Sen cânımın canısın
 Gevherimin kânısın
 Vaslın haberin girü
 Sana sorayım canım (62/11)

Vasl, ulaşılması zor bir makam olduğu için şîkâre benzetilir. Vuslat Hakkın iradesiyle gücüyle olacak bir şeydir. Kulun acelesi gereksizdir, işe yaramaz.

Niceler yârin visâline irişmeye iver
 Çün iradet Dost elinde ben acalet itmezem (61/4)

Derdi vuslat olan âşığın derman ve tabibi Dost vaslıdır. İllâ olur Dost vaslı ana derman û tâbîb. Andan özge her ne kılsam yüreğim pâreler (103/2). Yine bir beyitte vasl-ı ıyd tamlamasıyla vuslat bayrama benzetilirken iki dünyayı "visâlin lengeri" terkibiyle sofraya; "visâlin şerbeti"yle (Şerbete) ve "Şem ile ateş'e" (59/1) benzetilir.

Aşk yolunda izzet yokluktur. Yokluk olmayınca vuslat bulunmaz. Visâli isteyen yoktan yoğa gitmelidir. Çünkü yoklukta zerre illet yoktur (29/1). Şu beyitte vaslın sevinci, zıddı olan hicazla tezat oluşturularak kuvvetlendirilmiştir.

Vaslında muharrem oldu ser cümle hicâz

Hicrinde namazım oldu ser cümle mecâz (56/1).

Dervişler; ölmezden önce ölmüşler, bâki dirlik bulmuşlar. Kendilerinden berliği gidermişlerdir (18/8). Dervişlik, aşk ile melâmet ile ulaşılan bir makamdır.

Aşk şarabın içtiler iki cihândan geçtiler

Dinlemediler bu halkın sözünü dervişler (88/7).

Dîvânda dervişle ilgili "gavvâs, yüzgeç, bahrî, yol eri" gibi benzetmeler vardır.

14- Tâlib, Mürîd, Vâsıl (Visâl) Kavramları

Tâlib, mürîd ve vâsıl (visâl) tasavvufta Hakkı bulmaya ve O'na tâlib olup kavuşmaya aday olmayı anlatır. Tâlib olmak için birtakım kâidelere uymak gerekir. Hak yoluna tâlib olmak isteyen öncelikle bir ulunun elini tutmalıdır. Bu konu bir çok beyitte işlenir. Hakkın dîdârına cân-ı gönülden tâlib olan nefsi istekleri ve makam arzusunu bırakmalıdır (87/2). Müddeîlerin her sözünde

garaz olduğu için tâlibler, kesinlikle müddeî arasına girmemelidir (1/12). Bînfîşâna tâlib olmak için âlemin nakşını gidermek gerekir (10/5).

Tâlibi, yoldan alan halktır. Yaratılmıştan (benliğinden) vazgeçen Hakka gider. Dörtlüğün devamında Şâir, tâlibi bir atasözüyle uyarır.

Neye meşgûl isen oldur murâdın
Muradındır seni her yana yiden. (59/1)

Tâlib, Hakka ulaşınca kadar gece gündüz çalışmalı, ibâdet etmelidir.

Eğer tâlib isen uş böyle gerek
Eğer kâzib isen ko çekme emek
Odur tâlib, Hakk isteye düngün
Gerekmez halk ile almak u vermek. (60/1)

Tâlib olanlar âşıkların bıraktıkları aşk cevherlerini bedava toplayacaklar (79/13).

B) BAZI MUTASAVVIFLAR

1. İbrâhim Edhem: (ölm. 161/778)

Zamanında Belh şehrinin padişahıyken Allah'ın himmeti ile gönlüne aşk düşünce tâcını tahtını bırakıp bir şeyhe intisâb etmiş, hak yola gitmiştir. Eşrefoğlu'nun Müzekkin Nüfûs'ta da iki yerde hayat hikâyesini anlattığı İbrahîm Edhem, tâlib, âşık ve salıklar için bir rehberdir. Divânda bir beyitte adı geçer, birkaç beyitte de kinâye yoluyla ondan bahsedilir:

İşittin âşık oldu şah Edhem

Giyüp bir çul cihanda etti seyrân (9/157)

Dört beyitte de aşkın gücünü anlatması onun aşk yüzünden tacını, tahtını ve çoluk çocuğunu bırakması misâl gösterilir. (4/129)

Atlası çıkardı giydirdi pâlâs

Tahtalarından şahları yıktı bu aşk (2/120)

2. Hallâc - Mansûr: (ölm. 309/921)

Hallâc-ı Mansûr Ene'l-Hak dediği için idâm edilen ünlü mutasavvıftır (116). Mansûr ilâhi aşkın ve âşığın

(116) İbrahim Edhem hakkında bkz. İskender Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, Kültür Bak. Yayınları:1018, Ankara 1989, s. 282; Mahir İz, Tasavvuf, 3. Baskı, s. 107-108.

en büyük timsallerinden biridir. Beyitlerde Mansûr ve "Ene'lHak" sözü birlikte anılır. Eşrefoğlu'da Hallâc-ı Mansûr gibi boynunu Hak yolu'na vermeğe hazırdır.

Halka gavga salayım
Ben dahi Mansûrlayın
Zülfüne asılayım
Dara varayım cânım (3/126)

Mansûr adı Hak aşıklarının fenafillaha erişlerini ve fenafillah makamını anlatan remz olarak kullanılır. Allah ü Teâla'nın ilâhi tecellîsine mazhar olan aşıklarını seyr-i sülûktaki halleri Mansûra benzetilir. İlgi bazı beyitleri aşağıya aldık.

Ol gözgüye her dem bakar âşıkları oda yakar
Niceler ol Mansûrlayın kül oluban tozup durur (4/178)

Yine Mansûrlayın hayran u mestiz
Ene'l-hak sırrını bu halka açtı (3-109)

Eseri can ile gönle erişip eyledi mest
Ol eserden yitürür H. Mansur bu seri (3-110)

(117) Agâh Sırrı Levend, Dîvân Edb., İstanbul 1984, s. 178. Ayrıca bkz. Feriddüddin-i Attar, Tezkiretü'l Evliya (Haz. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yay., İstanbul 1985.

Mansûr, Hakkın ezeli ve ebedî iradesinin bir nişânıdır. Şâirimiz, bu dörtlükle herşeyin Hakk'ın ilâhî iradesine bağlı olduğunu anlatır.

Benim Mansûr'u dâr iden
Benim ağıârı yâr iden
Benim her vâri vâr iden
Benim hem giden hem duran (4/164)

3. Abdülkâdir-i Geylânî (ölm: 561-1165-66)

470'te (1077) Hazar denizinin güneybatısındaki Gilân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğmuştur (118). Eşrefoğlu'nun kurduğu Eşrefiye tarikatının bağlı bulunduğu Kâdî-Abdülkâdir-i Geylânî için yazılmış dört ayrı medhiyye vardır. Bir beyitte de dervişlerin mahremi ve sultânı olarak adı geçer. Beyiti ve medhiyyelerden birkaç dörtlüğü aşağıya aldık.

Bu Eşrefoğlu Rûmî dervişlerin mahremi
Abdülkadir Sultandır sultanı dervişlerin (1/157)

Aşık olan ülfete
Irak demez Bağdat'a
Kadrin bilir piyâde
Sultan Abdülkadirin (2-106)

(118) Türkiye Diyânet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi,
Cilt. 1, s. 234.

Müridleri hatalardan saklarsın
 Münkirleri sır okuyla oklarsın
 Kutbu'z-zemân dört köşeyi beklersin
 Bize himmet eyle şeyh Abdülkadir (3/195)

Elim verdim eline
 Kurban olam diline
 Canlar feda yoluna
 Pîrim Abdülkâdirin (2/147)

4. Şeyh San'an: (?)

Feridüddîn-i Attar'ın "Mantıku't Tayr" adlı eserinden geçen bir hikâye kahramanıdır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Şeyh San'an önceleri çok bilgili ve takva sahibi bir zat iken gördüğü rüyâ üzerine Rûm diyarına gider. Orada bir Hristiyan kıza âşık olup, bir süre onun uğruna domuz çobanlığı yapar. Şeyhliği ve takvâyı bırakır. Bir süre sonra tekrar islâmiyete döner. Hristiyan kızı da onunla müslüman olur (119).

Abdürrezzâk da denilen Şeyh San'an sadece bir beyitte zikredilir.

Gah oldum Şeyh San'ân-ı zeman
 Gah tersa geh müslüman olmuşam (5/138)

(119) Feridüddîn-i Attar, (Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 1962, C. I, s. 94-123.

SONUÇ

Eşrefoğlu Rûmî'nin Divânı'nda bulunan dinî ve mutasavvufî motifleri bu çalışmamızla tespit etmiş oluyoruz.

Köprülü'nün tespitiyle Yûnus'un takipçilerinden olan Eşrefoğlu XV. yüzyılın en başarılı mutasavvıf şâirlerinden biridir. Onun hayatı etrafında oluşmuş menkabelerden ve diğer kaynaklardan öğrendiğimiz gibi, mutasavvıfımız zamanın zahirî ve batınî bütün ilimlerini tahsil edip tasavvufa gönül vermiş bir şahsiyettir. Devrinde, o da diğer muktasavvıflar gibi sanat kaygısından uzak, basit ama samimi bir üslûpla dinî, ahlâkî ve tasavvufî akideleri halka sevdirecek benimsetmeyi gaye edinmiştir.

Mutasavvıfımız din, tasavvuf ve ahlâkla ilgili fikir ve his dünyasını samimi bir coşkuyla bir mürşîd-i kamîl olarak şiirlerine aktarmıştır.

Bir nefis terbiyecisi, olan Eşrefoğlu, Divânı'nda dinden, dinî unsurlardan çok ahlâki ve tasavvufî unsurlar üzerinde durmuştur. "Sebebiyse tasavvufun ilk

kapısı olan şeriatin dinî yükümlülükleri yapılması zorunlu olan şartlar" olarak almasıdır.

İtikâd esasını her mutasavvıf gibi "kelîme-i tevhîd"e bağlayan Eşrefoğlu, imânı ve islâmı tevhîdde bulmuştur. Ona göre; Tavhîd'e inanmayanların canı yoktur. Çünkü inanmayanların canı can değildir.

Mutasavvıfımızın şiirlerinde Kur'ân ve Sünnet esastır. Bu sebeple Divân'da iktibas veya telmih yoluyla alınmış birçok âyet ve hadis tespit ettik. Ama bunların yanında daha pek çok beyitin veya dörtlüğün âyet ve hadis kaynak olduğunu da söyleyebiliriz.

Divân'da üzerinde en çok durulan dinî mefhumlardan bazıları şunlardır; ölüm-ölümsüzlük, şirk, küfür-imân, mümîn-müslüman, günah, âsî ve ahlâki unsurlardan; tevâzu, sabır, kanaat, cömertlik, kibir, kin ve riyâdır.

Tasavvufî unsurlarının çokluğunu daha öncede söylediğimiz Divân'ın her beyit veya dörtlüğü doğrudan ya da dolaylı olarak tasavvufla ilgilidir.

Şiirlerinde ençok; vahdet-i vücûd, elest meclisi, teferrüc, merâtib-i erbaa, tecellî, aşk, gönül ve nefisle ilgili tasavvufî unsurlara rastlanmaktadır.

Allah'tan gelenin yine Allah'a döneceğini bilen, varlığı Allah'ın vücûdu olarak kabul eden Eşrefoğlu kainatta Allah'tan başka birşey olmadığı görüşündedir.

Gayesi ise O'na ulaşmak için çalışmak, benliği mâsivâdan arındırmaktır. Benliği mâsivâdan arındırmakta ancak nefs terbiyesiyle olacaktır. İşte bu sebeple daha çok nefs terbiyesi üzerinde duran şârimiz, şiirlerinde en çok yer verdiği kelimelerden olan "nefs"; 137 defa kullanmıştır.

Allah'ın ve kâinatın hakikatini anlayabilmek için dört kapıdan geçilmesi gerekir. Bunlar sırasıyla şariat, tarîkat, marifet ve hakîkattir. Ancak bu dört kapıyı geçebilmek için bir "er (pîr)"e bağlamak zarurettir. Bir tarikât er (pîr)'i olan mutasavvıfımız bu dört kapıyı geçip "hakikat bahrin"ne dalmıştır. Bir beyitinde bunu şöyle belirtir.

"Hakikat bahrine daldım, marifet gevherin buldum
Tarîkatte satam şeri ile pazar eyleyem"

Divânda tasavvufî fikirler işlenirken varlıkla ilgili kavram ve motifler birer teşbih ve mecaz unsuru olarak ele alınmıştır. Bunlar, genellikle bütün mutasavıfların kullandıkları ortak unsurlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, "Dini[^]-Tasavvufi Türk Edebiyatı"nın önde gelen isimlerinden olan Eşrefoğlu Rûmî'nin fikirlerinin esası tasavvuftur. O, tasavvufi bir kudret ve okuyla yazdığı şiirleriyle be asır önce olduğu gibi günümüz 20. yüzyıl Anadolu'su'nun insanlarını da bir tarikat piri ve tasavvuf şairi olarak Hakka'a götürmektedir. Asırlarca da götürecektir.

KAYNAKLAR

Ahmed eş Şerebâsî: 75 Kudsî Hadîs'in (Tercüme ve Şerhi)
Çev: Naim Erdoğan) Çile Yay. İstanbul, 1981.

AKSEKÎ, Ahmet Hamdi: İslâm Dînî, (İtikat, İbadet, Ahlâk),
33. Baskı, Ankara, 1989.

ALTINTAŞ, Doç.Dr. Hayranî: Tasavvuf Tarihi, Ankara, 1986.

ATTAR, Feridüddîn: Matıku't Tayr (Çev: A. Gölpınarlı),
MEB. İstanbul, 1962.

—: Tezkîretü'l Evliyâ (Haz: Dr. S. Uludağ)
İlim Kültür Yay. İstanbul, 1985.

AYNÎ, Mehmet Ali: Hacı Bayrâm-ı Velî, 1. Basım, İstanbul,
1986.

BANARLI, N. Sami: Resimli Türk Edebiyat Tarihi, Millî
Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul, 1971.

BAYRAMOĞLU, Fuat: Hacı Bayrâm-ı Velî, I. ve II. Cilt,
Ankara, 1983.

BAYRI, M. Hâlit: Dergâh Mecmuâsı, C. 1.

BURSALI, Mehmet Velîyüddîn: Eşrefoğlu Rûmî Hayâtı ve Menkîbeleri. (Haz. A. Uçman, Ö. Akıncı) Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976.

BÜYÜK TÜRK KLASİKLERİ. 3. Cilt Ötüken-Söğüt, s. 32, Ankara, 1986.

COŞAN, Prof. Dr.: Hâcî Bektâş-ı Velî, Mekâlât, Sehâ Neşriyât, İstanbul, 1986.

ÇORUH, Şinasi: Emir Sultan, Tercüman 1001 Temel Eser No:4.

EFLAKÎ, Ahmet: Âriflerin Menkîbeleri (Çev. Tahsin Yazıcı) II. Cilt, İstanbul, 1973.

ERAYDIN, Selçuk: Tasavvuf ve Tarîkatler, Marifet Yayınları 3. Baskı Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1990.

EŞREFOĞLU RÜMÎ DİVÂNİ. (Haz. Â. Hâlet Çelebi) Sühûlet Matbaası, İstanbul, 1944.

EŞREFOĞLU RÜMÎ DİVÂNİ. Çağaloğlu Yayını, No: 20, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967.

EŞREFOĞLU RÜMÎ: Tam Müzekkin Nüfûs, Salâh Bilici Kitabevi Yayını. 38, Tarihsiz.

EVLİYA ÇELEBİ: Seyahatnâmesi, C. 1,2 Üçdal Neşriyat
İstanbul, 1993.

GÖNCEL, Hicri: "Müzekkin Nüfûs'un Dil Bakımından Değerleri"
Konya Mecmuası, I. Cilt. Yıl. 1.

GÜZEL, Abdurrahman: Kaygusuz Abdal (Alâaddin Gaybî), Kültür
Bakanlığı, Ankara, 1981.

—————: "Fakr-nâme ile Makalât Arasındaki
Benzerlikler, 26-27. Eylül 1991 Milletlerarası
Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1992.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ. I, II, Eşrefiye ve Abdülkâdir-i
Geylânî Mad. İstanbul, 1945.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ: Türkiye Diyânet Vakfı, C. 1, İstanbul
1989.

İZ, Mâhir: Tasavvuf (Mahiyetleri, Büyükleri ve Tarikatleri)
3. Basım, İstanbul, 1990.

KABAKLI, Ahmet: Türk Edebiyat Tarihi, Alemdar Ofset,
İstanbul, 1985.

KARA, Mustafa: Tekkeler ve Zâviyeler, Dergâh Yayını,
İstanbul, 1977.

KARA, Mustafa: Bursa'da Tarikatler ve Tekkeler, Uludağ
Yayınları, Yaylacık Matbaası, Bursa, 1990.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat: Türk Edebiyatı İlk Mutasavvıflar,
6. Baskı.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat: Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu,
Ankara, 1972.

KUŞEYRÎ, Tasavvufun İlkeleri. (Risâle-i Kuşeyrî) Tercüman
1001 Temel Eser, No: 216, İstanbul, 1987.

LEVEND, Ağâh Sırrı: Divân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler,
Mazmunlar ve Mefhumlar) İstanbul, 1980.

NACÎ, Muallim: Osmanlı Şâirleri (Haz. Yrd.Doç.Dr. Cemâl
KURNAZ) Eşrefoğlu maddesi, İstanbul, 1986.

NECATİGİL, Behçet: Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü,
10. Baskı, İstanbul, 1983.

OCAK, A. Yaşar: Babailer İsyanı, İstanbul, 1980.

ÖZTUNA, Yılmaz: Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1985.

PALA, İskender: Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, I. ve
II. Ciltler, Ankara, 1989.

SÜMER, Faruk: Anadoluya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?

Belletten, C. XXIV, s. 574-575, Ankara, 1960.

ŞEMSEDDİN, Sâmi: Kamusu'l-Âlâm, İstanbul, 1356.

TATÇI, Mustafa: Yûnus Emre Dîvânı I, (İnceleme), Kültür

Bak/1281, Ankara, 1990.

TOGAN, A. Zeki Velîdi: Umûmî Türk Tarihine Giriş, s. 182,

İstanbul, 1946.

TURAN, Osman: Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul,

1971.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ: Eşrefoğlu, Eşrefiye, Eşrefi Tarikatı

Bayrâmilik, Hacı Bayram-ı Velî ve Emir Sultan

Maddesi. C. 15; Osmanlı Mad., Cilt. 26.

TÜRK DİLİ: Türk Halk Edebiyatı, Özel Sayısı, (Abdûlbâkî

Gölpınarlı, Eşrefoğlu)

ULUDAĞ, Süleyman: Tasavvuf Terimler Sözlüğü, İstanbul,

1991.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı: Osmanlı Tarihi, C. I.

ÜLKEN, H. Ziya: Türk Tefekkür Tarihi, Cilt: I ve II.

VİCDÂNÎ, M. Sadık: Tomar-ı Turuk-u Aliyye Kadirîyye
Silsilenamesi, İstanbul, 1338-1340 = 1922.

YARDIMCI, İlhan: Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa
Evliyaları, s. 154-157, İstanbul, 1976.

YERASİMAS, Stefanos: Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye
(Çev: Bâbü'r Kuzucu), İstanbul, 1977.

YÜCEL, Yaşar: "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", Tarihte
Türk Devletleri, Ankara, 1987.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANASYON MERKEZİ